

ISSN 1331 - 5439

PROSJEČETA

141

ДЕЦЕМБАР 2017

KNJIGA ZLOČINA, HAAŠKI SUD
INTERVJU, ZORAN PUSIĆ
GORAN BABIĆ O MIRKU PRALJKU
ALEKSANDAR POPOVIĆ O KNJIZI
„VREME SPORTA I RAZONODE“
NESTAJANJE STARIH SRPSKIH KAFANA

OLIVER IVANOVIĆ (1953.-2018.)

ODLAZAK PRIJATELJA

Više hiljada građana Kosovske Mitrovice ispratilo je 17. januara tijelo Olivera Ivanovića iz kancelarije inicijative "Sloboda, demokratija, pravda" (SDP) u Sjevernoj Mitrovici ispred koje je dan ranije ubijen. Ivanović je bio državni sekretar za Kosovo i Metohiju, kao i politički i humanitarni lider Srba na tom području. Mučko ubistvo zabilježio je i američki *Washington Post* nazvavši Ivanovića liderom koji je radio na smirivanju tenzija na Kosovu. Na komemoraciji u Zagreb, u prostorijama Srpskog narodnog vijeća, predsjednik SNV-a Milorad Pupovac kazao je da je Ivanović bio ustrajan u svom političkom poslanju. "Na prostorima bivše Jugoslavije bilo je malo onih koji su poput njega mogli doći svugdje i razgovarati sa svima. Oliver je bio čovjek pun energije i vedrine koje ga nisu napuštale ni u pritvoru i zatvoru, gdje je proveo tri godine zbog optužbi za navodne ratne zločine", rekao je Pupovac, dok je bivša ministrica vanjskih poslova Vesna Pusić izrazila sućut „svima u regiji jer u Jugoistočnoj Europi nema mnogo političara njegovog formata“. „Njegov nasilni odlazak nanio je štetu pravедној људској ствари у овом дијелу Европе“, rekla je Vesna Pusić.

17. 1. 2018.

просвјета

НОВИНЕ ЗА КУЛТУРУ

ISSN 1331-5439

ИЗДАВАЧ:

Српско културно друштво ПРОСВЈЕТА
www.prosvjeta.net, www.casopis.prosvjeta.net

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Чедомир Вишњић

УРЕДНИШТВО:

Горан Борковић, Чедомир Вишњић, Сања Шакић

РЕДАКЦИЈА:

Горан Борковић, Ненад Јовановић, Љиљана Вукашиновић
Милорад Новаковић, Чедомир Вишњић, Сања Шакић

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА:

Јово Чорак

ГРАФИЧКА УРЕДНИЦА:

Барбара Бласин

НА НАСЛОВНОЈ СТРАНИЦИ:

Фото: Игор Чоко из циклуса *Иза решетака*

ШТАМПА:

Tiskara Zelina d.o.o

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ:

Бериславићева 10, 10 000 Загреб

ТЕЛ: +385 1 4872 480

ФАКС: +385 1 4845 364

Убијежен у Министарству културе Републике Хрватске под бројем 644. Часопис је суфинансиран од Савјета за националне мањине Владе Републике Хрватске, Министарства за културу Републике Хрватске и Министарства културе и информисања Републике Србије. Излази у тиражи од 1 000 примјерака.

итпресут

Култура изласка

Требало је дочекати вријеме Фрање Туђмана па да стара дилема око модернизације крајишких простора, централног проблема модерне историје овдашњих Срба, буде дефинитивно разријешена. Заправо да буде стављена тачка на и, слово које је одавно записано, можда већ у оним годинама кад је велика средњоевропска касарна-граница осмишљена и формирана. А да је постојала, да је била друштвена и историјска реалност, најбоље данас *post mortem* говори чињеница свеколике девастације управо тог, прилично прецизно ограниченог простора. Укратко, никакве значајније модернизације није било, ако се не рачуна чињеница да су дошли пјешке, а отишли на тракторима.

Срби из Хрватске који су размишљали о властитој прошлости и култури, а таквих никад није било много, одавно се поигравају са мишљу, што би било од истакнутих стваралаца из њихових редова да су морали остати у завичају, као што многи таленти и јесу остали неповратно закопани у тврдој збиљи руралног милитаризованог друштва. Што би било од оних најистакнутијих да су морали остати не у завичају, него у овом нашем јужнословенском простору, региону, што ли је? Најбољи примјери таквих врхунаца су, дакако, Тесла и Миланковић. И све је то заправо нормално и лако разумљиво, готово банално, геније сам себи шири и ствара границе. Никаких и ничијих издавачких кућа, редакција, галерија, књижара, позоришта, да не говоримо о вишим школама, никад није било ни у Книну, ни у Кореници, ни у Војнићу, ни у Окучанима. Тамо су евентуално постојали паметни свештеници и учитељи који су као повјереници „Привредника“ или по властитом позиву, упућивали бистрију дјецу у занате, у школе, у свијет и живот, негде далеко. Тако је радио „Привредник“, тако се радило у вријеме Краљевине Југославије када је Београд одмијенио средњу Европу, како је радио Павелић добро знамо на жалост, а ништа битно ново није смислио ни Бакарић. У његово су вријеме крајишки простори били доминантно третирано као базен покретне радне снаге за индустријализацију Хрватске. Без крупних непоштених намјера, једноставно, наставак пута дубоко усјеченим повијесним колотразима. Истина, Војнић се при крају социјалистичког периода пробио до средње школе дрвопрерађивачког смјера, али су сви Војнићарци којима је било до школе и учења ишли у Карловац или у Топуско, као и Вргомашћани и Крњачани.

Мало ко је од крајишких интелектуалаца успио барем у томе да у завичају створи базу за старе дане, имао је нешто Гојко Николиш у Сјеничаку, али касније и он тражио купца да се тога ријеша. Изузетак је и у том погледу Владан Десница потекао из другачије породичне повијести.

Све нас ово води ка једном закључку, формули субкултуре Срба из Хрватске. Културе којој више нико озбиљан не може порећи постојање или супостојање као исписане маргине српске националне културе, и духовног простора на границама спајања и раздвајања хрватске и српске културе. Данас је можемо слободно, без бојазни да то буде проглашено простом досјетком, именовати културом Изласка. Културом више за друге него за своје. Културом којој, ако је и није могуће вратити кући, треба именовати ствараоца и историјског власника.

(В.)

Foto: Igor Čoko iz ciklusa *Zarobljeni (Trapped)*

SVA IZDANJA SKD PROSVJETA MOŽETE NARUČITI NA ADRESI

SKD Prosvjeta, Berislavićeva 10, 10 000 Zagreb

FAX: + 385 1 4845 364

TEL: + 385 1 48 72 480

skdprosvjeta@skdprosvjeta.com

Godišnja pretplata na časopis *Prosvjeta* iznosi 150 kuna, a uplaćuje se na račun SKD Prosvjeta IBAN: HR3623600001101412121.

Kopiju uplatnice pretplatnik obavezno treba dostaviti na adresu izdavača s naznakom "za časopis *Prosvjeta*" radi uvrštenja u evidenciju pretplatnika.

Uplate na ime pretplate na časopis *Prosvjeta* iz inostranstva se vrše na IBAN HR3623600001101412121 SWIFT ZBAHR2X s naznakom "za časopis *Prosvjeta*".

Pretplata za zemlje Evropske unije za godinu dana iznosi 50 EUR, SAD 60 USD, Kanada 60 CAD, Australija 60 AUD.

пpетплатa

- 04 OD ARANĐELOVDANA DO BOŽIĆA**
Nenad Jovanović
HRONIKA
- 08 NOVO VODSTVO „PROSVJETE“**
Nenad Jovanović
HRONIKA
- 09 KNJIGA ZLOČINA**
Zoran Daskalović
POLITIKA, HAAŠKI SUD
- 12 PRAVO MANJINA SUŠTINSKO JE PITANJE ZA HRVATSKU**
Paulina Arbutina
INTERVJU, ZORAN PUSIĆ
- 19 “VIŠE OD AUTONOMIJE, MANJE OD NEZAVISNOSTI”**
Siniša Tatalović
POLITIKA, UKRAJINA
- 21 MIRKO PRALJAK**
Goran Babić
RASPRAVE O NOTORNOME (16)
- 22 ANALIZA BEZ ANALIZE**
Dimitrije Birač
HISTORIJA, POLEMIKA
- 25 DAME I GOSPODO**
Aleksandar Popović
HISTORIJA
- 28 NOVI SAD DOBIJA ŽENSKI MUZEJ**
Srđan Sandić
INTERVJU, VERA KOPICL
- 32 ISTRAŽIVAČKA BILJEŠKA**
Igor Mrkalj
SPOMENICI NOR-a GLINE I GLINSKOG KRAJA (1)
- 40 IZMEĐU EVIDENTIRANJA I VALORIZACIJE**
Boris Vrga
OPUS DIMITRIJA PANTELIĆA
- 43 ”BOŽE MILI ČUDA VELIKOGA!”**
Đorđe Matić
ESEJ, FILIP VIŠNJIĆ
- 47 ODLAZAK ČUVARA ISTORIJE**
Dr Jelena Ilić
IN MEMORIAM, VOJIN S. DABIĆ (1949 – 2017)
- 49 ISTRAJNO I IZDRŽLJIVO**
Danilo Lučić
IZDAVAŠTVO, SRBIJA
- 51 OPIJELO ZA ŽIKU KELNERA**
Bojan Munjin
NESTAJANJE STARIH SRPSKIH KAFANA
- 54 MOĆ NEMOĆI**
Igor Ružić
KAZALIŠTE, PREDSTAVA *NEMOĆ*
- 58 POSMATRAČ I UČESNIK**
Goran Borković
INTERVJU, IGOR ČOKO
- 62 KORDUN MOJE MLADOSTI**
Mile Radović
KORDUNAŠKE PRIČE
- 64 TAKSISTA**
Radoje Arsenić
KRAJINSKE PRIČE
- 66 OKTOBAR ZA POČETNIKE**
Čedomir Višnjić
KNJIGE, *POVIJEST OKTOBARSKE REVOLUCIJE*
- 68 INTERKULTURALIZAM DANAS**
Sanja Šakić
KNJIGE, *HRVATSKO-SRPSKI/SRPSKO-HRVATSKI INTERKULTURALIZAM DANAS. ZBORNİK RADOVA S MEĐUNARODNOG ZNANSTVENOG SKUPA DESNIČINI SUSRETI 2016..*
- 71 OTICANJA IZMEĐU REDOVA**
Srđan Gagić
KNJIGE, *OTICANJA*
- 74 POSLEDICE VATRE**
Anđela Pendić
POEZIJA
- 78 SREĆNA BANANA**
Miloš K. Ilić
PROZA
- 82 PANOPTIKUM**
Goran Borković
- 84 IN MEMORIAM, PREDRAG LUCIĆ (1964 - 2018)**
Đorđe Matić

OD ARANĐELOVDANA DO BOŽIĆA

Nenad Jovanović

SRBI U OKOLICI ZAGREBA – Na obilježavanju Aranđelovdana, krsne slave Vijeća srpske nacionalne manjine Zagrebačke županije, koje je upriličeno 21. novembra, svoje umijeće pokazali su članovi folklorne sekcije predstavivši se koreografijama iz Srbije kao i ZborXopa zagrebačkog poddobra "Prosvjete", pod vodstvom Jovane Lukić. Tim povodom predstavljena je knjiga Hrvoja Petrića i Filipa Škiljana "Iz povijesti Srba u parohiji Salnik od doseljavanja do današnjih dana", koja govori o historiji Srba u selima istočno od Zagreba, gdje i danas živi mala srpska zajednica.

PRAVO NA ŠKOLE... – Pitanje neostvarenih prava na obrazovanje na srpskom jeziku i ćirilici bila je tema tribine o registraciji srpskih škola, održane 21. novembra u organizaciji SPD "Privrednik" i VSNM Grada Zagreba. Dvadeset i dvije godine prošlo je od potpisivanja Erdutskog sporazuma kojim je omogućena mirna reintegracija istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema. Iako je njime srpskoj zajednici zagarantirana i prosvjetna autonomija, problem registriranja škola na srpskom jeziku i pismu i dalje nije riješen, naglasili su učesnici tribine, ističući i da se broj učenika koji pohađaju nastavu po modelu C smanjuje. Učenici koji se školuju po A modelu po kojem se kompletna nastava održava na srpskom postižu odlične rezultate i nastavljaju školovanje u Hrvatskoj ili u Srbiji.

... I NA UDŽBENIKE – Učenici gimnazija i srednjih stručnih škola, koji u Hrvatskoj pohađaju nastavu na srpskom jeziku i pismu, dobili su 27. novembra nove čitanke za srpski jezik koje su predstavnicima škola uručene na svečanosti održanoj u prostoru Za—jedničkog veća opština u Vukovaru. Udžbenike, koji su djelo vukovarskih profesorica Milice Stojanović i Ljiljane Bajac-Nikolić, svečano je uručila ambasadorica Srbije u Zagrebu Mira Nikolić. Uz čitanke od prvog do četvrtog razreda srednjih škola, štampani su pripadajući udžbenici gramatike i radne sveske. Sve knjige je objavilo Izdavačko poduzeće "Pro—svjeta". Čitanke su za učenike besplatne zahvaljujući donaciji Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije – Kancelarije za saradnju s dijasporom i Srbima u regionu u iznosu od milijun dinara, dok će se udžbenici iz gramatike i radne sveske kupovati. „Pitanje obrazovanja srpske manjine i njenog ukupnog položaja jedno je od najvažnijih pitanja u tom korpusu ljudskih prava kojima Srbija pridaje pažnju i mi ćemo nastaviti da podržavamo srpsku manjinu posebno u toj oblasti“, kazala je ambasadorica Nikolić.

HARFE U BIBLIOTECI – U Centralnoj biblioteci Srba u Zagrebu 26. novembra održan je koncert harfističkog dua koji čine Ljiljana Nestorovska i Milena Stanišić. Na programu su bile kompozicije Paula Pettersona, Ivana Brkljačića, Dušana Radića, Srđana Hofmana i Bernarda Andresa. Koncert je održan u okviru 5. Međunarodnog harfističkog festivala, koji je ove godine trajao od 21. do 26. novembra na nekoliko lokacija u gradu Zagrebu. Centralna biblioteka je bila uključena u svih pet dosadašnjih festivala.

PRELO U VIŠKOVU – Pododbor "Prosvjete" u Viškovu organizirao je 25. novembra Narodno prelo, manifestaciju čiji je cilj da mlađe generacije upozna sa običajima prela, izradom ručnih radova i pripremanjem starih jela iz svih dijelova Hrvatske, Srbije i BiH. Za muzički i plesni dio pobrinuli su se članovi domaćeg poddobra, kao i njihovi gosti iz Rijeke i Vrginmosta, Nacionalne zajednice Crnogoraca iz Rijeke i SPD "Nikola Tesla" iz Postojne.

POBRATIMSTVO MORAVICA I KARLOVCA – Gostovanjem članova „Prosvjete“ iz (Srpskih) Moravica u Karlovcu nastavljena je suradnja ova dva pododбора. Prijateljskom druženju su prisustvovali i predstavnici Bošnjačke nacionalne zajednice iz Karlovca. Ovim posjetom obilježena je prva godišnjica bratimljenja i potpisivanja povelje o suradnji, o čemu su govorili i predsjednici pododбора Milan Lapčić i Novica Vučinić.

GUŽVA NA SAJMU – I ove je godine Humanitarni božićni sajam Međunarodnog kluba žena, održan prve nedjelje u decembru na Zagrebačkom velesajmu, izazvao velik interes posjetilaca koji su po prigodnim cijenama mogli kupiti hranu, te druge proizvode i suvenire iz 41 zemlje svijeta, među ostalim i iz Srbije.

Od početka manifestacija štand Srbije bio je „pod opsadom“ zainteresiranih za suhomesnate proizvode, prestižnu trikotažu, vina, kao i za izdanja Izdavačkog poduzeća „Prosvjeta“. Među ansamblima koji su pratili izlagačke nastupe bio je i „ZborXop“ koji je izveo stare narodne pjesme iz okolice Kruševca i Niša.

KNJIŽNICE ZA DRUGE I DRUGAČIJE – Središnja knjižnica Talijana sa sjedištem u Puli je 5. i 6. decembra bila domaćin stručnog skupa za manjinske knjižnice u Hrvatskoj. U okviru stručnog skupa održan je 2. okrugli stol za knjižnice nacionalnih manjina pod nazivom „Knjižnice za druge i drugačije“ na kojem su svoja izlaganja, pored voditelja središnjih manjinskih knjižnica u RH, imale i bibliotekarke Centralne biblioteke SKD „Prosvjeta“ – Središnje knjižnice Srba u RH. Snježana Čiča govorila je na temu Centralna biblioteka Srpskog kulturnog društva „Prosvjeta“ – Centar kulture Srba u Hrvatskoj, dok je Goranka Buljan predstavila Festival dječje ilustracije, vrlo uspješnu manifestaciju koju je biblioteka pokrenula u cilju poticanja čitanja kod djece. (P)

DAN (I) MANJINSKIH PRAVA – Na obilježavanju Dana koordinacije vijeća i predstavnika nacionalnih manjina Grada Zagreba, održanom 10. decembra u Koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskog u Zagrebu, sudjelovali su članovi manjinskih zajednica koji žive u hrvatskoj metropoli. Manjinska prava nisu garantirana, zato se treba boriti ako ih netko pokušava ukinuti, rekao je predsjednik Savjeta za nacionalne manjine Aleksandar Tolnauer.

GODIŠNJICA PETRA KOČIĆA – Povodom 140. godišnjice rođenja pisca Petra Kočića u Centralnoj Biblioteci „Prosvjeta“ 12. decembra održano je predavanje sveučilišnog profesora Dušana Marinkovića „Kočićev stvaralački svijet“. Marinković je naglasio da Kočić djeluje u vrijeme kulturnog obrata nakon odlaska Turaka i dolaska druge vlasti, odnosno u vremenu tranzicije, kako književno, tako i politički.

Kočić je rođen 1877. u Banjaluci, a njegovo djelovanje u BiH bilo je usmjereno na borbu protiv Austrije i naročito nepoštednu borbu protiv ostataka feudalnog ropstva. Iako je bio poslanik provincijskog Bosanskog sabora u Sarajevu, vlasti su ga često gonile jer je slovio kao jedan od najsmelijih podstrekača narodnog ponosa i propovjednika

društvene pravde. Prvo značajnije Kočićovo književno djelo *Pjesme* objavljeno je 1898., a tri zbirke pripovjedaka pod naslovom *S planine i ispod planine* objavio je 1902., 1904. i 1905. Kočićeva zbirka pripovjedaka, *Jauci sa Zmijanja* objavljena je 1910., ali je ostao najpoznatiji po političko-socijalnim satirama *"Jazavac pred sudom"* i *Sudanija*.

SUVREMENI KLASIČARI – Zagrebačkoj publici se 14. decembra u Srpskoj pravoslavnoj opštoj gimnaziji "Kantakuzina Katarina Branković" predstavio beogradski Trio Pokret koji čine violinistica Madlen Stokić Vasiljević, klarinetist Miloš Nikolić i pijanistica Maja Mihić izvođeći skladbe modernih kompozitora.

„U Zagrebu smo u sklopu ovogodišnjeg projekta nazvanog 'Dinamika pokreta', rekao je Miloš Nikolić, profesor u Muzičkoj školi "Mokranjac" i dodao da su koncerti do sada održani u Beogradu, Skoplju, Zagrebu i Ljubljani, a da postoji plan da se jedan održi u Sarajevu. Turneju je omogućilo udruženje SOKOJ iz Srbije s ciljem promoviranja suvremenog muzičkog stvaralaštva iz Srbije.

SJEĆANJE NA OSTROŽINSKOG – Povodom 200. godišnjice rođenja pjesnika i političara Ognjeslava Utješenovića Ostrožinskog, sveučilišni profesor Drago Roksandić održao je 14. decembra u prostorijama Centralne biblioteke "Prosvjete" u Zagrebu predavanje o čovjeku koji je imao snažan uticaj na Hrvatsku u 19. vijeku. Rođen u Ostrožinu, kod Vrginmosta, u avgustu 1817. godine, Ognjeslav 1842. postaje upravni krajiški oficir. Kasnije ga je ban Jelačić postavio u saborski odbor za graničarske reforme. Nosilac je brojnih priznanja, odlikovanja i ordena, među kojima i viteškog ordena Leopolda i Franje Josipa. Po mišljenju mnogih, Utješenović je kao pjesnik i književnik stekao vječito ime u srpskoj književnosti. Pisao je lirske i epske pjesme, rasprave, osobito o Vojnoj Krajini, članke iz upravne struke i slično. Pjesme, koje je od 1842. ponajviše objavljivao u Danici ilirskoj, skupio je i u zbirci Vila Ostrožinska. Godine 1859. je objavio Kućne zadruge Južnih Slavena u Beču na njemačkom jeziku. Umro je u Zagrebu u junu 1890. godine.

SMOTRA U OKUČANIMA – U Okučanima je 17. decembra održana Smotra stvaralaštva nacionalnih manjina zapadne Slavonije. Nakon defilea po ulicama, slijedilo je razgledavanje Zavičajnog muzeja, a publika je pratila kulturno-umjetnički program u kojem su se predstavili domaći, virovitički i okučanski poddorbri "Prosvjete", Ukrajinski klub "Andrija Pelih" iz Slavenskog Broda, KUD "Hasan Mujezinović" iz Cazina, KUD "Mirkovo kolo" iz Vrbaške i KUD "Tkanica" iz Okučana.

VREME SPORTA I RAZONODE – U Centralnoj biblioteci "Prosvjete" 21. decembra govorilo se o novoj knjizi Čedomira Višnjića: *Vreme sporta i razonode – Titina Hrvatska i njeni Srbi, 1951 – 1971*.

Ova knjiga nudi važan dio istine o hrvatsko-srpskim odnosima u 20. vijeku, rečeno je na promociji upriličenoj kao razgovor autora s novinarom Bojanom Munjinom, uz podsjećanje na lik i djelo Vladimira Bakarića koji je u to vrijeme bio glavna politička figura Hrvatske. Knjiga je svojevrsni nastavak prethodnih knjiga *Kordunaški proces* i *Partizansko ljetovanje*, o odnosu Srba iz Hrvatske i jugoslavenskog i hrvatskog komunističkog pokreta.

MALI MUZIČKI VIRTUOZI – Dječjim Božićnim koncertom, održanim 22. decembra, Centralna biblioteka SKD „Prosvjeta“ završila je svoj program događanja za 2017. godinu. Desetero učenika zagrebačkih muzičkih škola (od prvog do petog razreda osnovne muzičke škole) samouvjereni su izvodili djela svjetskih muzičkih klasika na trubi, saksofonu, harfi, violini i klaviru, za što su nagrađeni grom-

kim aplauzom publike. Svečani ton koncertu su dale i dvije četvrtišice najavljujući izvođače i kompozicije. Centralna biblioteka SKD „Prosvjeta“ je tako Staru godinu ispratila na najljepši način – djelima Duvernoya, Schuberta, Gnesine, Pierponta i ostalih velikana u interpretaciji malih muzičkih virtuoza.

kada je Adamu i Evi rekao da ne jedu sa drveta poznanja dobra i zla. „Reč post tolazi od grčke reči nistevo što znači ne jedem. Bog kaže Adamu: ‘Sa drveta od znanja dobra i zla, s njega ne jedi’. Adam, koji je sve dobio od Boga pa i ovaj postojeći svet koji je raj ili hram koji mu je dat da u njemu služi, je trebao svojom slobodnom voljom da prihvati tu Božiju zapovest u kojoj se već u početku otkriva smisao posta“, kazao je mitropolit.

Drugo predavanje u Božićnom ciklusu predavanja održao je 13. decembra prezviter Rade Despotović iz Ljubljane, na temu „U svetlosti Tvojoj vidimo svetlost“ kazavši da je „Gospod naš Isus Hristos jedina istinska svetlost svetu i da jedino kroz Njega ljudi mogu da spoznaju Boga“, dok je, opet u srijedu, 20. decembra, predavač bio arhimandrit Danilo Ljubotina koji je govorio na temu „Praznik Roždestva Hristova u svetlosti tradicije – nekad i sada“.

Od septembra do novembra u istom prostoru održana je serija predavanja pod zajedničkim nazivom „Crkva i društvo“ u kojem je o nestabilnosti vjere tradicionalnih hrišćana govorio protojerej-stavrofor Zoran Krstić sa Pravoslavnog bogoslovskog fakulteta u Beogradu; o pitanjima i izazovima teologije u 21. vijeku vanredni profesor s istog fakulteta Predrag Dragutinović; o šutnji i našem vremenu još jedan profesor Rastko Jović; o teologiji u virtualnom svijetu đakon Zdravko Jovanović te o odgovornosti hrišćana u suvremenom svijetu prezviter Aleksandar Đakovac.

(P)

BOŽIĆNI CIKLUS PREDAVANJA – U zagrebačkoj Centralnoj biblioteci SKD „Prosvjeta“ tokom decembra su u organizaciji Crkvene opštine zagrebačke održana tri predavanja u sklopu Božićnog ciklusa. Na prvom, 6. decembra, pod naslovom „Smisao i značaj posta u hrišćanskom životu“ pred ispunjenom dvoranom govorio je mitropolit zagrebačko-ljubljanski Porfirije pojašnjavajući smisao posta kroz primjere iz Svetog pisma. Istaknuo je značaj posta kao pripremu za velike praznike, posebno Rođenja Hristovog. „Ovaj post, kao i neki drugi postovi, pre svega Vaskršnji post, jeste post u čast nekog događaja iz života Gospoda našega Isusa Hrista. Ovaj je vezan za Njegovo rođenje. Taj praznik Rođenja Hristovog jeste praznik mira. Praznik kada šaljemo poruke mira jedni drugima i kada se šalju poruke mira čitavom svetu. Praznik koji se još u našem narodu i našoj Crkvi naziva mirboženje“, kazao je Porfirije, podsjetivši da je Bog uveo post

NOVO VODSTVO „PROSVJETE“

Na sjednici održanoj 23. decembra u Zagrebu, delegati „Prosvjete“ praktički jednoglasno smijenili su staro i izabrali novo uže rukovodstvo Društva. Dužnosti su razriješeni predsjednik Siniša Ljubojević, potpredsjednici Sretenka Čaović i Jovica Radmanović, a razriješen je i generalni sekretar Srđan Tatić koji će tu dužnost obavljati do izbora novog sekretara.

Novi predsjednik „Prosvjete“ je Mile Radović, dugogodišnji direktor i sadašnji prokurist izdavačkog poduzeća „Prosvjeta“, a potpredsjednici su sveučilišni profesor Siniša Tatalović i rukovodilac kazališta „Kerempuh“ i zagrebački „ministar za kulturu“ Duško Ljuština koji su izabrani jednoglasno.

Ovakvim kadrovskim odlukama većina delegata „Prosvjete“ izrazila je protivljenje politici dosadašnjeg užeg rukovodstva koje je vodilo sve dubljem potonuću „Prosvjete“. Razrješenju starog i izboru novog rukovodstva, prethodila je višesatna besplodna rasprava u prostorijama „Prosvjete“ u kojoj se nije stiglo ni do glasanja o dnevnom redu. Skoro dva sata bila su potrebna samo da se izglasa radno predsjedništvo, a nije se došlo ni do izbora verifikacione komisije koja bi ustanovila tko je od delegata prisutan.

Kako Ljubojević, kao predsjedavajući, nije prešao na izglasavanje dnevnog reda, a u cilju osiguravanja normalnih uslova za nastavak rada, većina delegata napustila je dvoranu „Prosvjete“ i preselila se u dvoranu „Privrednika“ gdje je nastavila sjednicu. Tamo je ustanovljena prisutnost 42, od ukupno 61 delegata s pravom glasa, i izabrana radna tijela. Dok je kod razrješenja „pao“ pokoji suzdržan glas, Radovića, Ljuštinu i Tatalovića, za čije je imenovanje ranije dobivena suglasnost velike većine pododbora, delegati su izabrali jednoglasno.

Mile Radović koji je svojevremeno izvukao iz teškoća izdavačko poduzeće „Prosvjeta“, naglasio je da je pristao pomoći SKD-u, ali i da očekuje pomoć od svih u borbi za oporavak ove krovne kulturne institucije Srba u Hrvatskoj. „Moramo se prestati svađati jer samo tako možemo nešto uraditi. Što prije moramo konstituirati tijela ‘Prosvjete’ kako bismo se reorganizirali, uveli nove sadržaje i riješili otvorena pitanja oko imovine“, rekao je Radović.

Nakon održavanja sjednice Skupštine u nekim medijima pojavilo se saopćenje koje je izdala grupa okupljena oko sad već bivšeg predsjednika SKD „Prosvjeta“ Siniše Ljubojevića. Komentar tog saopćenja dao je Nikola Arbutina koji je predsjedao radnim predsjedništvom u nastavku sjednice. „Odluke o smjeni dosadašnjeg vodstva i izboru novog donesene su na nastavku sjednice Skupštine ‘Prosvjete’. Pošto Skupština od početka nije vođena u skladu s poslovníkom, jer je do izbora radnog predsjedništva trebalo dva sata, a pošto ni nakon više sati dnevni red nije stavljen na glasanje, radno predsjedništvo je dalo pauzu od 15 minuta i pozvalo delegate da pređu u susjednu dvoranu kako bi se u normalnim uslovima mogao nastaviti njen rad. Velika većina delegata, revoltirana blokiranjem rada Skupštine od strane predsjednika Ljubojevića, a u interesu ‘Prosvjete’, nastavila je s daljnjim radom u skladu sa statutom i poslovníkom. Tvrdnje koje se iznose u saopćenju nisu utemeljene ni na čemu, ni na činjenicama, ni na istini. Nastavku Skupštine prisustvovala je velika većina koja je svoju volju iskazala izborom novog rukovodstva“, rekao je Arbutina.

Nenad Jovanović

REZIME DVIJE I POL DECENIJE HAAŠKOG SUDA

KNJIGA ZLOČINA

PIŠE: **Zoran Daskalović**

Kad se danas valorizira rad Haaškoga suda zapravo je čudo da je uspio optužiti ukupno 161 osobu i privesti ih u svoje sudnice. Od toga njih 90 je osuđeno, 19 oslobođeno, a protiv 37 osoba postupci su prekinuti ili su optužnice povučene. Tokom 10.800 dana suđenja u haškim sudnicama svjedočilo je 4650 svjedoka pa zapisnici sa suđenja ukupno broje 2,5 milijuna stranica na kojima je zapisana strava i užas koji su jugoslavenski ratovi ostavili za sobom

Nema više Haaškoga suda. Funkcionirao je četvrt stoljeća, iako je sklepan na brzinu. Rat na prostoru Jugoslavije vrlo brzo je postao zločinački i Vijeće sigurnosti UN-a početkom listopada 1992. godine ovlastilo je UN-ova glavnog tajnika Boutrosa Boutrosa Ghalija da osnuje komisiju stručnjaka koja će prikupiti i analizirati informacije o kršenju Ženevske konvencije i drugih povreda međunarodnog prava u ratovima koji su tada vođeni u Hrvatskoj i BiH. Za njezinog predsjednika imenovan je nizozemski pravnik Frits Kalshoven, ali je on ubrzo podnio ostavku, a naslijedio ga je egipatski pravnik i američki profesor Mahmoud Cherif Bassiouni.

Bassiounijeva komisija je u svega nekoliko mjeseci rada prikupila više od 65 tisuća stranica pisanih dokaza te velike količine video zapisa o počinjenim ratnim zločinima. Identificirala je 151 masovnu grobnicu i u izvještaju napisanom na 84 stranice predložila osnivanje ad hoc međunarodnog suda za procesuiranje zločina u postjugoslavenskim ratovima.

Neprihvatljiv koncept

Već u veljači 1993. Vijeće sigurnosti donijelo je rezoluciju u kojoj je predložilo „osnivanje međunarodnog suda za progon osoba odgovornih za teške povrede međunarodnog humanitarnog prava, počinjene na području bivše Jugoslavije od 1991. godine“ te zatražilo od Boutrosa Ghalija da u roku od 60 dana definira prijedlog kako da se to realizira. I 25. svibnja 1993. godine osnovan je Međunarodni tribunal za progon osoba koje su odgovorne za teške povrede međunarodnog humanitarnog prava na području bivše Jugoslavije i definiran njegov statut. Mediji su Cherifa Bassiounia nazvali ocem Haškoga suda, a bio je i prvi kandidat za njegova glavnog tužitelja. No to se nije dogodilo: prvi je za glavnog haaškog tužitelja imenovan Južnoafrikanac Richard Goldstein.

Brojni novinari su špekulirali da velikim silama nije odgovarao Bassiounijev koncept rada Haaškoga suda kojega je zagovarao, a opisivao ga je slijedećim riječima: „Mene ne interesira da istražujem zločine običnih vojnika, koji se svode na pojedinačne zločine. Ono što želim je da izgradim slučajeve protiv vođa, koji su donosili odluke. Želim dokazati da je etničko čišćenje bilo dio zvanične politike, da je silovanje bilo dio zvanične politike, da je uništavanje kulturnih dobara bilo dio zvanične politike te da je uništavanje Sarajeva bio sistematski proces“.

Bassiouni je nišanio u političke i vojne vrhove, a svjetski moćnici su s njima šurovali pokušavajući iscrtati novu kartu Balkana i usput zaustaviti rat, a sprječavanje zločina i njihovo kažnjavanje bilo im je u drugom planu. Čak su neko vrijeme prodavali maglu da će već puko osnivanje Haaškoga suda zaustaviti zločine, ali ih je stvarnost brzo demantirala jer su neki od najtežih zločina počinjeni nakon što je počeo s radom (na primjer,

Srebrenica). Većina postjugoslavenskih ratnih vođa već su ukalkulirali ratne zločine u svoje političke koncepte: srpski i hrvatski parlamenti su odmah nakon što se zapucalo ukidajući smrtne presude u svojim zakonodavstvima i za najteže zločine propisali maksimalne kazne od 20 godina zatvora, umjesto naslijeđenu 40-godišnju zatvorsku kaznu kao zamjenu za smrtnu kaznu. Poruka je bila jasna: ako ćemo i morati procesuirati najteže „naše“ ratne zločine radit ćemo to s figom u džepu. I to traje do današnjih dana.

Rad Haaškoga suda presudno je ovisio o volji i ciljevima njegovih osnivača, ali isto tako i o suradnji država koje su neposredno sudjelovale u postjugoslavenskim ratovima

Rad Haaškoga suda presudno je ovisio o volji i ciljevima njegovih osnivača, ali isto tako i o suradnji država koje su neposredno sudjelo-

vale u postjugoslavenskim ratovima. A njihova suradnja se uglavnom morala međunarodnim batinama utjerivati jer ogromna većina njihovih lidera ponajprije se trudila spriječiti i otežati haaške istrage i procese, a i veliki dio ovdašnjih javnosti u tome ih je podržavala, osuđujući „njihove“, a pravdajući „naše“ zločine i zločince. Stoga kad se danas na kraju njegova rada valorizira rad Haaškoga suda zapravo je čudo da je uspio optužiti ukupno 161 osobu i privesti ih u svoje sudnice. Od toga njih 90 je osuđeno, 19 oslobođeno, a protiv 37 osoba postupci su prekinuti ili su optužnice povučene. Tokom 10.800 dana suđenja u haaškim sudnicama svjedočilo je 4650 svjedoka pa zapisnici sa suđenja ukupno broje 2,5 milijuna stranica na kojima je zapisana strava i užas koji su jugoslavenski ratovi ostavili za sobom. Bez Haaškoga suda svi ti zločini bili bi zakopani pod zemljom ili skriveni na marginama „slavne“ povijesti, kao što se već uglavnom dogodilo s onim zločinima kojima se Haaški sud nije ni bavio, nego ih je prepustio ovdašnjim pravosudnim i inim sustavima da ih rasvjetljavaju i procesuiraju.

Stoga je u najmanju ruku licemjerno kad se s ovih prostora pljuje po Haaškom sudu, licitiraju svi njegovi propusti i nedorečenosti, nabrajaju čudne i proturječne presude, jer ako ništa drugo na osnovu svega što je uradio i ostavio u svojim arhivima pravosuđa ovdašnjih država mogu nastaviti i završiti procesuiranje zločina za koje su prikupljeni brojni dokazi i svjedočenja. No od toga vjerojatno ništa biti neće, prije će sva ta haška knjiga zločina poslužiti za održavanja već ispisanih nacionalnih istina o postjugoslavenskim ratovima i njihovim herojima a ne zločincima.

Diktirani ritam rada

Mahmoud Cherif Bassiouni umro je prošle jeseni i nije dočekaao zatvaranje Haaškoga suda. Prije četvrt stoljeća umrla je njegova ideja da se tragom prikupljenih dokaza na mjestima zločina preko neposrednih počinitelja dođe do onih koji su zapravo bili njihovi kreatori i inspiratori te ih privesti u haaške sudnice i osuditi kao najodgovornije za masovna ubojstva, protjerivanja, silovanja, razaranja... Umjesto toga, voljom moćnih osnivača iz Vijeća sigurnosti Haaški sud se u devedesetim godinama, kad su zločini i dokazi o njima bili očigledni, svježi i lakše dokazivi, bavio procesuiranjem neposrednih izvršitelja uglavnom sa dna zločinačkog lanca.

„Negdje sam citirao jednu staru mornarsku poslovicu da nijedan vjetar nije povoljan lađi bez jasnog odredišta. To je pak slučaj sa ICTY -om, kao i drugim međunarodnim sudovima“

Izuzetak su bili Radovan Karadžić i Ratko Mladić koje je Tribunal u studenom 1995. godine optužio za genocid u Srebrenici koji se dogodio u srpnju iste godine, paralelno sa održavanjem mirovne konferencije koja je završila potpisivanjem Daytonskog sporazuma kojim je završen rat u BiH, pa se teško oteti dojmu da su vođe bosanskih Srba ponajprije optuženi kako bi se osigurala njegova provedba, a tek potom kako bi ih se kaznilo zbog zločina za koje su krivi. Prije toga prva optužnica podignuta je u studenom 1994. protiv Dragana Nikolića, zapovjednika logora Sušica u Vlasenici, a prvo suđenje započelo je u svibnju 1996., također protiv bosanskog Srbina Duška Tadića, optuženog za zločine u logoru Omarska kod Prijedora.

Da su globalni centri moći diktirali ritam rada Haaškog suda već tada je bilo sasvim jasno, jer dok su podizane optužnice protiv Karadžića i Mladića predsjednik SRJ Slobodan Milošević sjedio je u Daytonu i potpisivao sporazum o budućnosti BiH, a optužen je tek u svibnju 1999. godine zbog rata na Kosovu, ali i retroaktivno zbog ratova u Hrvatskoj i BiH. Tadašnja haaška tužiteljica Carla del Ponte javno je tvrdila da bi optužnice podigla i protiv preostale dvojice ovdašnjih potpisnika Daytonskog sporazuma – Franje Tuđmana i Alije Izetbegovića, ali ju je preduhitrila njihova smrt.

I završna svečanost kojom je zatvoren Haaški sud pokazala je da je njegov rad bio pun rupa, a o tome puno govori i to što se na njoj nisu pojavili brojni bivši tužitelji i suci, pa i oni poput Carle del Ponte koji su bili simboli njegova rada. Mnogi među njima danas su žestoki njegovi kritičari, s puno argumenata dokazuju što je sve propustio učiniti i koje je zločine i zločince propustio kazniti, a mogao je da mu nije nametnuta po-

litika selektivnog procesuiranja i uloga žandara u postratnim političkim procesima na prostoru bivše Jugoslavije.

Pravni stručnjaci još dugo će bistrirati rad Haaškoga suda i njegovu ulogu u razvoju međunarodnog kaznenog prava. Profesor Mirjan Damaška sa sveučilišta Yale, u svojoj izjavi za analizu rada Haaškoga suda „Pitanje vjerodostojnosti ICTY“ u svjetlu slučaja Gotovina, koju su uradili Andro Atlaga i Lovre Vulić sa zagrebačkog Pravnog fakulteta, primjerice, kaže: „Teško je ocijeniti učinkovitost neke ustanove ako njeni ciljevi nisu jasni. Negdje sam citirao jednu staru mornarsku poslovicu da nijedan vjetar nije povoljan lađi bez jasnog odredišta. To je pak slučaj sa ICTY -om, kao i drugim međunarodnim sudovima. Ako im je, na primjer, poglaviti cilj kaznama spriječiti zločine, ni ICTY, pa ni ICC nisu se pokazali uspješni. Sjetite se da je Srebrenica uslijedila nakon osnivanja ICTY, a sad je dovoljno pogledati što se zbiva na Bliskom istoku. Po mom je mišljenju najvažnija uloga suda dugoročan odgojni utjecaj na stvaranje moralne klime u kojoj će biti lakše stvoriti konsenzus o nedopustivosti određenih nehumanih djela. Ako se stvari tako postave teško je u ovom trenutku davati konačnu ocjenu. Uzmite, na primjer, da Reichsgericht Njemačkog Carstva nije uopće bio učinkovit, ali se dugoročno pokazala korisnost njegove judikature. Možda će se to pokazati i u slučaju ICTY. Osobno mislim da se optimizam o ICTY može održati samo u pogledu tog dugoročnog utjecaja“.

„Naši“ protiv „njihovih“

A hoće li se taj dugoročni utjecaj dogoditi na ovim prostorima? Dio povjesničara trlja ruke tvrdeći da će arhivirana dokumentacija Haaškoga suda biti njihov zlatni rudnik u ispisivanju nedavne povijesti na ovim prostorima, no još barem neko vrijeme važnije od toga je pitanje hoće li domicilna pravosuđa nastaviti i poboljšati procesuiranje ratnih zločina ili će nakon zatvaranja vrata Haaškoga suda i ona zatvoriti procese koje su vodili pod paskom i na tragu onoga što je radio Tribunal ostavivši im mnogo toga da sami i međusobno surađujući završe kažnjavajući zločine koji su dokazano počinjeni i istraženi, a njihove žrtve desetljećima čekaju da budu sankcionirani.

Posljednji haaški tužitelj Serge Bramertz nije optimist. Podnoseći završni izvještaj Vijeću sigurnosti, Bramertz je konstatirao i da presude Haaškoga suda nisu doprinijele pomirenju u regiji, a reakcije na njegove presude Ratku Mladiću i bosanskohercegovačkoj šestorki dodatno to potvrđuju jer na području bivše Jugoslavije „mnogi osuđene ratne zločince i dalje smatraju herojima, dok se žrtve i preživjeli ignoriraju i zanemaruju“. Razlog za to je, dodao je, činjenica da „i dalje ne postoji istinska volja u regiji da se prihvate ogromna zlodjela iz prošlosti i da se okrene budućnosti, nažalost ponajprije među političkim rukovodstvima. (...) Jasno je da se mnogo toga tek treba učiniti. Mnoge žrtve, iz svih zajednica, i dalje čekaju na pravdu“. Mnogi je nisu, dodali bi, dočekali ni od Haaškoga suda, pa ni Bramertz koji je nezadovoljan zbog oslobađajućih presuda generalima Gotovini i Perišiću, a kako onda očekivati da će je dočekati od hrvatskih, srpskih i bosanskohercegovačkih sudova sada kad ih nema tko izvana pritiskati, a ovdašnji političari sve će učiniti da zaštite „naše“ zločince, pogotovo one koji su u hijerarhiji bili bliži tadašnjim političkim vođama i njihovim politikama.

PRAVO MANJINA SUŠTINSKO JE PITANJE ZA HRVATSKU

**ZORAN PUSIĆ, DUGOGODIŠNJI AKTIVIST I
PREDSJEDNIK ANTIFAŠISTIČKE LIGE HRVATSKE**

Haški sud sigurno je bio daleko od savršenstva, na primjer prvostupanjska oslobađajuća presuda za Šešelja je upravo skandalozna, ali taj sud je bio daleko nepristraniji nego su to sudovi u zemljama za koje je Haški sud bio nadležan i postigao je ono što domaća pravosuđa ne bi postigla nikada. Nezadovoljstvo i kritike zvučale bi malo uvjerljivije kad bi bile praćene osudom i kritikom politike vlastitih država

RAZGOVARALA: Paulina Arbutina

FOTOGRAFIRAO: Jadran Boban

Sa Zoranom Pusićem, aktivistom i predsjednikom Lige antifašista, koji je godinama vodio Građanski odbor za ljudska prava pomažući izbjeglicama i povratnicima, razgovarali smo o rezultatima rada Haškog suda, procesu povratka, pokušajima reustažizacije Hrvatske i povijesnom revizionizmu.

Kako reagirate na najnovija dešavanja da se slobodno slavi pravomoćno osuđeni ratni zločinac Slobodan Praljak, da državni vrh učestvuje na njegovoj komemoraciji, da se na javnim mjestima, na glavnom zagrebačkom trgu pale svijeće...? Je li se hrvatsko društvo negdje zagubilo?

Zoran Pusić: Sama presuda bila je u sjeni dramatičnog čina Slobodana Praljka kojeg sam površno poznao iz davnih dana kad je bio brucš na Elektrotehnici i studirao zajedno s nekim mojim prijateljima iz razreda. Nije mi jasno što ga je navelo na samoubojstvo; u zatvoru je proveo već dvije trećine dosuđene mu kazne i bio bi na slobodi u najskorije vrijeme, sud koji ga je osudio nije „sud njegove partije – jedini koji priznajem“ i u sredini u kojoj se Praljak kretao osuđujuća presuda ne bi ga moralno diskreditirala. To se i vidjelo na komemoraciji u Lisinskom.

Reakcija Predsjednice i Vlade RH svodila se na tvrdnje da je presuda nepravedna i da su osuđeni „Haški uznici“ nevini, iako su se „zločini dogodili“ i „mi osuđujemo sve zločine“, usput zaboravljajući da su hrvatska politika i pravo-

sude imali više od dvadeset godina da istraže tko su krivci i počinitelji ako ovi konkretni ljudi osuđeni u Haagu to nisu. Neki TV komentari, koji u dobroj mjeri formiraju javno mnijenje, bili su izrazito huškački ne samo prema Haškom sudu, nego i prema BiH. Tako, na primjer, novinarka Ivana Petrović izvještaj iz Haaga završava sugestijom da će ova presuda dovesti mudžahedine na hrvatsku granicu. Ono što je politika HRT-a, ali i nekih drugih televizija zadnjih godina, u tih nekoliko dana došlo je posebno do izražaja: da se ljudi koji iznose činjenice o politički osjetljivim temama tretiraju kao pristrani ako se te činjenice ne uklapaju u službeni mit, a osobe koje uistinu jesu „zainteresirane strane u postupku“ predstavljaju se kao objektivne i stručne. Tako Nova TV dovodi kao relevantnog komentatora presude Zlatana Jelića koji je u bijegu pred optužbom za ratni zločin, a na „Otvorenom“ na temu presude, Ivu Lučića se predstavlja kao uglednog povjesničara ali ne i čovjeka koji, prema transkriptima, izjavljuje da je „htio nezavisnu Banovinu Hrvatsku bez Muslimana i Srba“ i koji je imao značajnu moć nad sudbinama logoraša Dretelja.

Neprimjerenost tih reakcija bila je dodatno naglašena jedva tjedan dana starim općim zgražanjem u Hrvatskoj nad reakcijama u Srbiji na presudu Haškog suda Mladiću. S tim da je u Hrvatskoj reakcija mnogo žešća, između ostalog i zato jer je službeni mit oktroiran i Deklaracijom o Domovinskom ratu.

Pod djelovanjem tog udruženog pothvata državnog vrha i medija, uz časne iznimke, nije čudo da se dobar dio hrvatskog društva zagubio.

Kada ste spomenuli reakcije u Srbiji, naime, u samo par dana svjedočili smo dočekom presuda „nacionalnim herojima“ i u Beogradu, i u Zagrebu. Tko je svjesnije reagirao i prepoznaje li se na nekoj od tih strana, ipak, odmak od vremena 90-ih?

Zoran Pusić: Reakcije ekstremista kojima su osuđeni „heroji“, ne usprkos, nego baš zbog zločina koje su počinili, bile su slične na obje strane. Reakcije političara i medija bile su umjerenije u Srbiji; o razlozima možemo nagađati. Skeptici, koji su se u ovakvim procjenama pokazali kao realisti, rekli bi da je to zato što je Srbija usred pristupnih pregovora, a ne zbog većeg pijeteta prema žrtvama ili boljeg suočavanja s prošalošću. Uz to, javnost u Srbiji je očekivala osuđujuću presudu za Mladića, a u Hrvatskoj su i političari i Crkva i mediji, većina ako ne svi, stvarali očekivanje da će se ponoviti scenarij iz presude Gotovini i Markaču. Intenzitetu reakcije u Hrvatskoj sigurno je doprinio i dramatičan Praljkov čin.

Hrvatska politika i pravosuđe imali su više od dvadeset godina da istraže tko su krivci i počinitelji, ako ovi konkretni ljudi osuđeni u Haagu to nisu

Srbija je na svom putu ka Evropskoj uniji. Da li očekujete da će Hrvatska za svoje dnevno-političke interese i potrebe zatezati pregovore kao što smo već imali slučaj sa otvaranjem Poglavlja 23 i 26?

Zoran Pusić: Ne znam. Ako se političari koji su sada na vlasti u Hrvatskoj odluče da otežaju prijem Srbije u EU to će biti još jedan potez na štetu temeljnih hrvatskih interesa u koje se oni, inače, stalno zaklinju. Za normalne ljude i odgovorne političare od velikog je interesa da njihova zemlja ima dobre i prijateljske odnose sa susjednim zemljama. Prijem Srbije u EU za Hrvatsku je veća garancija mira nego sva kupovina skupog naoružanja. S druge strane, za politike koje osnivaju podršku birača na strahu od susjeda, pouzdani neprijatelji su korisniji od prijatelja.

Koji su razlozi i kakve su posljedice ove nacionalno nabijene atmosfere?

Zoran Pusić: Za Hrvatsku će presuda Praljku imati posljedice zbog poime-ničnog navođenja Tuđmana, Šuška i Bobetka kao osoba također odgovornih za zločine za koje je šestorka osuđena. Kakve će te posljedice biti i za političku klimu u Hrvatskoj i za odnose s BiH, ovisi o hrvatskim političarima. Presuda nije osuda hrvatskog naroda ni u BiH, ni u Hrvatskoj, ali jeste dijela Tuđmanove politike prema BiH i njene realizacije od kraja 1992. do početka 1994. Mandat MKSJ i sve izrečene presude govore da se radi o suđenjima pojedincima, nikako ne narodima ili državama. Međutim, oni koji su sproveli ili podržali politike koje su do zločina dovele nastoje svoju odgovornost proširiti na cijele narode – i tako je sa sebe skinuti. Politička moć koju ti ljudi, a i današnji sljedbenici takve politike, imaju i u Hrvatskoj i u BiH i u Srbiji, razlog je stvaranja atmosfere netrpeljivosti. To je najlakše učiniti širenjem straha, od političkog i nepravednog Haškog suda, od nesklone nam Međunarodne zajednice, od vanjskih i unutrašnjih neprijatelja...

Kakav će stav o Srbima imati mlade generacije nakon svih događaja u posljednje dvije decenije, negativne javne i medijske slike, te školskih programa?

Zoran Pusić: Poznata je izjava koja se pripisuje jezuitima: „Daj mi dijete prvih sedam godina, a poslije radi s njim što hoćeš.“ Mladi ljudi rođeni krajem devedesetih i početkom dvijetisućitih izloženi su svakodnevnom utjecaju nacionalističke netrpeljivosti, a zadnjih nekoliko godina i rastućoj militarizaciji i klerikalizaciji društva. Za nacionalističku netrpeljivost i za militarizaciju bitno je stvoriti osjećaj ugroženosti, od Srba, od Bošnjaka, a i svaki „drugi i drugačiji“ može poslužiti. Kad ta ugroženost ima manje uporište u realnosti, a sve više djeluje kao nametanje vlastitih strahova i iracionalnosti prošle generacije sljedećoj, može biti da ona izazove kontraefekt, bunt mislećeg dijela mlade generacije. Ali mnoge mlade ljude takva propaganda može duhovno „obogaljiti“ za cijeli život i učiniti ih netolerantnim osobama i lakim plijenom političkih demagoga koji od pamtivijeka homogeniziraju svoje pristalice na nesnošljivosti i strahu od „drugoga“.

Neprijemnost reakcija bila je dodatno naglašena jedva tjedan dana starim općim zgražanjem u Hrvatskoj nad reakcijama u Srbiji na presudu Haškog suda Mladiću. S tim da je u Hrvatskoj reakcija mnogo žešća, između ostalog i zato jer je službeni mit oktroiran i Deklaracijom o Domovinskom ratu

Je li Hag ispunio svoju ulogu?

Zoran Pusić: Haški sud za bivšu Jugoslaviju, MKSJ, osnovan je kao odgovor na zločine koji su se na ovim prostorima događali početkom devedesetih i koji su zaprepastili svijet. Bez tog suda za zločine „svoje strane“ nitko ne bi odgovarao. Sud je trebao suditi direktnim počinocima, ali prije svega naredbodavcima zločina i vojnom i političkom vrhu čije odluke su naredbodavci na terenu provodili. Od 161 optuženog svih 161, poslije bježanja, skrivanja, ozbiljnih političkih otpora u sve tri države da se ne izruče „naši heroji“, su završili u Haagu; čelni ljudi Republike srpske Krajine zbog zločina počinjenih u Hrvatskoj, vodeći političari i vojnici Republike Srpske zbog zločina počinjenih u BiH, vodeći političari i vojnici Srbije zbog zločina počinjenih na Kosovu. Već sam uvid u nacionalnu pripadnost optuženih i osuđenih pokazuje „etničku asimetriju“ koja je odraz asimetrije u počinjenju najtežih zločina po ocjeni Haškog suda. To pokazuje i koliko su tvrdnje, izazvane zadnjim presudama, o „Haagu“ kao „antihrvatskom političkom sudu“ bez ikakve osnove.

Zemljama za koje je bio nadležan MKSJ je potencijalno olakšao distanciranje od politika koje su do zločina dovele. To što lokalni političari to nisu iskoristili nego su haške presude koristili za licitaju tko je napravio više zločina i dokazivanje kako je svijet nepravedan ipak je prvenstveno odgovornost tih političara.

Poslije oslobađanja generala Gotovine i Markača, očekivao se potez hrvatskih pravosudnih institucija za procesuiranjem ratnih zločina za koje je Haag utvrdio da su se neosporno dogodili. Ali ništa se nije desilo.

Zoran Pusić: Istina je da su i predsjednik Josipović i premijer Milanović odmah po tim oslobađajućim presudama rekli da je sad na hrvatskim pravosudnim institucijama da istraže zločine, ali pitanje je koliko su u to i sami vjerovali. Onaj čas kad je Žalbeno vijeće u Haagu presude od 24 i 18 godina zatvora svelo na nulu bez i jednog novog dokaza u korist osuđenih, samo na osnovu relativno površne – u usporedbi s prvostupajnskim procesom – reinterpretacije događaja, svakom tko je išta znao o mukama hrvatskog pravosuđa da počne koliko-toliko nepristrano suditi bilo je jasno da od daljnjih suđenja „našoj strani“ u Hrvatskoj neće biti ništa. Čak i suđenja direktnim počiniteljima, gdje se zločin i po eksplicite izrečenom stavu suda, nesumnjivo dogodio, a krug mogućih počinitelja bio sveden na nekoliko ljudi kao u slučaju Grubori, završavaju oslobađajućim presudama, uz uobičajeno rastezljivo obrazloženje presude nedostatkom dokaza.

Na kraju djelovanja Haškog suda, nameće se jedna činjenica, da Haagu jedino nije nitko odgovarao za ratne zločine počinjene nad Srbima.

Zoran Pusić: Mirko Norac bi sigurno bio suđen u Haagu, sjećamo se burnih protesta „Svi smo mi Mirko Norac“ na splitskoj rivi početkom 2001., kad je Haag tražio izručenje Norca, a Norac se sakrio. Račan se nagodio sa Sudom da se Norcu sudi u Hrvatskoj.

Haški sud je skupljao dokumente o Glavašu prije nego je, objavom intervjua s jednim od Glavaševih ljudi u „Feralu“, Državno odvjetništvo bilo prisiljeno početi istragu koja je završila optužnicom i osudom Glavaša.

Oslobađajuća presuda Žalbenog vijeća MKSJ u slučajevima Gotovina i Markač, koji su prvostupajnskom presudom osuđeni za zapovjednu odgovornost, jedna je od najkontroverznijih presuda u praksi MKSJ. Dva suca, Fausto Pocar i Carmel Agius imali su različito mišljenje od ostale trojice sudaca iz Žalbenog vijeća; to su izrekli najoštrijom mogućom kritikom, u danim okolnostima, oslobađajuće presude, ustvrdivši da „su na donošenje takve presude utjecali nejuridički argumenti“.

Na obilježavanju dvadeset godina rada MKSJ održanog u Sarajevu 2013., bio je i Theodor Meron, tada predsjednik Haškog suda. Poslije njegovog izlaganja bila su predviđena pitanja iz „publike“. U punoj dvorani pitao sam ga kako je moguće da postoji takva nevjerojatna razlika između prvostupajnskih i drugostupajnskih presuda nekim ljudima suđenim na Haškom sudu zbog zapovjedne odgovornosti. Prvostupajnska presuda, gdje se temeljito preispituje cijeli niz dokaza, za Markača je bila 18 godina, za Gotovinu 24 godine, za Perišića 27 godina, za dvojicu ministara u vladi Ruande, osuđenih po zapovjednoj odgovornosti za genocid, za svakoga po 30 godina zatvora. Žalbeno vijeće, koje ocjenjuje samo da li je došlo do neke grube proceduralne greške, svelo je svih tih pet presuda na nulu. „Da se to dogodilo u zadnjem provincijskom sudu ovdje reklo bi se da je to moguće samo na Balkanu. Ali to se dogodilo na jednom od najprestižnijih sudova na svijetu. Kako ste u sva tri Žalbena vijeća koja su donijela te oslobađajuće presude, predsjedavajući bili Vi molim Vas za objašnjenje.“ Prije nego je počeo odgovarati Meron je čekao još nekoliko pitanja. U svojem odgovoru odgovorio je na sva pitanja osim na moje.

Haški sud sigurno je bio daleko od savršenstva, na primjer prvostupajnska oslobađajuća presuda za Šešelja je upravo skandalozna, ali taj sud je bio daleko nepristraniji nego su to sudovi u jednoj od zemalja za koje je MKSJ bio nadležan

i postigao je ono što domaća pravosuđa ne bi postigla nikada. Nezadovoljstvo i kritike Haškog suda zvučale bi malo uvjerljivije kad bi bile praćene osudom i kritikom politike vlastitih država koje su do osnivanja MKSJ uopće dovele. A odgovornost za to što demokratski izabrane političke elite u našim zemljama drže građane kao taoce permanentnih svađa sa svojim najboljim neprijateljima, što je isprobano sredstvo homogenizacije, je na nama, a ne na Haškom sudu.

Ako se političari koji su sada na vlasti u Hrvatskoj odluče da otežaju prijem Srbije u EU to će biti još jedan potez na štetu temeljnih hrvatskih interesa u koje se oni, inače, stalno zaklinju

Pratili ste suđenja za ratne zločine u Hrvatskoj. U kojem momentu vam se činilo da će hrvatsko pravosuđe pokušati biti neovisno od politike i javnog mišljenja kada su u pitanju suđenja za ratne zločine počinjene nad Srbima?

Zoran Pusić: Kao član Odbora za ljudska prava pratio sam neka suđenja za koja su postojale indicije da bi mogla biti pristrana, bilo na štetu žrtava, bilo na štetu optuženog; u pristranim suđenjima mogu biti počinjena teška i za oštećenog vrlo mučna kršenja ljudskih prava.

U principu me nije interesirala nacionalnost žrtava ili optuženih ali je pristranost presuda, posebno za ratne zločine, bila najčešće vođena tim kriterijem, tako da sam pratio mnoge procese u kojima su Srbi bili žrtve zločina ili optuženi kao počinioci zločina.

Proces Norcu, Oreškoviću i još trojici za zločine nad Srbima u Gospiću, koji je vodila sutkinja Ika Šarić, smatra se kao primjer jednog od prvih nepristranih suđenja za ratne zločine. Suđenje Glavašu i njegovim suradnicima za likvidacije osječkih Srba, održano na Županijskom sudu u Zagrebu kod suca Željka Horvatovića, jer se smatralo da bi sud u Osijeku bio pod prevelikim pritiskom, i suđenje Norcu za zločine u Medačkom džepu koje je vodio sudac Marin Mrčela, pratio sam i mogu reći da su ta suđenja bila korektna i da su, po mom mišljenju, predstavljala korake ka oporavku hrvatskog pravosuđa. To se događalo između 2005. i 2011.; pravosuđe je postajalo nezavisnije od politike, ali ne i od kadrovske politike tako da su navedena nepristrana i nacionalizmom neopterećena suđenja ostala kao iznimke. Poslije oslobađajućih presuda za Gotovinu i Markača i poslije prijema Hrvatske u EU, kad je prestao pritisak da se zadovolje uvjeti za prijem, od kojih je nepristrano pravosuđe bilo jedan od najvažnijih, konkretni slučajevi suđenja za ratne zločine govore da se stanje što se tiče efikasnosti i nepristranosti u takvim slučajevima pogoršava. Jedan od testova bit će i ponovljeno suđenje za zločine počinjene u slučajevima „Selotej“ i „Garaža“ koje je upravo u toku.

S druge strane imamo slučaj Mirka Graorca, prometnog policajca iz Splita, umirovljenog 1991. samo zato što je bio Srbin, koji je 1995. optužen da je bio

zapovjednik vanjske straže u logoru Manjača i po toj optužnici osuđen na dvadeset, pa u ponovljenom procesu na petnaest godina zatvora. Taj slučaj istraživao sam desetak godina, naveo svjedočenja logoraša koji su bili u Manjači od otvaranja do zatvaranja logora i koji su u Haagu svjedočili u optužbi protiv Karadžića, koji za Graorca nikad nisu čuli, ali su točno znali tko su bili zapovjednici vanjske straže, naveo izjavu generala Žarka Tole, jednog od glavnih svjedoka protiv Graorca, koji je rekao odvjetniku Nevenu Bobanu da, suprotno onome što je svjedočio na sudu, Graorca nije vidio u Manjači. Sve sam to dostavio Državnom odvjetništvu, razgovarao o tome s ministrom pravosuđa, napisao to u knjizi Procesuiranje ratnih zločina ali hrvatsko pravosuđe do danas nije učinilo ništa prema reviziji tog procesa u kojem je nevin čovjek osuđen i odležao dugu zatvorsku kaznu.

Oni koji su sproveli ili podržali politike koje su do zločina dovele nastoje svoju odgovornost proširiti na cijele narode – i tako je sa sebe skinuti

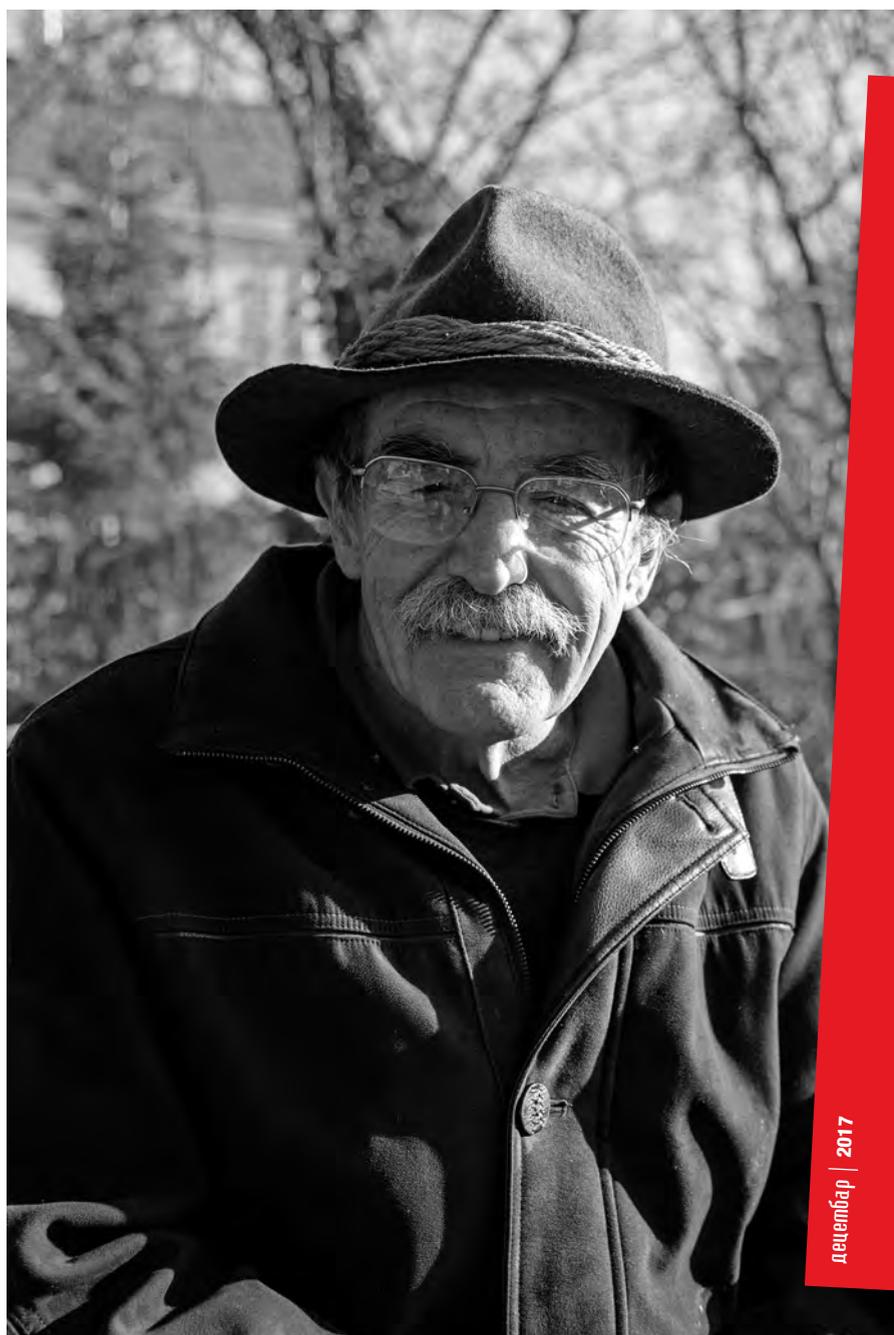
U Hrvatskoj još uvijek vlada javno mišljenje da hrvatska strana nije činila ratne zločine, što je posebno vidljivo za obilježavanje Bljeska i Oluje koja se dešavaju bez pomena na srpske civilne žrtve. Kada će doći do te promjene?

Zoran Pusić: Mislim da u Hrvatskoj više ne prevladava mišljenje da hrvatska strana „nije mogla počinuti ratne zločine u obrambenom ratu“, stav koji je izrekao predsjednik Vrhovnog suda Milan Vuković. Do promjene je došlo u doba predsjednika Mesića i u doba predsjednika Josipovića. To je i glavni razlog zašto su oni stalna meta napada desničarskih ekstremista. Situacija po tim pitanjima danas je gora nego što je bila, recimo, od 2002. do 2015. Dakle do nove promjene je došlo, ali na gore.

Često u javnosti čujemo „rane su još svježije“, „još nije vrijeme“. Ali prošlo je dvadeset i više godina od ratnih sukoba. Koliko još vremena treba da prođe pa da te rečenice ne čujemo i da krenemo dalje?

Zoran Pusić: Poslije dvadeset i više godina „rane su još svježije“, jer im se namjerno ne da „da zarastu“. Politike koje to čine, ograničimo se na Hrvatsku iako bi slična dijagnoza vrijedila i za još neke zemlje Zapadnog Balkana, izrazito su štetne za vlastitu zemlju. One su poticaj desnom nacionalističkom ekstremizmu, građane čine taocima nametnutih mitova i netrpeljivosti, a mlade generacije opterećuju i truju vlastitim predrasudama i frustracijama. I sve to kraj krajnje poučnih primjera iz vlastite i europske povijesti kuda takve politike vode. Konačno, EU je nastala kao pokušaj da se, poslije strašnih iskustava, ta „historijska zakonitost“ promijeni.

No, ne da nismo sigurni u karakter i tijek rata devedesetih, izgleda da mi kao društvo nismo više sigurni niti u one povijesne činjenice iz Drugog

svjetskog rata koje su vrijedile više od pola vijeka. Svjedoci smo revitaliziranja ustaškog režima, ili se govori samo o fašističkom režimu, kao da ustaški pokret nije bio njegov opasni dio. Kada ćemo izaći iz vrtloga prošlosti i koliko je to takvo stanje zdravo za društvo u cjelini?

Zoran Pusić: Relativizacija zločina ustaškog režima koja je na djelu, predstavlja veliku opasnost za hrvatsko društvo jer je to „otvaranje vrata“ prema revitalizaciji ideja ustaškog režima. Za normalnog građanina u demokratskom društvu su te ideje moralno neprihvatljive, a društvo u kojem su te ideje legitimni politički stavovi u opasnosti je da to postanu jedini dozvoljeni politički stavovi.

Čovjek bi rekao da se na bljezgarije kako ustaše nisu bili fašisti, da je „Za dom spremni“ stari hrvatski pozdrav, da je u Jasenovcu stradalo par stotina državnih neprijatelja, ne bi trebalo osvrtni. Međutim, Hrvatska je u ozbiljnim problemima kad takve bljezgarije postaju „alternativne činjenice“, kad besprijorni falsifikator poput Sedlara dobiva nagradu Grada Zagreba i rektor Boras ga imenuje savjetnikom za kulturu, kad država osniva povjerenstvo kojem je na

čelu predsjednik HAZU i koje godinu dana odlučuje o pozdravu „Za dom spremni“, a biskupi predlažu da se taj pozdrav uvede u HV. Za razliku od „alternativnih činjenica“, činjenice su da je „Za dom spremni“ ekvivalent „Sieg heil“, da u hato U nije ništa manje zločinački simbol od kukastog križa, da je ustaštvo, slično nacizmu, bilo posebno virulentan oblik fašizma i da su Židovi i Srbi bježali iz NDH originalnim fašistima, u dio Hrvatske koji je okupirala fašistička Italija, kako bi spasili živu glavu.

Oslobađajuća presuda Žalbenog vijeća u slučajevima Gotovina i Markač, koji su prvostupanjskom presudom osuđeni za zapovjednu odgovornost, jedna je od najkontraverznijih presuda u praksi Haškog suda

Antifašistički skupovi su rijetki, svode se na par okupljanja, u Kumrovcu, Brezovici, Jasenovcu, Srbu... i po nekoliko manjih lokaliteta bez javnog odjeka. Kolika je snaga antifašizma u Hrvatskoj danas i tko je čini? Zašto se javno antifašizam nekako pripisuje uglavnom srpskoj manjini u Hrvatskoj?

Zoran Pusić: Antifašizam se jednako tako pripisuje i židovskoj manjini u Hrvatskoj. Pa i romskoj. Razlog je jasan – i Srbi i Židovi i Romi bili su u ustaškom fašističkom režimu najsurovije masovno proganjani bez obzira na političke stavove pojedinaca. Traumatsko iskustvo ustaškog genocida čini ih posebno osjetljivim na sve prisutnije relativizacije zloćudnosti ustaškog režima i negiranja ustaških zločina. Za Antifašističku ligu mogu garantirati da ju čine ljudi koji smatraju da je etnička pripadnost svakog čovjeka njegova privatna stvar, slično vrijedi i za članove SABA i, zapravo, za svaku antifašističku organizaciju; nacionalistička isključivost jedna je od početnih odrednica fašizma. Stavovi karakteristični za različite oblike fašizma prisutni su i danas, sjetimo se samo nekih izjava Franje Tuđmana, Bosiljka Mišetića, Ruže Tomašić, Tomislava Karamarka, Milijana Brkića, ..., cijele plejade svećenika, i predstavljaju jednu od najvećih prijetnji i dugotrajnu „kroničnu bolest“ za današnju Hrvatsku. Situacija u Srbiji nije ništa bolja. I tu i tamo, na prvi pogled, snage koje se tome suprotstavljaju su slabe. A što se tiče srpske manjine u Hrvatskoj jasno je da su oni protiv relativizacije ustaškog zla i neoustaštva, ali jedan dio te manjine nije prepoznao da režim u Republici srpskoj Krajini ima mnoge karakteristike fašizma. Znaite, kao što ruža miriše kakvo god joj ime date tako fašizam zaudara bez obzira kako ga nazivali.

Ovih dana se obilježava 15 godina donošenja Ustavnog zakona o nacionalnim manjinama. Kako biste ocijenili prava nacionalnih manjina u novoj, evropskoj Hrvatskoj?

Zoran Pusić: Mislim da je Ustavni zakon o nacionalnim manjinama dobar

zakonski okvir za ostvarivanje prava nacionalnih manjina u Hrvatskoj. Međutim, postoji velika razlika između slova tog zakona i onoga što se događa u praksi; na primjer toleriranje, dapače odobravanje flagrantnog kršenja tog zakona, kao u slučaju razbijanja ploča s natpisima na latinici i ćirilici u Vukovaru. Nepostojanje političke volje kod političara u tadašnjem vrhu vlasti, početkom rujna 2013., da se država suprotstavi ekstremistima koji su otvoreno kršili Ustavni zakon u suštini je bila izdaja Hrvatske kao pravne države, a posljedice tog neispunjavanja njihove osnovne dužnosti uskoro su osjetili i ti političari i građani Hrvatske. Ponižavajuće zaustavljanje cijelog državnog vrha i diplomatskih predstavnika od grupe nasilnika u Vukovaru u studenom 2013., postavljanje šatora usred Zagreba i otvorene prijetnje nasiljem vrhu demokratski izabrane vlasti, ali i građanima od grupe vojnih veterana koji su se stavili iznad zakona, listopad 2014., naglo jačanje ekstremne desnice uz svesrdnu podršku Katoličke crkve, gubitak predsjedničkih izbora 2015., gubitak parlamentarnih izbora 2016. Kronologija ovih događaja pokazuje kako pitanje prava nacionalnih manjina nije marginalno političko pitanje koje se tiče sedam posto stanovništva nego suštinsko pitanje postojanja Hrvatske kao pravne i pravedne države i pitanje vrijednosti koje će prevladati u hrvatskom društvu.

Relativizacija zločina ustaškog režima koja je na djelu, predstavlja veliku opasnost za hrvatsko društvo jer je to „otvaranje vrata“ prema revitalizaciji ideja ustaškog režima

Tokom ovog perioda ispunjenog fašističkim porukama, predstavnici nacionalnih manjina upućivali su pisma opomene, prigovora na razne evropske adrese. Zašto su reakcije iz Brisela mlake na nacionalističke pojave u Hrvatskoj kao članici NATO i EU?

Zoran Pusić: Zato što slične probleme s jačanjem stranaka ekstremne desnice imaju i veće i važnije članice NATO-a i EU-a. Takve stranke zlorabe demokraciju i guraju društvo svoje zemlje prema autokracijama koje oni eufemistički nazivaju „neliberalnim demokracijama“, a zapravo pokušavaju slobodne građane, ili bar značajan dio njih, pretvoriti u ustrašenu i netrpeljivu svjetinu. Strašenje s manjinama, imigrantima, Romima, nekad Židovima, danas muslimanima sve je to „već viđeno“. U tom smislu srpska zajednica u Hrvatskoj je tu „kolateralna žrtva“ jednog dubljeg procesa krize liberalne demokracije.

Jeste li se nadali ovakvom razvoju događaja i u što ste se najviše razočarali u ovih 25 godina kako se bavite ljudskim i manjinskim pravima?

Zoran Pusić: Vaše pitanje me podsjetilo na jednu davnu zgodu; tamo negdje u ljeto 1993., u dvorištu Bogdana Denića u Supetru jedno veselo

društvo je uz gradele čavrljalo, naravno, o politici. U jednom času Miljenko Smoje je rekao Ivanu Zvonimiru Čičku: „Znaš Čičak, tebe je Tuđman razočarao, a vidiš, mene nije.“

Srpska zajednica u Hrvatskoj je dijelom „kolateralna žrtva“ jednog dubljeg procesa krize liberalne demokracije

Da se u nešto ili nekoga razočarate morate imati očekivanja koja se nisu ispunila. Od ljudi koji su poticali etničku netrpeljivost, za koje je rat bio „prilika koja se ne smije propustiti“, nisam očekivao ništa dobro. Moj urođeni, rekao bih dječčki, optimizam (moji prijatelji rekli bi, obzirom na moje godine, „infantilni“) valjda me je sačuvao da prođem kroz sve te nepravde, patnje i indiferentnosti na tuđa stradanja, s čime se susrećete kad se bavite zaštitom ljudskih prava, relativno „neoštećen“. Naviknete se da možete glupane i moralne ništarije naći među academicima, a mudre i pravdoljubive ljude među polupismenim seljacima.

A krize demokracije su pa gotovo njeno permanentno stanje od Perikla na ovamo. Jedan od glavnih razloga za te krize, pa i propasti demokracija, je da za funkcioniranje demokracije mora postojati opće slaganje oko nekih temeljnih vrijednosti, a društvo ne čine ljudi koji su se tu našli zbog sličnih vrijednosnih stavova nego su tu po nekim sasvim drugim kriterijima – historijskim, nacionalnim, ... Ima viših vrijednosti nego što je to odluka većine. Ne mislim da pošteni ljudi mogu prihvatiti da se dio stanovništva tretira kao „drugotne“ ili kao građani drugog reda zbog nacionalnosti ili da se propisuje da se slobodno možete izražavati samo u svoja četiri zida, bez obzira da li su nosioci takvih stavova pobijedili na izborima. Ako jedna strana nameće neslobode i stavove koji bitno ugrožavaju već dostignute standarde ravnopravnosti i socijalne pravde to stvara preduvjete za sukobe i, bar u prvoj fazi, degeneraciju demokracije u autokraciju. U demokraciji današnje Hrvatske, da budem optimističan, vidljivi su elementi takve krize.

Što možemo reći o procesu povratka Srba u Hrvatsku?

Zoran Pusić: Što se tiče povratka ljudi koji se još nisu vratili mislim da je tu „prošo voz“. Građanski odbor se petnaest godina intenzivno angažirao pružajući pravnu i humanitarnu pomoć povratnicima, zalažući se za vraćanje imovine i stanarskih prava, ali danas – djeca koja su izbjegla 1995. s roditeljima su odrasli ljudi. U drugoj polovici devedesetih i početkom dvijetisućitih pomoć oko povratka i humanitarna pomoć starim ljudima koji su ostali u napuštenim selima i povratnicima koji su se vraćali „na kapaljku“, bila je glavna aktivnost GOLJP-a. Odlazili smo u izbjegličke kampove u Srbiji i na Kosovu, išli u Mađarsku i vozili povratnike preko granice i pri tome se prepirali s policijom s promjenjivim uspjehom, razvozili odjeću, hranu i lijekove po selima, vodili doktore na Kordun i Baniju, imali „sigurnu kuću“ za prihvrat povratnika na Kordunu, ishodili povratak kuća i traktora i povratnicima u Hrvatsku i Hrvat-

skim izbjeglicama iz BiH, uz pomoć projekta jedne francuske humanitarne organizacije i Čačićevog ministarstva napravili devet malih farmi koza za ljude koji su se vratili, organizirali, u dva navrata, posjet predsjednika Mesića povratnicima. A GOLJP je bio tek jedna nevladina organizacija sastavljena od volontera i mladih ljudi skromno plaćenih sredstvima dobivenim na međunarodnim natjecanjima za projekte. Da je bilo malo političke odlučnosti poslije trećeg siječnja 2000. danas bi u Hrvatskoj bilo pedeset do sto tisuća građana više. Rješenje povratka imovine i obeštećenja dobro je dano Bečkim sporazumom o sukcesiji iz 2001. Po tom sporazumu podijeljena su veleposlanstva i zlatne rezerve SFRJ, a Aneks G tog ugovora govori o reguliranju zahtjeva za povratak privatne imovine ili njene naknade. Međutim, u praksi hrvatskih sudova, kad vlasnici sudskim putem traže naknadu, taj se međunarodni ugovor koji bi trebao biti obvezujući za hrvatsko pravosuđe, najčešće ne poštuje. A ulaskom Hrvatske u EU ta praksa se nije promijenila. Kad bi ukratko trebalo ocijeniti proces povratka moglo bi se reći da je za vrijeme Tuđmana na djelu bilo aktivno nastojanje države da se povratak što više oteža, a u doba Račanove vlade nije postojalo aktivno nastojanje da se oni koji žele vratiti. Sjećam se žustre rasprave koju sam imao s tadašnjom ministricom Željkom Antunović na nekoj konferenciji u Dubrovniku oko vraćanja stanarskih prava povratnicima. Pitali ste me što me je razočaralo. Pa razočaralo me je, dakle ipak sam nešto od njih očekivao, da koalicijska vlada sa SDP-om na čelu nije dvijetisućite učinila više za povrat izbjeglica, za dekonstrukciju nacionalističkih mitova, za reviziju pretvorbe i jačanje socijalno osjetljive države; te stvari su međusobno povezane. A mogli su. Mogli su Hrvatsku usmjeriti prema jednom slobodnijem, normalnijem i zdravijem društvu nego što je ovo u koje smo dospjeli danas.

**Naviknete se da možete
glupane i moralne ništarije
naći među academicima,
a mudre i pravdoljubive
ljude među polupismenim
seljacima. (...)**

**Da je bilo malo političke
odlučnosti poslije trećeg
siječnja 2000. danas bi u
Hrvatskoj bilo pedeset do sto
tisuća građana više**

Poslije svega, ima li nade za zajednički život Hrvata i Srba na našem podneblju?

Zoran Pusić: Nade sigurno ima. Ali prognoze razvoja društva tridesetak godina u budućnost ne samo da su nepouzdana, one, po mom uvjerenju, to i ne mogu biti. Jer je razvoj društva kaotičan, može ovisiti o iskustvu nekog klinca koji danas ide u osnovnu školu i u tom smislu taj razvoj je nepredvidljiv.

ISKUSTVA ETNIČKIH ODNOSA I SUKOBA U UKRAJINI

VIŠE OD AUTONOMIJE, MANJE OD NEZAVISNOSTI

PIŠE: Siniša Tatalović

Zamrznuti sukob na istoku Ukrajine dugoročno nije u interesu Ukrajine i Rusije zbog čega će se morati pronaći trajno rješenje sa kojim sukobljene strane neće biti u potpunosti zadovoljne, ali i nezadovoljne. Možda će se rješenje morati tražiti prema modelu "više od autonomije, manje od nezavisnosti". Izvjesno je da o tome neće odlučivati lokalni, nego globalni akteri

Prošle su četiri godine od dramatičnih događaja u Ukrajini koji su utjecali na promjenu globalnih odnosa, prvenstveno na relaciji Rusija – Evropska unija, te Rusija – SAD. Dramatično neslaganje između ukrajinskih političkih elita, da li se država treba orijentirati prema Rusiji ili Evropskoj uniji, kulminiralo je sukobima u Kijevu početkom 2014. godine, između zagovornika približavanja Evropskoj uniji i pristaša tadašnjeg proruskog orijentiranog predsjednika Viktora Janukoviča. Sukob je bio logičan završetak neslaganja i nadmetanja dviju suprotstavljenih političkih koncepcija, proruskog i prozapadnog. Na to je utjecala i identitetska podjela unutar ukrajinskog društva, ali i vanjski utjecaji. Ukrajina je važna evropska država jer povezuje istočnu i srednju Evropu, a preko nje se prelamaju i različiti interesi globalnih sila. Šireći svoj ekonomski i politički utjecaj na istok, Evropska unija je posebno bila zainteresirana za suradnju sa Ukrajinom sa kojom je u dramatičnim uvjetima 2013. godine željela potpisati Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, koji bi tada značio i promjenu odnosa sa Rusijom. Smatrajući Ukrajinu zonu nad kojom

Evropska unija i NATO ne smiju dobiti prevlast, Rusija je reagirala protiv takve mogućnosti, ističući ukrajinsku ovisnost o ruskoj finansijskoj i energetskej pomoći. Smatralo se da bi se bez ruske pomoći Ukrajina našla u teškoj situaciji, zbog čega je ukrajinska vlada odlučila da ne potpiše sporazum čime je izazvala nezadovoljstvo prozapadno orijentiranog dijela ukrajinske javnosti. Time su uvjeti za početak unutrašnjeg sukoba u Ukrajini bili stvoreni.

Podjela među Ukrajinacima

Ukrajina svojim geostrateškim položajem i prirodnim bogatstvima, oduvijek je privlačila pažnju drugih država, zbog čega je imala burnu prošlost. Spomenimo samo Napoleonovu invaziju početkom 19. vijeka, ili invaziju nacističke Njemačke sredinom 20. vijeka. Na ukrajinskom teritoriju osnovana je prva država istočnih Slavena – Kijevska Rusija. Zbog toga je historija Ukrajine važna i za ruski identitet. Rusi i Ukrajinci u prošlosti su imali vrlo složene međusobne odnose, obilježene suradnjom i sukobima. Možda najznačajnije iskustvo je zajednički život i brojna iskušenja u 20. vijeku u okviru SSSR-a. To je jedan od razloga da se danas odnosi između ova dva naroda ne mogu promatrati jednoznačno, bez uvažavanja vremenskog i prostornog konteksta. Jedno je razmatranje odnosa Ukrajine i Rusije, kao nacionalnih država dva naroda, dok je drugo razmatranje odnosa dva naroda koja žive u Ukrajini. Etnički i vjerski odnosi oduvijek su bili važni za razumijevanje ukrajinskih odnosa u Ukrajini. Iako se radi o dva bliska identiteta, ukrajinskom i ruskom, prošlost i specifični interesi Kijeva i Moskve u prošlosti, utjecali su na stvaranje konfliktnog potencijala, što je povremeno dovodilo do njihovih manjih ili većih sukoba.

Dok je ruska zajednica u Ukrajini kompaktna, ukrajinska zajednica je podijeljena kao rezultat burne prošlosti. Značajan broj Ukrajinaca na Rusi i Rusiju gleda sa simpatijama, što utječe da je ukrajinska zajednica unutar sebe podijeljena i prema ovoj osnovi. To se donekle promijenilo nakon suko-

ba 2014. godine kada je došlo do veće homogenizacije Ukrajinaca, na što su posebno utjecale posljedice sukoba u istočnoj Ukrajini. Sve veći broj Ukrajinaca počeo se priklanjati politikama koje su dominantne na zapadu zemlje i koje zagovaraju odmak od Rusije i suradnju sa Evropskom unijom i SAD-om. Podjela među Ukrajinacima posebno je bila izražena za vrijeme Drugog svjetskog rata, kada se dio stanovništva na zapadu zemlje priklonio fašističkim okupatorima, dok je istočni dio ostao prosovjetski orijentiran. Posljedice ovih podjela dugo su se osjećale, te i danas imaju utjecaj na odnose u zemlji, a granica unutar ukrajinskih podjela ide rijekom Dnjepr.

Najžešći sukobi u Ukrajini početkom 2014. godine dogodili su se na istoku zemlje u dvjema republikama, Lugansku i Donjecku koje nisu priznale promjenu vlasti nakon prevrata u Kijevu

Historija je pokazala da nakon raspada višenacionalnih država granice dobivaju posebnu važnost, tako je i u slučaju Ukrajine i Rusije. Granice između republika SSSR-a nastale su kao rezultat brojnih kompromisa između naroda koji su živjeli u okviru ove velike i moćne države, između centralne vlasti u Moskvi i republičkih centara. Jedan od takvih kompromisa vezan je i za Krim kojega je 1954. godine tadašnji generalni sekretar KPSS-a Nikita Hruščov prenio iz ruske u ukrajinsku nadležnost, iako na Krimu živi većinsko rusko stanovništvo koje čini oko 60% žitelja, dok manjinske zajednice Ukrajinici čine 25% te krimski Tatarsi 15% ukupnog stanovništva poluotoka.

Pored toga, velika većina stanovništva Krima, prema nekim procjenama 90% kao prvi jezik govori ruski, što ukazuje na tradicionalnu i identitetsku povezanost sa Rusijom. Takva struktura stanovništva je utjecala da Krim nikada u potpunosti nije bio integriran u Ukrajinu. Na to je utjecala i teritorijalna autonomija Krima, te posebni status luke Sevastopolj, gdje su stacionirane ruske pomorske snage na Crnom moru. Još prije aneksije Krima, Rusija je sa Ukrajinom sklopila sporazum da luku Sevastopolj može koristiti do 2042. godine za što je trebala plaćati 98 miliona dolara godišnje. Posebno je zanimljiv položaj krimskih Tatarata kao autohtonog stanovništva, koje je u vrijeme SSSR-a bilo diskriminirano i raseljavano, da bi se nakon njegovog raspada počelo vraćati na poluotok.

Neuspješno mirenje

Najžešći sukobi u Ukrajini početkom 2014. godine dogodili su se na istoku zemlje u dvjema republikama, Lugansku i Donjecku koje nisu priznale promjenu vlasti nakon prevrata u Kijevu. Sukob između ukrajinskih snaga sigurnosti i pobunjenika obuhvatio je široko područje na istoku Ukrajine, donijevši brojne žrtve i materijalna razaranja. Nakon intenzivnih diplomatskih napora sukob je zaustavljen u jesen iste godine kada je u glavnom gradu Bjelorusije Minsku potpisan sporazum o prekidu neprijateljstava te okvir za političko rješenje sukoba, koji je predviđao široku autonomiju za pobunjene

republike unutar Ukrajine. Sporazum ne samo da nije implementiran, nego su sukobi uskoro i obnovljeni u području Donjecka, gdje su pobunjenici zauzeli i aerodrom u ovom gradu. Početkom 2015. godine Evropska unija nije bila zadovoljna razvojem događaja zbog čega su organizirani novi mirovni pregovori u Minsku. Učesnici pregovora, njemačka kancelarka Angela Merkel, tadašnji francuski predsjednik François Oland, ruski predsjednik Vladimir Putin i ukrajinski predsjednik Petro Porošenko, polazeći od prethodnog sporazuma, dogovorili su novi prekid vatre, razdvajanje sukobljenih strana i stvaranje tampon zone. Dogovoreno je i provođenje ustavnih reformi u Ukrajini koje bi omogućile reintegraciju pobunjenih republika.

U međuvremenu Lugansk i Donjeck su proglasili nezavisnost, tako je implementiran samo dio sporazuma o prekidu vatre koji se uglavnom poštovao do 2017. godine kada su obnovljeni sukobi, ali bez ozbiljnih posljedica, tek toliko da se ukaže da sukob nije završen. Do sada su realizirane samo neke točke sporazuma iz Minska i to one koje predviđaju razdvajanje vojnih snaga, pokretanje privrednih aktivnosti uz liniju fronta, obnovu infrastrukture te razmjenu zarobljenika. Evropska unija za neprovođenje sporazuma iz Minska, kao i za aneksiju Krima optužuje Rusiju kojoj su zbog toga uvedene i sankcije. Ruska strana odbacuje takve optužbe i smatra da treba pronaći trajno rješenje koje će garantirati zaštitu ruskog stanovništva u Donjecku i Lugansku, pri čemu se uglavnom spominje njihov konfederalni status u odnosu na Ukrajinu. Na drugoj strani, takvo će rješenje teško biti prihvatljivo vlastima u Kijevu koji ta područja želi reintegrirati uz određeni stupanj autonomije. Neslaganje oko provođenja sporazuma odnosi se na to da li najprije treba provesti politički dio sporazuma iz Minska, što zagovara Rusija, ili sigurnosni dio, što zagovara Ukrajina.

Do sada su realizirane samo neke točke sporazuma iz Minska i to one koje predviđaju razdvajanje vojnih snaga, pokretanje privrednih aktivnosti uz liniju fronta, obnovu infrastrukture te razmjenu zarobljenika

Što vrijeme više prolazi, Krim se sve manje spominje kao sporna teritorija, ili barem kao dio paketa otvorenih pitanja na istoku Ukrajine. Na to sigurno utječe i rusko članstvo u Vijeću sigurnosti Ujedinjenih naroda i mogućnost blokade rasprave o ovom pitanju. Zamrznuti sukob na istoku Ukrajine, poput onih u Abhaziji, Južnoj Osetiji ili Gorskom Karabahu, dugoročno nije u interesu Ukrajine i Rusije. Zbog toga će se morati pronaći trajno rješenje sa kojim sukobljene strane neće biti u potpunosti zadovoljne, ali i nezadovoljne. Možda će se rješenje morati tražiti prema modelu "više od autonomije, manje od nezavisnosti". Izvjesno je da o tome neće odlučivati lokalni, nego globalni akteri.

РАСПРАВЕ О НОТОРНОМ (16)

МИРКО ПРАЉАК

пише: Горан Бабић

Мирко се никако није слагао са глупостима свог старијег сина Слободана. Млађи, Зоран, зубар, и тако се није бавио политиком. Али Божиша јест те је и отишао тамо камо је скренуо из отпора према оцу, злогласном удбашу. Бити син Хрвата – удбаша у Западној Херцеговини, свакако да је било једва подношљиво за момчића какав је био Мирков син

Покаткад помислим како је читава генерација мојих родитеља радила у полицији, односно обављала (повремено или стално) неке полицијске послове. Затим ми се учини како мора бити да се човјек тешко раставља од оружја, једном кад се на њ навикне. А они су то гвожђе уза се носили пуне четири године, од 1941. до 1945. Наравно, нису били полицајци већ војници, али метак је метак, а и смрт је смрт.

Углавном, Мирко Праљак, друг Мате и Лилике, остао је, за разлику од њих, тзв. политичких радника, полицајац. Онако огромна људина, прави примјерак Хрвата из Западне Херцеговине, био је живи доказ да су ти људи једнако тешки и стамени на коју год страну да окрену. Уосталом, Кризман у једној од својих монографија (можда у књизи „Павелић и усташе“) спомиње како су неки Имоћани, који су с Павелићем били чак на Липарима, по повратку у земљу завршили у партизанима и постали чак носиоци Споменице 1941!

Мирко Праљак, додуше, није био од таквих, али је као претходни жандарм пришао комунистима и био „на вези“ те је, као такав, био од огромне користи ухапшеним партијцима и другим партизанима. Тако је и мога оца Мату спасио сигурне смрти кад су овога пребацивали из дубровачког затвора на суђење у Мостар. У пролазу кроз Шурманце локалне усташе су на сваки начин хтјели да се дочепају везаног

партизана, али огромни и наоружани Праљак био је непремостива препрека. Тако мој родитељ, захваљујући илегалном раду Мирка Праљка, није завршио у злогласној усташкој јама, да би касније посвједочио Праљково учешће у борби, односно у ангажману против усташа.

Касније, након рата, њихови се путеви једно дуже вријеме разилазе. Мато одлази у Загреб у Агитпроп (гдје ради са Марином Франичевићем и чини ми се, Зденком Штамбуком), да би потом прешао у Метковић, док Мирко гања крижаре и шкрипаре по суровим предјелима око Прозора, Раме и Брадине. Тек десетак година касније они ће се поново срести у Мостару, гдје Мато постаје тужилац, а Мирко ради као функционер УДБ-е. Ратни другови остају другови и у миру те се ја сјећам огромног Мирка из тих дана, из раног свог дјетињства, као татиног и маминог пријатеља. Његова жена Филомена такође је била партизанка, али ње се већ слабије сјећам.

Њихова дјеца су, наравно, били моји другови па ме са Слободаном (Бобишом) много тога везује, али то нека не буде тема овог рукописа. Нека при крају овог записа остане траг и о дједу, Мирковом оцу, сељаку из Требижата. Једном је старог Божиша довео на неки наш књижевни скуп у Љубушки. У ресторану локалног хотела, гдје смо окупљени чекали аутобус, у једном је часу настао тајац, замро жагор. И тад се одједаред, сред посвемашњег мука, чуло наивно дједово питање упућено неком знанцу с којим је сједио: „Је ли, богати, а је ли жива покојна Луца“, питао је најстарији Праљак.

Мирко Праљак, друг Мате и Лилике, остао је, за разлику од мојих, тзв. политичких радника, полицајац. Онако огромна људина, прави примјерак Хрвата из Западне Херцеговине, био је живи доказ да су ти људи једнако тешки и стамени на коју год страну да окрену

Оно што још ваља рећи јест и то да се Мирко никако није слагао са глупостима свог старијег сина (Слободана). Млађи, Зоран, зубар, и тако се није бавио политиком.

Али Божиша јест те је и отишао тамо камо је скренуо (да би завршио на суду у Хагу) из отпора према оцу, злогласном удбашу. Бити син Хрвата – удбаша у Западној Херцеговини, свакако да је било једва подношљиво за момчића какав је био Мирков син док су живјели у Прозору или на Лиштици (па чак и у Мостару). Али, рекох, то је друга и дуга прича и овдје служи тек да би једна комплицирана ситуација постала још сложенија.

1. 7. 2007.

BIRAČEV ODGOVOR NA MATIĆEVE „PRILOGE UZ GODIŠNJICU“

ANALIZA BEZ ANALIZE

PIŠE: **Dimitrije Birač**

Nasuprot prilici da se sveobuhvatnije raspravi subjektivni faktor u Oktobru, kako bi se povukle paralele s aktualnim problemom ljevice u vidu njene političke apstinencije – Đorđe Matić, autor “Priloga uz Godišnjicu”, daje svoj prilog dodatnom zamućivanju toga problema. U tom smislu, nakon svega, njegova analiza ne može nikada biti pogrešna baš zato jer i nije analiza stvarnosti

U posljednjem broju *Prosvjete* (novembar, br. 140; str. 33-36) objavljen je tekst Đorđa Matića pod naslovom *Prilozi uz Godišnjicu* (esej – Lav Davidovič Trocki). U njemu autor piše o liku i djelu Lava Trockog te mu, uz dužno priznanje, ipak daje ocjenu nedovoljan. Trocki će u „ropotarnicu povijesti“ (autor u svojoj ocjeni navodi riječi samog Trockog kojima je ovaj na Drugom sveruskom kongresu ispratio menjševike) „idealima i stremljenjima, čak i uspomnama unatoč... nakon svega ipak otići i on sam. I neka.“

Izgleđni povod za historijski pregled političkog djelovanja Trockog bio je moj tekst, objavljen u dvobroju 138/139 na stranicama 44-50 *Prosvjete* pod naslovom *Sutra već može biti kasno (Oktobarska revolucija – 100 godina)*.

Tekstom pisanim uoči stote obljetnice 25. oktobra (7. novembra po novom kalendaru), možda i najvažnijeg društveno-političkog događaja u povijesti, želio sam ukazati na nekoliko stvari.

Prvo, da boljševička partija nije bila monolitna, odnosno nedemokratska organizacija. Dakle, da u toj partiji 1917. godine Lenjin nije samostalno odlučivao o svim strateškim i taktičkim odlukama, iako je presudno utjecao na onu najvažniju – o nužnosti prijelaza na socijalističku revoluciju.

Drugo, da boljševička partija nije bila čista emanacija revolucionarne ide-

je koje je morala isključivo i bezgrešno voditi Oktobru. Drugim riječima, do Apriške konferencije, prvo gradske, a onda i državne – boljševici su djelovali prema teorijsko-ideološkoj konstrukciji staroj više od desetljeća. Nakon apriških događaja, odnosno nakon uporne i žestoke Lenjinove borbe za ideološku reorganizaciju partije, boljševici svoje političko djelovanje okreću u smjeru teorije permanentne revolucije Lava Trockog. U tom trenutku njena je suština da „Ruska revolucija ne može riješiti demokratski problem, posebno agrarno pitanje, bez dolaska proletarijata na vlast“, odnosno bez „diktature proletarijata“ (Trotsky, *History of Russian Revolution III, Appendix III, 1967*).

Treće, da iz diktature proletarijata ne proizlazi nužnost socijalizma, odnosno socijalističke izgradnje. Osvajanje vlasti radnicima daje tek politički preduvjet za izgradnju sistema koji će, uz usku suradnju s postrevolucionarnom radničkom vladom barem jedne razvijene kapitalističke zemlje, omogućiti društveno-ekonomske uvjete na kojima će se u budućnosti razviti socijalizam.

Četvrto, da je Trocki, a ne Lenjin ili Staljin, bio organizator i rukovoditelj Oktobarskog ustanka.

I peto, da je veliki problem ljevice (koji je zapravo više praktične nego teorijske naravi) njeno brkanje uloge subjektivnog i objektivnog faktora.

Drugim riječima, da tamo gdje bi se trebala fokusirati na subjektivni faktor, ona se fokusira na objektivni faktor. Za to je primjer Oktobarska revolucija i njena realizacija. Iz toga razloga ljevica realizaciju Oktobra i ulogu boljševičke organizacije promatra apstraktno. Gotovo ni u jednom trenutku ljevica sebi ne može predočiti što znači politički odraditi one korake koji vode organizaciji ustanka. Budući da je tako, onda ona iz povijesti Oktobra ne izvlači pouke, nego napamet uči činjenice i brojeve.

Dalje, tamo gdje bi se trebala fokusirati na objektivni faktor, ona se okreće subjektivnom faktoru. Primjer za to je birokratska degeneracija partije i sovjetskog sistema, odnosno sovjetskog (ili „staljinskog“, kako bi rekao od strane KPJ ubijeni komunist Živojin Pavlović) termidora. Zbog toga ljevica pogrešno dijagnosticira da je boljševička organizacija kao takva (pritom pravi metodološku i nedopustivu grešku izjednačavajući boljševike 1905., 1912., 1917., s boljševicima 1927. ili 1938.) presudni uzrok staljinizma i propasti socijalizma. Nakon takve dijagnoze, ona predlaže i pogrešno rješenje – političko djelovanje bez političkog djelovanja; izgradnju političke organizacije koja to nije. Na taj način simpatije ljevice prema horizontalizmu nalaze teorijsko opravdanje.

Revolucija ne znači socijalizam

Iz navedenog mogu se formulirati dvije osnovne teze koje podvlačim u ranijem tekstu. Oktobarska revolucija ne bi bila teorijski promišljena i praktično realizirana bez boljševičke političke organizacije na čelu s Lenjinom i Trockim. Njih dvojica, ali i ostali boljševički vrh, bili su svjesni toga da Oktobarska revolucija ne znači socijalizam i da se u izoliranoj Rusiji socijalizam ne može izgraditi. Konačno, rasprava unutar boljševičke partije bila je na izuzetno visokom nivou i uključivala je tisuće, pa i desetine tisuća ljudi na raznim sastancima, konferencijama, kongresima. Stoga nije navodna Lenjinova diktatura bila ta koja je vodila boljševike prema Oktobru, nego su boljševici, rukovodeći masovnim pokretom, temeljem dugotrajnih rasprava i slobodne (nekad i javne!) razmjene mišljenja te kvalitetnim transmisijskim mehanizmom svoje organizacije – osigurali Oktobar.

Tekstom o stotoj obljetnici Oktobra nisam htio ponavljati više-manje poznato ni informacije poput broja sovjetskih deputata, udjela radnika ili seljaka u ukupnom ruskom stanovništvu, broja boljševika itd. No u tekstu sam se bavio i činjenicom da je ustanak izvršen s minimalno žrtava. Dosad je uobičajena priča bila da ustanak u kojem su žrtve minimalne, za koji mnogi ljudi u gradu nisu ni znali jer se život u tim trenucima odvijao sasvim normalno i koji nije uslijedio nakon izglasavanja Drugog kongresa sovjeta, nego mu je neposredno prethodio – nužno označava državni udar sa svim mu pripadajućim negativnim asocijacijama.

Umjesto da prigovori svim komunistima izvan Rusije što nisu bili dovoljno organizirani, sposobni, ustrajni, dosljedni da svrgnu svoje nacionalne buržoazije i tako razbiju izolaciju Ruske komune – on se obrušava na Trockog da ovaj ne mari za život pojedinca

Zapravo je uzrok tako izvedenog ustanka bilo izuzetno sposobno manevriranje Trockoga uz pomoć boljševičke organizacije. U svojoj knjizi o povijesti Ruske revolucije, on jako dobro prikazuje kako se čitava borba vodila i koliko je on bio svjestan njene dinamike. Njegova taktika prikazivanja napada boljševiziranog Petrogradskog sovjeta kao obrane od potencijalnog napada Kerenskog princip je koji se obično razvija u svim presudnim društveno-političkim momentima. Varijacija je ovdje bila što je Trocki razumio da je napad Kerenskog samo pitanje vremena i da time iz potencijalnog prelazi u stvarno. Tko je čitao dokumente i zapise iz tih presudnih dana, lako može uočiti da je Trocki sve poteze vukao javno i bez posebno skrivenog motiva. Međutim, ti potezi odreda su bili dvosmisleni, a to je bilo moguće upravo radi toga što je situacija bilo toliko dinamična i nestabilna da je mogla završiti na bilo koji način. Koliko god je Trocki tu bio presudna osoba, bez boljševičke organizacije sa svojim organizacijama i komitetima cijela stvar ne bi završila uspješno.

Stoga pouke koje treba izvući kažu da je boljševička politička organizacija presudno tijelo subjektivnog faktora bez kojeg ne bi bilo Oktobra, ali i da ona ne bi postala presudno tijelo bez demokratsko-centralističkog karaktera (ne brkati s birokratskim centralizmom!).

Cokulom po crvu

Veliku ulogu u zamagljivanju društveno-političkih procesa koji su prethodili Oktobru, kao i onih procesa koji su uslijedili – imao je jugoslavenski sistem i njegova historiografija. Sistem se očito vodio onom izjavom da je povijest zapra-

vo politika projicirana u prošlost. Tako je, naravno uz nemali utjecaj sovjetskog sistema, birokratizirano stanje KPJ (SKJ) projicirano na boljševičku partiju 1917. Pisalo se o monolitnoj, čvrstoj partiji s jednim nepogrešivim vođom.

Sada, nakon svih pitanja koje sam u tekstu postavio, nakon moje želje da se Oktobar na njegovu stotu godišnjicu i nekoliko desetljeća nakon restauracije kapitalizma objektivnije analizira bez ograničenja bilo jugoslavenske bilo sovjetske strane, nakon moje želje da prije svega iz Oktobra osnovnu političko-organizacijsku pouku izvuče ljevica koja se utapa u vodama horizontalizma, nakon svega toga javio se Đorđe Matić da bi, u potpunosti izvan konteksta, priložio svoje viđenje lika i djela Lava Trockog.

Njegov prilog u tom trenutku postaje zapravo svojevrsni uteg za cjelokupnu raspravu jer: nema za cilj objektivnije analizirati Oktobarsku revoluciju; ne želi polemizirati sa mnom o ulozi subjektivnog faktora u dinamici prijelaza Februarske na Oktobarsku revoluciju; ne želi pridonijeti rasvjetljavanju mnogih spornih točaka jugoslavenskog opisa Oktobarske revolucije; ne želi, zajedno sa mnom, ukazati na pogrešku izjednačavanja socijalističke revolucije s izgradnjom socijalizma u jednoj zemlji; ne želi politički aktualizirati pouke Oktobra povezujući ih s konkretnim stanjem na hrvatskoj (i balkanskoj) ljevici.

Đorđe Matić se radije odlučio pozabaviti Trockim kao, što za razliku od mnogih Matić ipak priznaje, čovjekom koji je stvarao historiju i bio „drugi po moći partijac-boljševik tokom i poslije Oktobra, odmah iza Lenjina, pa nakon Revolucije kao glavni ideolog i teoretičar, provoditelj u praksi (su)teorije diktature proletarijata.“

Onaj isti problem koji ima naša ljevica, da brka analizu subjektivnog i objektivnog faktora, kao da prelazi i na samog Matića. Pa tako on kreće u ozbiljnu analizu Trockoga, tvrdeći da „ne treba padati na danas popularne kvazimetode kulturalnih studija i ostalih zabluda o ‘apliciranoj psihologiji’... Ne, revolucionar je radio to što je radio određen i pritisnut *političkim razlozima i nužnostima*, iminentnim politici kao praksi“ (kurziv Matićev).

Istina, Matić priznaje da je Trocki historijska veličina, navodeći još i da je on „razumio i jasno opisao dolazeću opasnost nacizma“. Uzgred rečeno, možda i najveći politički doprinos marksizmu u postoktobarskom razdoblju upravo jest Trockijeva analiza fašizma (nacizma).

Da dodatno opiše Trockog, Matić navodi kako su mnoge generacije razočaravši se u taj i takav socijalizam, a posebno nakon Drugog svjetskog rata – u Trockom vidjele „neostvarenog Lenjinovog nasljednika“ i preko njega neku bolju, „neživljenu budućnost“. Tu je bitnu ulogu igrala i knjiga *Izdana revolucija* u kojoj Trocki daje odgovore na goruća pitanja socijalizma. Stoga su se bolja budućnost i drugačiji socijalizam povezivali i s tom knjigom. U vezi njegove opaske o Trockom kao nadi generacija ljevičara, Matić spomenutu knjigu očekivano klasificira kao najpoznatije djelo koje je Trocki napisao. To mu onda služi da u tekstu dalje navodi sve zablude Trockog u kojima ovaj ustraje, zavodeći kasnije generacije. Na primjer, jedna od zabluda je totalno ignoriranje individue, pojedinca i njegovih težnji, osjećaja, razmišljanja, riječju – njegova života. Prema Matiću, za Trockog je pojedinac „samo crv kojega će historija zgaziti jednim udarcem komesarske čizme ili radničke cokule“.

Nakon svega, Matić je zaokružio priču: Trocki je velika povijesna ličnost, on je političar koji je mario jedino za velike povijesne događaje, ignorirao je pojedinca i bio je fanatik. Sve u svemu, Trocki zaslužuje neprolaznu ocjenu.

Istina, dio ljevice također smatra da je *Izdana revolucija* najpoznatije djelo Trockog te iz njega izvlači dalekosežne zaključke. Međutim, to ne mora nužno

biti u potpunosti dobra stvar, posebno u sadašnjim okolnostima. Osim toga, Matić na cijelu priču iz *Izdane revolucije* gleda kao na zabludu.

Naime, on misli da je pitanje socijalističkih revolucija uopće, a Oktobra posebno, zapravo pitanje Lenjina, Staljina ili Trockog. Kao i da je pitanje degeneracije ili neuspjeha revolucije opet pitanje jednog čovjeka. Ako on to i ne misli, iz njegova se teksta to ne vidi budući da je Matićev doprinos stotoj obljetnici Oktobra opisivanje lika i djela Lava Trockog.

Ne može se izbjeći dojam, kad se već ovako s visoka ocjenjuje teorijska zabluda, da je ipak lakše raditi ovakve analize i obrušavati se na teoriju, nego tu istu teoriju pokušati bolje razumjeti

Drugim riječima, kao što do oktobra 1917. ignorira ulogu subjektivnog faktora (između ostalog i boljševičku partiju s desetinama, pa i stotinama, tisuća članova, sa svojim sasvim dovoljno uhodanim transmisijskim mehanizmom koji joj omogućuje relativno brze promjene u kratkom roku, a bez koje u krajnjoj liniji ni Trocki, ni Lenjin ne bi mogli ostvariti svoje ciljeve i zahtjeve), tako i nakon oktobarske prekretnice, Matić ignorira ulogu objektivnog faktora.

A prigovor imperijalistima?

Umjesto da prigovori svim komunistima izvan Rusije što nisu bili dovoljno organizirani, sposobni, ustrajni, dosljedni da svrgnu svoje nacionalne buržoazije i tako razbiju izolaciju Ruske komune – on se obrušava na Trockog da ovaj ne mari za život pojedinca i da je indirektno i direktno proizveo ništa drugo nego masovno uništavanje “običnog i nesretnog ruskog svijeta”. Umjesto da prigovori čitavom nizu imperijalističkih sila koje su krenule u agresivan napad na boljševičku vlast, on smatra da je “korijen apsolutnog užasa izrastao iz same teorije, iz teorijskih premisa...”.

Za Matića ništa i ne znači knjiga Trockog *Povijest Ruske revolucije*, pa je i ne spominje, iako je osnovna pouka te knjige da je subjektivni faktor bio presudan za realizaciju Oktobra. Kako on brka spomenute faktore, onda i ne vidi da je, dijalektički, analiza objektivnog faktora neuspjeha razbijanja izolacije sovjetske vlasti ujedno i analiza subjektivnog faktora neuspjeha realizacije njemačkog Oktobra, mađarskog Oktobra, talijanskog Oktobra itd.

Baš zato i može komotno kritizirati Trockoga, a bez trunke analitičkog doprinosa raspravi o stotoj obljetnici Oktobra, posebno bez doprinosa mom tekstu koji raspravlja o ulozi političke organizacije u Oktobru. Baš zato i može reći kako je cijeli taj socijalistički eksperiment propao već u startu, odnosno da je ta teorija sav taj užas već nosila u sebi.

S druge strane, ne može se izbjeći dojam, kad se već ovako s visoka ocjenjuje teorijska zabluda, da je ipak lakše raditi ovakve analize i obrušavati se na teoriju,

nego tu istu teoriju pokušati bolje razumjeti. Naime, ta teorija, kojom je Lenjin dovršio Aprilske teze i na čijem je temelju partiju okrenuo socijalističkoj revoluciji – također je govorila da izgradnja socijalizma u jednoj zemlji nije moguća. Govorila je i da će ukoliko se revolucija u izvjesnom vremenu ne proširi na razvijene kapitalističke zemlje, nužno nastupiti restauracija kapitalizma s mnogo dubljim i razornijim društvenim posljedicama. Da bi se to spriječilo, govorila je, treba politički svrgnuti staljinističku birokraciju koja upravo i gura tu izgradnju socijalizma u jednoj zemlji. Teorija je bila surova u svojoj istini.

Ta je teorija također značila nužnost političkog organiziranja. Jednako kao što je političko organiziranje bilo potrebno za realizaciju Oktobra, tako je ono bilo potrebno radi likvidacije sovjetskog termidora. Matić vjerojatno ne uočava da je njegova (pasivna, promatračka) kritika Oktobra upravo preko obrušavanja na teoriju i na Trockog usko povezana s njegovim ignoriranjem potrebe političke organizacije za realiziranje bilo kakvog društveno-političkog cilja, a posebno za snalaženje u političkim prevratima.

Drugim riječima, kritiku kakvu je Đorđe Matić ispisao u svom ‘prilogu’ na moj tekst, može ispisati jedino onaj tko u potpunosti zanemaruje najvažnije pitanje – političko-organizacijsko.

Konačno, Matićevo pasivno promatranje Oktobra kao (smrtonosne) posljedice pogrešne teorije i pogrešnih ljudi, ne znači da ono nije i emotivno nabijeno. Tako na moju tvrdnju da je Trocki nakon revolucije 1905., bio predvidio “spontano stvaranje sovjeta” izvan Petrograda u idućoj revoluciji, što je pokazalo točnost njegove prognoze – Matić vehementno reagira: “Već se tu, na osnovu jednoga izdvojenoga citata – od milijun potencijalnih – pokazuje što je bio Trocki – i hipokrit i fantast, gdje se ne zna što je opasnije. Stvaranje sovjeta po njemu ‘zahvatiće’ zemlju – kao da je kakva prirodna pojava, dakle, koja ide sama bez upliva izvana, a ne ono što je Ideolog provodio ustrajno, planski (!), temeljno, agitpropom, putujući po nepreglednoj zemlji, i izdajući proglose, izvikujući parole i držeći vatrene, silno uvjerljive govore koji su dizali mase od Japana do Poljske, utjerujući Ideju u glave mužika i buržoazije, radnika i besklasnih, “reakcije” i menjševika (kojima je najprvo pripadao), utiskujući ih u svijesti riječju, agitacijom, prijetnjom i strašću, vjerom i retorikom. Ili revolverom, metkom u čelo bez pitanja i okreta, bez grižnje i sumnje.”

Naveo sam malo veći citat da pokažem svu Matićevu zbrku, i očitu ogorčenost, pri shvaćanju uloge subjektivnog faktora. U svojoj emotivnosti Matić uopće ignorira što ja navodim citat Trockog koji govori o pojavi sovjeta, o spontanom stvaranju. Ja pišem o tome da su februarskim potresima na svijet došli sovjeti i izvan Petrograda, kao spontana reakcija seljaka i radnika – činjenica koja je notorna. Matić pojašnjava da Trocki ide oko i “metkom u čelo bez pitanja i okreta” uspostavlja sovjete. Nije jasno samo onda zašto su u početku u najvećem broju sovjeta boljševici imali manjinu i kako je to Trocki mogao stvarati sovjete kad je u Rusiju stigao nekoliko mjeseci nakon početka Februarske revolucije? Nije jasno i zašto Matić spontano djelovanje radničkih i seljačkih masa objašnjava djelovanjem jedne osobe i njegovog “revolvera”?

Međutim, jasno je da nasuprot prilici da se sveobuhvatnije raspravi subjektivni faktor u Oktobru kako bi se povukle paralele s aktualnim problemom ljevice u vidu njene političke apstinencije – autor “Priloga uz Godišnjicu”, daje svoj prilog dodatnom zamućivanju toga problema. U tom smislu, nakon svega, njegova analiza ne može nikada biti pogrešna baš zato jer i nije analiza stvarnosti.

Autor je član Radničke fronte, političke stranke koja djeluje u Hrvatskoj

15. 12. 2017.

**УЗ БЕОГРАДСКУ ПРОМОЦИЈУ КЊИГЕ
ЧЕДОМИРА ВИШЊИЋА „ВРЕМЕ СПОРТА
И РАЗОНОДЕ“**

ДАМЕ И ГОСПОДО

пише: **Александар Поповић**

**Изговорено на трибини Коларчевог
народног Универзитета, 25. децембра
2017. године, посвећеној књизи
Чедомира Вишњића „Време спорта
и разоноде“. На трибини су поред
Александра Поповића и аутора
књиге учествовали још: историчари
Слободан Селинић, и Предраг
Марковић те Петар Лађевић**

Даме и господо,

Припала ми је потпуно незаслужена част да говорим на београдској, после загребачке другој, промоцији књиге Чедомира Вишњића „Време спорта и разоноде – Титина Хрватска и њени Срби, 1951.-1971.“.

Унапред вам се свима извињавам зато што, за разлику од господина Марковића и господина Селинића нисам историчар, и не умам да становишта својственог историјској науци дам приказ ове књиге. Највише се извињавам лаковерном аутору који је пристао да ми, зарад нашег дугогодишњег, заправо вишедеценијског друговања и надама се да имам право да кажем, пријатељства, силних сати разговора и испијених текућина различитог карактера по многим чудним местима у Присављу и Подунављу, пружи прилику да прозборим неку реч о овој, по моме скромноме суду, за разумевање онога што смо били и онога што јесмо, важној књизи.

У уводу и још седам поглавља, шест који матрично повезују шесту и седму деценију прошлог века са збивањима у и око политике, у и око Српске православне цркве, у и око СКД „Просвјета“, и седмом, који описује 1971. годину, годину затирања, уз Цркву, и тада и данас најважније српске институције у Хрватској, Чедо Вишњић склапа мозаик збивања која су уследила након смене и утамничења тројице Срба министара у Влади НР Хрватске у лето 1950.

Они који добро познају Чедомира Вишњића ће, у овој књизи, одмах препознати његов стил. Његову притајену духовитост. И способност да, у једној реченици или полуреченици, отвори толика важна питања која су, случајно или намерно, углавном промицала историчарима. Почећу са њима, тим питањима, свакако мање важним деловима одјека ове књиге.

Јасно Чедо пише о трагедији која је за пречанске Србе, за њихову интелигенцију, значио губитак Митрополије у Карловцима. Као средишта. Као Полујерусалима. Као центра мале, српске Васељене. Оног дела српског народа који је спалио Марчу радије него да је преда унијатима. Оног дела који је тврдоглаво бранио оно што је био и оно што јесте. Оног дела који је својим затиратељима поручио да раде свој посао. Оног дела коме припада, вероватно, већина од нас, ове вечери, овде.

Пише, опет у полуреченици, и о Павлићевој колонизацији Славоније. О томе да они који су у српска села и на српска имања досељени, никада нису са њих и исељени. Како је Брзова, Балтићева, Драгосавчева Југославија на то пристала. Заправо не. Нисам се добро изразио. Како је она то, а и они са њом, неки од њих формално Срби, подржала.

**По моме скромноме суду
реч је о важној књизи за
разумевање онога што
смо били и онога
што јесмо**

Пише, и важно је да о томе пише, „овдје се само може констатирати да је Бакарићева екипа још увек сложено функционирала, а да је Хрватска била земља без утицајних ‘звездаша‘“. Важно је не због моје или ваше садашње, ако је имамо, навијачке припадности. Важно је да би се то, тадашње време, одсликало потпуно. Да би се његова сложеност, а она се видела и на фудбалским стадионима, сегментирала и мозаик склопио до краја.

Важна је ова књига због велике количине докумената које је аутор пропустио кроз руке, можда великог броја докумената које је вероватно први озбиљно прочитао, проучио и у књигу повезао. Важна је књига као нека врста компендијума који нам објашњава оно што нисмо знали, желели да знамо, желели да видимо у нашем националном карактеру, а овде је сасвим ненаметљиво описано. Ово уосталом није никакво изненађење, аутор, господин Вишњић, је познат као, у неку руку, ловац на необјављене и непознате документе, неке, попут ратног дневника инжењера Видаковића или дневничких белешки Иве Војновића из 1918., након његових трагања су објављене у „Љетопису“ СКД „Просвјета“. Тако и спасене за нас и оне који долазе.

Конечно, у много чему, мени је интересантно било да прочитам описе и оцене из докумената које је Чедо у књизи представио, а који говоре о догађајима који су већ описивани у публицистици, попут

чувеног доласка Бране Црнчевића у просторије Друштва књижевника Хрватске, или отказа сале србијанским (и српским) књижевницима у Задру, и њихове књижевне вечери у Исламу Грчком, коју је Михиз лепо и подробно у „Аутобиографији о другима“ представио.

Они који познају Вишњића одмах ће препознати његов стил, притајену духовитост и способност да, у једној реченици или полуреченици, отвори толика важна питања која су промицала историчарима

Говорио сам о сегментима. А сада ћете ми дозволити да нешто кажем о суштини. Онако како је ја видим.

Чедо пише о кругу. У претходној књизи својој, у „Партизанском љетовању“, пише о кругу који су они, Ђаница Опачић, Душко Бркић и Раде Жигић направили у десет или мање од десет година, кругу који је отпочео безрезервном оданашћу комунистичкој идеји, а затворио се, овако или онако, речима или симболички, сасвим јасним изјашњавањем о припадносту сопственом народу као најважнијем изходшту, важнијем од ма које идеологије. У овој књизи, у „Времену...“

пише о кругу који су, у нешто дужем временском периоду, описали људи које су судбина или Творац сакупили око СКД „Просвјета“. И ти су људи били комунисти, или, у најмању руку, левичари. Срба десничара уосталом у Хрватској, ван дела СПЦ-а, увелико није било, отишли су са Ђујићем, били побијени у Ендехазии, или, и у бољем случају, успели да главе сачувају бежећи у Недићеву Србију.

И ти људи су, мислећи људи, гледајући својим очима, у шта се претвара нешто у шта су дубоко веровали, били пред избором који се, пред левичаре и интернационалисте, или, за млађу публику модерним речником речено пред мондијалисте, атлантисте и евроунијате, поставља. Хоће ли, дакле, бити пре и изнад свега комунисти, а Срби онда када је то потребно, онда када загусти, па се српских корена, јер су остали без посла, јер им је потребно због квота и процента, сете, или ће припадати српском националном телу пре и изнад свега, а бити идеолошки шта год желе.

Та подела постоји и данас. Моја маленкост, Богу хвала, не дели левичарске светоназоре. Напротив. Али јасно види како и у делу српског политичког и националног корпуса данас постоје они којима су дража тапшања по раменима бриселских и вашингтонских бирократа са демодираним краватама од последњег камена или грама иловаче онога што је Милан Кашанин називао, пишући о свом родном Пелмоноштору, „периферијом Српства“. И види како постоје и они други. Као и у годинама пре и у 1971.

Драгосавци, Балтићи, Стојчевићи, Бакарићеви, Брозиви и

Брежњевљеви левичари српског порекла су изабрали један пут. И тај је пут Србе у Хрватској одвео у пропаст. Они су нам показали странпутицу. Они тада и они данас који их у јавности и по друштвеним мрежама славе.

Јасно Чело пише о трагедији која је за пречанске Србе, за њихову интелигенцију, значио губитак Митрополије у Карловцима, као средишта, као Полујерусалима

Неки други људи, Лука Марић, Владо Ивковић, Никица Рапајић, Милан Ножинић, Милан Босанац, Станко Кораћ су, суочени са истином да ни свет ни Хрватска ни Југославија коју посматрају нису оно што су замишљали, имали, без икакве патетике, један и јасан избор. Да, без обзира на цену, на могућност жртве, ураде оно што им савест у датим околностима налаже. Борили су се, они, и многи други, мојим речима непоменути, за оно у шта су веровали. Покушавали да промене ток историје. Нису ни могли, ни успели. Али су нам показали пут. И због тога је, због описа тог пута ова књига важна. Важнија него што је број њених страница или њен тираж.

И дозволите ми малу, мајушну дигресију. Након пада „Просвјета“ 1971., српска је политика у Хрватској наредни пут тек у предвечерје рата, са Јованом Рашковићем, Војом Вукчевићем и друговима, покушала да дефинише себе и удахне ваздух. Околности, неразумевачење и одсуство подршке службеног Београда су овај покушај осудили на неуспех.

Опростите ми, али песимиста сам. Верујем да ће, ако смем да то већ предвидим, у ова ужурбана и расута времена, књига о којој говоримо бити потцењена. Њене су поуке, свакоме ко је прочита, јасне и горке. А то данас, као ни озбиљан, студиозан, вишегодишњи рад, није на цени. Времена која долазе ће јој, као и свему што је добро и право, дати на вредности. И дубоко верујем да ће они који ће је читати за пет, десет, петнаест година много боље спознати њене поуке и видети њене путоказе.

Рођени Румљанин, Гаврило Хранислав, почетком века Српске Револуције архимандрит раковачки, а потоњи владика пакрачки је својевремено дефинисао „србизмус“. Потребу, дужност да се у свему што се јавно, а понекада и скривено од очију јавности, чини, пре и изнад свега води рачуна о интересима свога народа. На то питање, питање шта нам је прече и шта нас у друштвеном животу руководи, идеологија, макар она била и анационална и противнационална, или интерес сопственог народа, заправо мој пријатељ Чедомир Вишњић, по мом скромном суду, већ другом књигом, после „Партизанског љетовања“, у наша, савремена времена, одговара.

Одговорио је, у давна времена, и опростите ми на још једној дигресији, Стефан Поповић, владика пакрачки који је наследио Гаврила

Хранислава, а рођен је у Доситејевом Чакову, у Темишварском Банату. Својим деловањем је показао, у деветнаестом веку, континуитет идеје владике Гаврила, показао да ма где Срби били, од Карпата до Сентандреје и Комарома, од Беле Крајине до Северне Далмације, постоји једна, јака, озбиљна нит која их спаја. Ако српски мисле.

А српски су мислили они који су решили да 1971. уђу у сукоб са Бакарићевом политиком. Питао сам се, читајући књигу, какве су унутрашње дијалоге, Марић, Ножинић и другови водили. Сами у себи. Сами са собом, или можда са минималним бројем истомишљеника, у време када се није знало ни ко ће на коју страну, ни ко ће брже-боље оно што је чуо додати нечијем дебеовском досјеу. Како је изгледало живети и одлучивати у тренуцима када је било сасвим јасно да се један свет, у који су потпуно или довољно веровали, руши. Свет за који су се борили, који су градили. Како је било суочити се са сопственим историјским заблудама. Колико је било тешко одбацити опортунизам и наћи србизмус у себи.

Какве год да су им биле мисли и дилеме, верујем заправо, њихов је избор у критичним тренуцима то показао, да када дође до „последњег боја“, нема и не може и не сме бити никаквог дијалога, спољног ни унутрашњег, око онога што јесмо, око онога што је наше, око онога што је наш национални интерес. Верујем да би нам, да су живи Марић и другови, то, уз полуосмех тихо и рекли. Верујем да аутор није имао намеру када је о књизи размишљао, и на њој радио, да савремену поруку или поруке шаље, али ја дубоко верујем да су нам заправо људи који су бранили „Просвјету“ до последњег, рекли и шта нам данас ваља чинити. У време када нас многи убеђују да је издаја полезна, а национална чврстина ретроградна и бесмислена.

Верујем да ће у ова ужурбана и расута времена ова књига бити потцењена. Њене су поуке, свакоме ко је прочита, јасне и горке, а то данас, као ни озбиљан, студиозан, вишегодишњи рад, није на цени. Времена која долазе ће јој, као и свему што је добро и право, дати на вредности

Свако од нас ко прихвата припадност свом народу као част, као дужност, и као обавезу, мора да на неки начин видљиви или мање видљив своју дужност, свој дуг, одужи. Радећи на овој важној књизи, копајући по архивима, читајући непрочитано, мој је пријатељ Чедомир Вишњић свој дуг одужио. Ја сам му, као један обичан, мали Србин, због тога неизмерно захвалан. И бићу захвалан свима који је прочитају, свима који у њој нађу своје путоказе.

Хвала вам што сте ме, чак и ако са мном и мојим опаскама нисте сагласни, саслушали.

NOVI SAD DOBIJA ŽENSKI MUZEJ

VERA KOPICL, TEORETIČARKA ŽENSKJE UMJETNOSTI

Ženski muzeji nastali su iz potrebe popunjavanja praznine u tradicionalnim muzejima koji nisu posvetili dovoljno pažnje ženskoj kulturi i istoriji, nisu je vrednovali na način da postane deo kulturnog nasleđa, što podrazumeva da neće biti ni izabrane za čuvanje i dalji prenos, nova čitanja, tumačenja, interpretacije, prosto neće biti deo tradicije ni kulturnog identiteta zajednice

RAZGOVARAO: **Srđan Sandić**

FOTOGRAFIRAO: **Teodor Kopicl (Whopicl)**

Vera Kopicl direktorica je feminističkog projekta (Re)konekcija u okviru programa Europske prijestolnice kulture "Novi Sad 2021" i korednica multimedijalne konferencije K.A.T. Teoretičarka je, publicistkinja i profesorica književnosti. Osovala je i uređivala Međunarodni video festival žena autora VideoMedeja. Autorica je *Ženske čitanke*, zbornika, monografije i knjige iz teatrologije, tekstova u časopisima *Profemina*, *Art centrala*, *Kultura*, *Knjiženstvo*, *Interkulturalnost*, *Korzo portal*... U ovom razgovoru dotakli smo se programa Duga, ali i bolonjskog procesa te pitanja feminizma u Srbiji danas.

Kakvi su programski mostovi Europske prijestolnice kulture koju je Novi Sad dobio za 2021.? Možete li nam predstaviti Dugu, jedan od mostova?

Vera Kopicl: Novi Sad će 2021. godine biti Evropska prestonica kulture ali su neki projekti iz aplikacione knjige koncipirane u četiri programska mosta - most Nade, Slobode, most Duga i Novi mostovi – počeli da se realizuju, odnosno bolje rečeno razvijaju određene programske celine i logistiku za finale prestoničke godine. Dakle, gradimo naš most Duga, koji čine projekti manjinskih kultura, ženski i drugi veseli i šareni, u ove četiri godine. Savez feminističkih organizacija (Re)konekcija je projektovao svoju aplikaciju za BidBook kroz tri potprojekta (K.A.T, Digitalna platforma i Ženski muzej) otvorenih i promenljivih formata koji se međusobno dopunjuju i grade. Ovaj prestonički ciklus počele smo prošle godine multimedijalnom konferencijom K.A.T/kultura, aktivizam, teorija na temu Umetnost u obrazovanju: interak-

cije o čemu su govorile i kroz svoje umetničke radove predstavljale umetnice različitih vokacija, kulturoloških iskustava i generacija, od jedne od najznačajnijih umetnica neoavangardne vojvođanske i mađarske scene, a posle dobijanja nagrade LenonOno i međunarodne zvezde Katalin Ladik, performerke i video umetnice Selme Selman koja se uključila iz NY, fotografkinje i dizajnerke Barbare Blasin koja nam je predstavila strategije zagrebačkih feministkinja, knjevnice Nine Živančević – profesorke Sorbone, levičarske filozofkinje i pesnikinje Maje Solar, pesnikinje i blogerke Jelene Anđelovske, rediteljke Ivane Vujić, pijanistkinje Branke Parlić, vizuelne umetnice Andree Palašti, do Pametnog dizajna sestara Popović i sajber umetnice Isidore Todorović. Sve one se bave obrazovanjem u formalnom ili neformalnom vidu i bilo je dragoceno čuti na koji način koriste svoja umetnička iskustva, da li je moguće naučiti umetnost, kako se umetničke forme koriste u prenosu drugih vrsta znanja, koliko utiču kroz svoj pedagoški rad na kreiranje nove umetničke scene... naročito što kustosi i urednici to sve manje rade, o poziciji žene na umetničkoj sceni, uticaju feminističke umetnosti i teorije, zastupljenosti ženskih i feminističkih tema u obrazovanju...

Na čemu se trenutno radi? Iz čega je nastala potreba za ovim specifičnim sadržajem?

Vera Kopicl: Trenutno je u pripremi digitalni zbornik Konferencije sa tekstovima, audio i video zapisima umetničkih dela, ali i priprema za digitalizaciju arhive i feminističke baštine Grada za Portal i prikupljanje fundusa

za Ženski muzej, koji treba da bude kruna celog projekta i da se otvori u prestoničkoj 2021. godini. Nadamo se da ćemo imati podršku i Međunarodne asocijacije ženskih muzeja, koju čine 83 muzeja sa svih kontinenata i njihov broj se stalno uvećava. Nastali su iz potrebe popunjavanja praznine u tradicionalnim muzejima koji nisu posvetili dovoljno pažnje ženskoj kulturi i istoriji, nisu je vrednovali na način da postane deo kulturnog nasleđa, što podrazumeva da neće biti ni izabrane za čuvanje i dalji prenos, nova čitanja, tumačenja, interpretacije, prosto neće biti deo tradicije ni kulturnog identiteta zajednice.

U pripremi je digitalizacija arhive i feminističke baštine kao i prikupljanje fundusa za Ženski muzej, koji treba da bude kruna celog projekta i da se otvori u prestoničkoj 2021. godini

Ženska umjetnost je i dalje subverzivni element u kulturi? Kako to objašnjavate? S obzirom na zbornik, vas potpisuju kao teoretičarku ženske umjetnosti, pa vas molim da objasnite tu deklariranost?

Vera Kopicl: Važan nam je kao prostor, ne samo čuvanja feminističke baštine, njene valorizacije i obrazovanja, nego pre svega kao podrška savremenoj ženskoj umetničkoj, teorijskoj i aktivističkoj sceni. Mislim da je to stvarno neophodno čak ako može da znači i izvesnu opasnost određene separacije jer se tretiranje ženske kulture sporo menja i u razvijenijim društvima od našeg. To govorim i iz mog dvodecenijskog iskustva praćenja ženske scene i skoro da ne mogu da se setim sjajnih umetnica, učesnica ženskog video festivala VideoMedeja 90-tih koje su uspele da opstanu u ovom kulturnom prostoru. Sa druge strane vidljivost ženske umetnosti je važna i za razvoj sveukupne umetničke scene pre svega zbog subverzivnog odnosa prema dominantnom kanonu koji se ogleda u prevazilaženju granica forme, žanra, uvođenju novih tema specifično ženskog iskustva i identiteta, ali i u korišćenju marginalne pozicije u razumevanju krize velikih narativa. Možda je najlakše prepoznati u onim umetničkim formama koje se u ginokritici nazivaju "ženskim kontinentom" kao što je performans zbog očigledne drugačije politike tela, svesnog tela ili batlerovskog pojma "tela koja nešto znače" zato što naglašava izlazak iz pozicije umetničkog objekta, ali je zanimljiva i sajber feministička strategija stvaranja novih mitskih prostora koliko i novi jezik u tradicionalnim žanrovima, naročito u izvođačkim umetnostima koje bitno menjaju pozorište. Možda je ovo odgovor na vaše pitanje zašto me potpisuju kao teoretičarku ženske umetnosti. Zato što se ne bavim jednom umetničkom disciplinom – specijalizirala sam na temi o ženskom video - artu, u master radu obradila pesničko i dramsko delo Milene Marković, priredila Žensku čitanku... inače ni jednu umetničku pojavu zasebno ne možete u potpunosti da sagledate. Ako ne poznajete video i performans scenu teško će se razumeti npr. performativnost songova u savremenom

postdramskom tekstu. Teorija mora da se menja, i menja se tako da je često i sama kreativna do te mere da se izvodi poput umetničkog dela.

S čime će se sve ženska umjetnost suočavati? Kakve će to biti feminističke politike na djelu?

Vera Kopicl: Ova 2018. u programskoj koncepciji konferencije K.A.T. otvara prostor za feminističke politike s obzirom da je pre 100 godina prva Novosađanka, jedna od najznačajnijih feministkinja početka 20. veka, Milica Tomić osvojila poslanički mandat i ušla u Narodnu skupštinu Srba, Bunjevaca i ostalih Slovena. Upravo smo objavili njenu monografiju, a na prethodnoj konferenciji pojeli smo deo programa Ukus kulture – po receptima Milice Miletić Tomić! Tako je ove godine K.A.T. obeležen interakcijama umetnosti i različitih politika, a radni naziv Art ili pakt pokazuje smer našeg istraživanja i programski koncept baziran upravo na osvetljavanju pozicije umetnica, teoretičarki i aktivistkinja u savremenoj kulturi neoliberalnih ekonomskih odnosa i kulturnih industrija u koje nas licemerno gura sve konzervativnija državna kulturna politika. U tom smislu ženska umetnost je posebno zanimljiva jer se suočava i sa većim problemima marginalizacije i pritisaka sve uticajnijih neokonzervativnih centara moći, pa je i njihova poetika često eksplicitnija, radikalnija u izrazu, ekspresivnija. Mislim da su danas izrazito važni radovi umetnica koje tretiraju ženske generacijske sukobe u pitanjima emancipacije, posebne izazove feminizmu u pitanjima uklapanja migrantkinja u nove kulturološke modele, načine kojima umetničko delo pretvaraju u aktivistički čin i aktivizam koji koristi umetničke forme.

Biljana Srbljanović jedna je od rijetkih umetnica koja se deklarira feministkinjom u kulturnom polju Srbije?

Vera Kopicl: Za sam feminizam, koji je u Srbiji još uvek vrlo kompromitovan pojam, je jako važno učešće etabliranih umetnica u ženskim projektima. Biljana Srbljanović je recimo jedna od retkih književnica koja se izjašnjava kao feministkinja i pojavljuje na feminističkim konferencijama i gej manifestacijama. I danas možete čuti u javnom diskursu, prilikom vrlo retkih situacija kada se umetnica nagrađuje nekom prestižnom nacionalnom nagradom, kako se sama brani ili pravda da nije nagrađena zato što je žena, da nikako nije feministkinja i da čak misli da piše baš muški, ili ako i ne reaguje na ovaj način onda je prati priča o "ključu", kompromisu u sudaru klanova... Navela sam primer književnosti kao tradicionalnije umetničke forme i Ninovu nagradu za koju se vidljivo vezao ovaj fenomen, verovatno zato što su do sada samo četiri spisateljice nagrađene.

Meni je u feminističkom obrazovanju umetnost često pre teorije otkrivala neke fenomene ili pomagala da konkretizujem određene hipoteze, a od presudnog značaja smatram uticaj Sanje Iveković koja me pozvala 2000. godine, kao osnivačicu i tadašnju urednicu Međunarodnog ženskog festivala video arta VideoMedeja, na – i danas tako mislim najbolji feministički skup koji se ikada desio bar u ovom delu sveta – Cooperation u Dubrovniku 10 dana (ne bez žaljenja, napustila konferenciju ranije zbog glasanja protiv Miloševića). Samo je umetnički autoritet kao što je Sanja Iveković mogao da okupi najznačajnije teoretičarke i umetnice iz celog sveta (od Marine Gržinić do Varše Nair), i stvarno smo posle toga međusobno sarađivale s puno poverenja i bez rezervi. Sanja je predstavljala svoj opus na VideoMedeji, bila

članica žirija, grdila me što sam popustljiva kada je krenula kampanja da kao jedini festival novih medija mora da uvrsti i muške autore... Video-Medeja je bila i prvi projekat iz Srbije u Sarajevu 1997, na njihovoj prvoj posleratnoj izložbi savremene umetnosti, kao što smo i mi u Novom Sadu predstavljali radove iz opkoljenog Sarajeva. Sve to zahvaljujući sjajnoj Dunji Blažević koja se vratila iz Pariza i stvorila neverovatnu novu umetničku scenu u opkoljenom gradu.

Zato volim da citiram Slobodana Tišmu – “Žene će spasiti svet ako se ne pretvore u muškarce” – ili Mišela Uelbeka o ženskom principu koji jedini ima budućnost!

Ova godina otvara prostor za feminističke politike s obzirom da je pre 100 godina prva Novosađanka, jedna od najznačajnijih feministkinja početka 20. veka, Milica Tomić osvojila poslanički mandat i ušla u Narodnu skupštinu Srba, Bunjevaca i ostalih Slovena

A sad o vašem uređivanju. Tko vas je naučio tom poslu? Danas dje-luje da gotovo i nema urednika?

Vera Kopicl: Uredničkom poslu naučila me je Biljana Tomić, istoričarka umetnosti, urednica čuvenog beogradskog Studentskog kulturnog centra, pre svega najvažnijoj stvari u tom poslu – poštovanju svakog umetničkog rada. Moram ipak priznati da je takav stav u kombinaciji sa mojim neiskustvom ponekad dovodio i do pretrpanih programa!

Nisam uspjela da sačuvam VideoMedeju kao ženski festival, ali mislim da je ispunila svoju misiju ostavila trag u kulturnoj istoriji bar ovog grada. I danas postoji sa istim imenom ali drugom koncepcijom, drugim ljudima i vrlo retkim učešćem ženskih umetnica.

Prije par godina ste napravili Žensku čitanku, ali se obrazovni program nije promijenio? O.K, nismo ni očekivali da hoće... Kako ide provedba bolonjskog obrazovnog sustava u Srbiji? Kod nas je ta izvedba loše provedena.

Vera Kopicl: Evropska prestonica je u stvari u najvećoj meri mogućnost ponovnog mobilisanja umetničke scene, osvajanja novih prostora i produkcijskih mogućnosti, mada naravno postoje i druge škole mišljenja više naklonjene jačanju postojećih institucija i kulturnoj industriji. Tako razumevajući ovaj projekat udružile su se gradske feminističke organizacije, čiji rad je poslednjih godina bio potpuno zamro, u Savez indikativnog naziva (Re)konekcija i definisao feminističke strategije koje se uglavnom baziraju na postkolonijalnim, kontekstualnim, levičarskim i sajber teorijama u uverenju da nije-

dan socijalni, politički, ekonomski problem sa kojim se suočavaju žene danas ne može da se reši bez promena obrazovnih i kulturoloških matrica.

I tu dolazimo i do problema samog institucionalnog obrazovanja koji može najbolje da se definiše npr. činjenicom da se srednjoškolski program nastave književnosti nije menjao 30 godina, pri tome su u četvorogodišnjem programu zastupljena dela samo tri spisateljice, a slično je i sa drugim humanističkim predmetima. Zato sam pre par godina napravila *Žensku čitanku* u koju sam uvrstila spisateljice (njih 19 po stilskim razdobljima i različitim žanrovima) od srednjeg veka do savremene književnosti (period od 6 vekova), kao i teoretičarke i kritičarke koje su pisale o njihovim delima, prema obrazovnim standardima, imajući u vidu zakonsku mogućnost da nastavnici mogu da menjaju izvestan deo programa. Nemačka agencija GlZ je omogućila štampanje i podelu 1000 besplatnih primeraka školama u Srbiji, Poverenica za rodnu ravnopravnost je uručila ministru prosvete. Još se nadamo promeni programa!!!

Danas su izrazito važni radovi umetnica koje tretiraju ženske generacijske sukobe u pitanjima emancipacije, posebne izazove feminizmu u pitanjima uklapanja migrantkinja u nove kulturološke modele (...)
Evropska prestonica je u najvećoj meri mogućnost ponovnog mobilisanja umetničke scene, osvajanja novih prostora i produkcijskih mogućnosti

S druge strane univerzitetska akademska zajednica sve češće izražava skepsu prema Bolonjskom procesu. Zamerke se uglavnom tiču stvaranja neke vrste akademskog kapitalizma, smanjivanja autonomije fakulteta zbog uvođenja menadžera koji određuje tržišnu vrednost i prema tome politiku fakulteta, a dekane svodi na realizatore programa. U takvoj situaciji krizu očekuju na fakultetima humanističkih nauka, ali i tehničkih nauka u kojima se nova znanja tako brzo razvijaju da nije dovoljno menjati kurikulum na tri godine, a studenti zbog insistiranja na specijalističkim znanjima, što obično podrazumeva fragmentarno učenje, ne dobijaju dovoljno, neki čak smatraju da se nivo znanja smanjuje, da bi mogli sami da razumevaju, prate i usvajaju stalne promene. Svi se slažu da je najbolje u njemu to što je ostvarena mobilnost studenata, kroz Erasmus i mnoge druge mogućnosti usavršavanja. Verovatno može da postane ozbiljno pitanje, koje budi sumnju i otvara različite spekulacije, proisteklo iz činjenice da najprestižniji svetski fakulteti koji školuju nove lidere nisu ušli u ovaj proces. Međutim, nema glasnih reakcija ni ozbiljnih analiza kao kod vas u Hrvatskoj. Ti protesti su me strašno radovali!

SPOMENICI NOR-a GLINE I GLINSKOG KRAJA (1)

ISTRAŽIVAČKA BILJEŠKA

PIŠE: Igor Mrkalj

Imajući u vidu sudbinu antifašističke spomeničke baštine Gline i glinskog kraja, smatrao sam da je važno rekonstruirati povijest svih spomenika i spomen-obilježja, koja su podignuta na glinskom području. Sa tim ciljem pregledao sam arhivske i novinske izvore, konzultirao fototeku, Gradski muzej u Sisku i proveo terenska istraživanja. Rezultat je ova istraživačka bilješka, koja se upravo nalazi pred čitaocem

U rujnu 1947., sa oko milion članova, osnovan je Savez boraca narodnooslobodilačkog rata (SBNOR, kasnije SUBNOR), koji je od početka bio društveno-politička organizacija stvorena da bude glavni kreator, agitator i čuvar službenog sjećanja na rat jugoslavenskih komunista, tvrdi akademska literatura.¹ Najvažniji zadatak ove organizacije u vezi sa izgradnjom sjećanja na rat bilo je uređivanje

grobova i podizanje spomenika njihovim palim drugovima (u pravilu vojnim žrtvama), a onda i svima onima koje su smatrali "žrtvama fašističkog terora" (u pravilu civilnim žrtvama).²

U razdoblju od 1947–1990. godine, na području Gline i glinske općine podignut je veći broj spomenika NOR-a, pa ipak, popis tih spomenika nikad u cijelosti nije napravljen, niti objavljen.³ Posljedica toga bila je nepotpuna i zastarjela literatura iz 1960-ih i 1970-ih godina, koja se periferno bavila tom temom.⁴ Važnost antifašističke spomeničke baštine nije prepoznata ni 1980-ih godina, kada je objavljen zbornik znanstvenih radova *Glina i glinski kraj kroz stoljeća* (1988), kojeg su u suradnji sa Skupštinom općine Glina zajedno objavili Institut za historiju radničkog pokreta i Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.⁵ Značajnija istraživanja pojavila su se tek u novije vrijeme, i to nakon što je u razdoblju od 1990–2000. godine u Hrvatskoj od otprilike 6.000 spomenika vezanih uz NOR, oko 3.000 uništeno, uklonjeno ili oštećeno.⁶ Iako je riječ o vrijednim istraživanjima, treba reći kako se radi o sažetom i nepotpunom prikazu antifašističkih spomenika na glinskom području. Nedugo zatim, novine su došle u posjed izvještaja Komisije za zbrinjavanje spomenika i odluke Gradskog vijeća Općine Glina iz ožujka 1997. godine.⁷ Objavljivanje ovog dragocjenog dokumenta otkrilo je višestruke motive kojima se rukovodila općinska vlast kada je uklanjala dvanaest antifašističkih spomenika u glinskom kraju. Zadnjih godina, u istim novinama objavljena su i dva istraživačka priloga na primjeru jednog uništenog spomenika u Glini i jednog očuvanog u Gornjem Taborištu.⁸

Imajući u vidu antifašističku spomeničku baštinu Gline i glinskog kraja, posebno njenu tragičnu sudbinu, smatrao sam da je važno rekonstruirati povijest svih spomenika i spomen-obilježja, koja su podignuta na glinskom području. Sa tim ciljem pregledao sam arhivske izvore u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, Državnom arhivu u Sisku i Sabirnom arhivskom centru u Petrinji. Pregledao sam i brojne novinske izvore u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Konzultirao sam fototeku Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture u Zagrebu, kao i Gradski muzej u Sisku. Također sam razgovarao s jednim brojem stanovnika Gline i glinskog kraja. Kroz terenska istraživanja nastojao sam zabilježiti trenutno stanje spomenika i tako dobiti potpuniji uvid u spomeničku baštinu, koja je vezana uz antifašizam. Rezultat mojih istraživanja je istraživačka bilješka, koja se upravo nalazi pred čitaocem.

Ova bilješka sadrži abecedni popis svih lokaliteta na području nekadašnje glinske općine na kojima su podignuta antifašistička spomen-obilježja, uključujući godinu podizanja, zatim sadržaj spomen-ploča iz kojih je moguće iščitati broj vojnih i civilnih žrtava, te kraći osvrt na trenutno stanje (ili stanje nakon 1995. godine). Uz svako spomen-obilježje navedeni su izvori, uglavnom periodika. Uz tekst je priloženo i nekoliko izabranih fotografija, kako bih čitaocu približio izgled pojedinih spomen-obilježja. Želio bih naglasiti da se ova bilješka

¹ Marijana Jukić, "Prilog poznavanju ustanova: Savez udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata Hrvatske (1947-1992)", *Arhivski vjesnik*, Zagreb, God. 49, br. 1, prosinac 2006., str. 123–138; Max Bergholz, "Među rodoljubima, kupusom, svinjama i varvarima: spomenici i grobovi NOR 1947–1965. godine" u: *60 godina od završetka Drugog svjetskog rata – kako se sjećati 1945. godine*, Sarajevo 2006., str. 75–100

² Olga Manojlović-Pintar, "Uprostoravanje ideologije: spomenici Drugog svjetskog rata i kreiranje kolektivnih identiteta", u: *Dijalog povjesničara - istoričara*, br. 10/1, Zagreb 2008., str. 287–306; Hajke Karge, *Sećanje u kamenu – okamenjeno sećanje?*, Beograd 2014; Sanja Horvatinčić, "Spomenik, teritorij i medijacija ratnog sjećanja u socijalističkoj Jugoslaviji", *Život umjetnosti: časopis za suvremena likovna zbivanja*, Zagreb, God. 96, br. 1, srpanj 2015., str. 32–59

³ HR-DASK-553, SUBNOR Kotara Sisak 1961-1967, kutija 8, Spomen-obilježja na području općine Glina; HR-DASK-745 Skupština općine Glina, Izvršno vijeće SO, Rješenje o imenovanju stručne grupe za opis i snimanje spomenika i spomen-obilježja iz NOB-e na području Općine Glina od 25. travnja 1979; *Album spomen-obilježja iz NOR-a na području općine Glina*, Općinski odbor SUBNOR-a Glina, nedatirano, cca. 1980.

⁴ Mahmud Konjhodžić, *Sjećanja u kamen uklesana: spomenici radničkog pokreta i narodne revolucije u Hrvatskoj*, Zagreb 1960; Milenko Patković i Dušan Plečaš, *Vodič uz kartu. Izbor spomen-obilježja Narodnooslobodilačkog rata Jugoslavije*, Osijek 1975.

⁵ Riječ je o kapitalnom djelu, koje broji preko 600 stranica enciklopedijskog formata s više od 70 znanstvenih priloga. Zbornik radova uredili su dr. Mira Kolar Dimitrijević i dr. Drago Roksandić.

⁶ Juraj Hrženjak (ur.), *Rušenje antifašističkih spomenika u Hrvatskoj 1990-2000*. Zagreb: Savez antifašističkih boraca Hrvatske, 2002. Za bivšu općinu Glina, vidjeti str. 193 i 403–404.

⁷ Rade Dragojević, "Umjesto imena stradalih, baklje i zvijezde, stavit ćemo stup za osvjetljenje raskrižja", *Novosti. Samostalni srpski tjednik*, Zagreb, br. 504-505, petak, 14. august 2009., str. 8–9

⁸ Igor Mrkalj, "Slava, zločin i zaborav", *Novosti. Samostalni srpski tjednik*, Zagreb, broj 887, petak, 16. prosinca 2016., prilog Kronika, str. 6–7; Igor Mrkalj, "Spomenik koji je preživio reprizu 1941.", *Novosti. Srpski samostalni tjednik*, Zagreb, broj 942, petak, 5. siječnja 2018., prilog Kronika, str. 4–5

Spomen-kosturnica na glinskom pravoslavnom groblju, podignuta 1951.

ne bavi onim lokalitetima, koji su nakon 1955. pripali kotaru Petrinja (mislim na spomenike u selima Bačuga, Banski Grabovac, Kraljevčani, Luščani i Veliki Šušnjar). Također sam zaobišao i one spomenike, koji se nalaze izvan Gline i Hrvatske, iako su usko vezani uz stradanja i doprinos Gline i glinskog kraja antifašističkom pokretu (npr. spomenici u Jadovnom, Jasenovcu i Staroj Gradiški, zatim na Makljenu i Sutjesci, odnosno Ilirskoj Bistrici, gdje je Sedma banijska divizija završila svoj ratni put). Pa ipak, vjerujem da će ova istraživačka bilješka postati polazišna osnova za sva buduća istraživanja, koja će se baviti antifašističkom spomeničkom baštinom Gline i glinskog kraja.

* * *

Balinac, selo 7 km jugozapadno od grada Gline.

— Godine 1979. otvoren je Dom "Ilija Ičo Opačić" na kojem su postavljene dvije spomen-ploče.⁹ Na prvoj ploči su uklesana imena 93 pala borca, dok na drugoj 73 žrtve fašističkog terora. Odlukom lokalnih vlasti iz ožujka 1997., spomen-ploče su uklonjene i premještene u prostor glinskog komunalnog poduzeća, gdje se i danas nalaze (isto važi za još 11 spomenika, koji su uklonjeni odlukom iz 1997. godine).

Banski Grabovac, selo 12 km istočno od grada Gline. Do 1955. u kotaru Glina.

— U srpnju 1958., otkrivena je spomen-kosturnica na kojoj se nalaze dva reljefa

i tri spomen-ploče.¹⁰ Na prvoj ploči uklesan je tekst: "Ovdje je pokopano preko 1200 nedužnih ljudi. Dovedeni od svojih kuća, s polja, putova i vlaka, na zvjerski način su poubijani 25. i 26. jula 1941. god. od zločinačke ustaške ruke – Vječna im slava - Neka nama i budućim generacijama ove žrtve služe kao potresni primjer kakvim su se sredstvima služili neprijatelji i izdajnici u svom uzaludnom pokušaju, da razjedine i unište naše narode. Grabovac, 27. jula 1958. g. Ovu spomen-grobnicu podižu Općinski odbori Saveza boraca NOR-a Petrinje, Gline i Jabukovca". Na susjedne dvije ploče uklesani su stihovi pjesnika Jure Kaštelana ("Mi znamo kako rana peče i kako boli nož. Istina je naša krvlju zapisana") i Đure Šnajdera ("Izađi, izađi iz te jame, šume te pozdravljaju zorom zagrljene, stabla blistaju ogrlicama od krvi kao znakom od zemlje nepokorene"). Autor spomenobilježja je akademski slikar Petar Salopek iz Petrinje.

Bijele Vode, selo 13 km jugoistočno od grada Gline.

— Godine 1967., na zgradi Osnovne škole otkrivena je spomen-ploča, čiji tekst glasi: "Za vječni spomen i zahvalnost poginulim borcima i žrtvama fašističkog terora sela Bijele Vode u Narodno-oslobodilačkoj borbi od 1941-1945. god." Zatim su uklesana imena 64 pala borca i 70 žrtava fašističkog terora. Spomen ploču je podigao Savez boraca Bijele Vode.

Bojna, selo 20 km južno od grada Gline.

— Godine 1961. Savez boraca Bojna podigao je spomenik, rad akademskog kipara Momčila Krkovića.¹¹ Na spomeniku se nalazio reljef i spomen-ploča na

⁹ "Balinački dom za Dan borca", *Jedinstvo*, Sisak, God. XXXII, broj 1450, 31. ožujka 1977., str. 4; "Dom u Balincu", *Glinski vjesnik*, Glina, God. II, broj 4, 11. I. 1979., str. 6; *Album Saveza boraca Glina*, fotografija spomen-ploče u selu Balinac, nedatirano.

¹⁰ "Proslava u Grabovcu. Svečano proslavljen Dan ustanka naroda Hrvatske", *Jedinstvo*, Sisak, God.

VI, broj 262, subota 9. kolovoza 1958., str. 1–2

¹¹ *Album Saveza boraca Glina*, fotografija spomenika u selu Bojna, nedatirano; Ilija Krković, *Momčilo Krković: skulptura*, Beograd 2009., str. 134

Spomen dom žrtava fašizma u Glini, podignut 1969.

kojoj je uklesan sljedeći tekst: "Za slobodu u NOB-u živote je dalo 49 boraca i 172 žrtve fašizma. Učimo se od njih herojstvu". Nakon 1995., spomen-ploča i reljef su uklonjeni ili uništeni.

Brestik, selo 27 km jugoistočno od grada Gline.

— U srpnju 1950. otkriven je spomenik i spomen-ploča, čiji tekst glasi: "Na ovom mjestu 3. IV. 1942. godine formirana je Prva proleterska četa Banije". Zatim su uklesana imena 65 boraca te čete među kojima ima i nekoliko narodnih heroja. Spomen-ploča završava riječima: "Ovu spomen-ploču podiže Savez boraca Narodnooslobodilačkog rata grada Siska u čast godišnjice ustanka naroda Hrvatske. Brestik, 27. VII 1950. god." Riječ je o prvom spomeniku, koji je podignut na glinskom području.

— U srpnju 1956., općinska organizacija Saveza boraca Gline uredila je parti-zansko groblje u obližnjoj šumi Brestik.¹²

— U listopadu 1981., otvoren je Spomen-dom Banijskoj proleterskoj četi.¹³ Na spomen-domu postavljen je reljef i spomen-ploča, čiji tekst glasi: "Borcima NOR-a i žrtvama fašističkog terora sela Brestik. Slobodi darovaše srca da kucaju u pokoljenjima mnogim, suzu bola zadržase na licu da radost cvjeta u danima našim, život dadoše da se ponovo u ljudima rađa". Zatim su uklesana imena 24 pala borca i 90 žrtava fašističkog terora. Završni tekst glasi: "U znak sjećanja na pale borce NOB-a i žrtve fašističkog terora od 1941-1945 godine. Spomen-ploču podižu mještani sela Brestik".

Brezovo Polje, selo 23 km južno od grada Gline.

— U studenom 1958. podignut je spomenik i spomen-ploča.¹⁴ Nakon opširnog uvodnog teksta, uklesana su imena 57 palih boraca i 26 žrtava fašističkog terora. Završni tekst glasio je: "Spomen-ploču podiže Savez boraca sela Brezovo Polje 29. XI 1958". Nakon 1995., ploča je uništena.

Brnjeuška, selo 6 km istočno od grada Gline.

— U srpnju 1975., na zgradi Osnovne škole podignuta je spomen-ploča.¹⁵ Na ploči je stajao natpis: "Palim borcima Narodnooslobodilačkog rata od 1941-1945". Zatim su uklesana imena 50 palih boraca i lik narodnog heroja Nikole Šakića. Potom slijedi drugi natpis: "Nevine žrtve ustaško-fašističkog terora iz ovog sela u logoru Banski Grabovac, Jasenovcu, Staroj Gradiški i drugim mjestima od 1941-1945. godine". Zatim su uklesana imena 140 žrtava fašističkog terora. Završni tekst na spomen-ploči glasio je: "Ukupno 190 osoba. U čast vječitog sjećanja i zahvalnosti – spomen podiže selo Brnjeuška. 11-VII-1975". Nakon 1995., polovica ploče je uništena.

Brubno, selo 21 km južno od grada Gline.

— U srpnju 1951. na kući u selu podignuta je spomen-ploča.¹⁶ Na ploči su uklesane riječi: "Na ovom mjestu u borbi protiv fašističkih razbojnika poginuše 25. travnja 1942. godine narodni heroj Vasilj Gačeša prvi komandant parti-zanskog odreda Banije sa drugovima (...)". Zatim su uklesana imena 8 palih boraca. Spomen-ploča završava tekstem: "Neka je vječna slava borcima koji dadoše svoj život za slobodu i bolji život svog naroda. Kotarski odbor Saveza boraca Gline. Brubanj 23. VII. 1951.". Riječ je o prvom spomen-obilježju, kojeg

¹² "Pripreme za proslavu Dana borca", *Jedinstvo*, Sisak, God. IV, broj 150, 2. lipnja 1956., str. 1

¹³ "Počast proleterima. U Brestiku otvoren Spomen dom Banijskoj proleterskoj četi", *Jedinstvo*, Sisak, God. XXXVI, broj 1687, 15. listopada 1981., str. 1 i 3; "Katalog muzejskih zbirki, muzejskih izložbi i stalnih izložbi sadržajno vezanih uz radnički pokret, NOB i poslijeratnu socijalističku izgradnju na teritoriju SR Hrvatske", *Muzeologija*, Zagreb, broj 26, ožujak 1989., str. 61–133; Brestik, str. 104.

¹⁴ "Otkriven spomenik palim borcima u Brezovom Polju", *Jedinstvo*, Sisak, God. V, broj 228, subota

7. prosinca 1957., str. 1

¹⁵ Svečano otkrivanje bilo je 1977. godine; "Spomen-ploča Nikoli Šakiću", *Jedinstvo*, Sisak, God. XXXII, broj 1459, 2. lipnja 1977., str. 4; *Album Saveza boraca Gline*, fotografija spomen-ploče u selu Brnjeuška, nedatirano.

¹⁶ *Album Saveza boraca Gline*, fotografije spomen-ploče u selu Brubanj, nedatirano.

Spomen-vrelo u Donjem Selištu, podignuto 1958.

Spomen-ploča ispred Spomen-doma u Glini, podignuta 1969.

je podigao Savez boraca Glina. Nakon 1995., spomen-ploča je uklonjena ili uništena.

— U svibnju 1959. u selu je podignut spomenik i otkrivena spomen-ploča na kojoj su uklesana imena 37 palih boraca i 22 žrtve fašističkog terora.¹⁷

— U studenom 1978. Savez boraca Glina podigao je treće spomen-obilježje: spomen-ploču u znak sjećanja na četvoricu boraca, koji su poginuli u borbi s Nijemcima 1942. godine.¹⁸

Buzeta, selo 13 km južno od grada Gline.

— U srpnju 1955. u selu je podignut spomenik palim borcima.¹⁹ Na spomen-ploči stoji natpis: "Za vječni spomen i zahvalnost poginulim borcima sela Buzeta u Narodno-oslobodilačkoj borbi od 1941. do 1945. godine, u borbi za pobjedu socijalističke revolucije, za pobjedu novog besklasnog društvenog poretka, pod rukovodstvom slavne Komunističke partije i dragog nam Tita". Potom su uklesana imena 83 pala borca. Završni tekst na spomen-ploči glasi: "Smrt fašizmu sloboda narodu. Podigao SB NOR sela Buzeta 27. jula 1954."

— Godine 1959., na zgradi Osnovne škole otkrivena je spomen-ploča, čiji je sadržaj glasio: "U ovoj zgradi za vrijeme NOB osnovan je Veterinarski laboratorij, koji je cjepivima i lijekovima opskrbljivao oslobođeni teritorij Hrvatske godine 1944-1945. Ovu spomen-ploču podiže Društvo veterinara NR Hrvatske u čast 40-te godišnjice osnivanja Komunističke partije Jugoslavije. MCMLIX". Na spomen-ploči se nalazio reljef, kojeg je izradio akademski kipar i medaljer Ivan Jeger.²⁰ Nakon 1995., ploča i reljef su uklonjeni i nije poznato gdje se danas nalaze.

— U studenom 1979., na zgradi nove Osnovne škole otkrivena je spomen-ploča.²¹ Na ploči su uklesana imena 62 palih boraca i 25 žrtava fašističkog terora. Pored uvodnog, na ploči se nalazio i završni tekst, koji je glasio: "U znak dužne

pošte, zahvalnosti i trajnog sjećanja na pale borce i žrtve fašističkog terora od 1941-1945. godine. Ovu spomen-ploču podižu mještani sela Buzeta. 29. 11. 1979." Nakon 1995., ploča je uklonjena i nije poznato gdje se danas nalazi.

Donje Selište, selo 2 km jugozapadno od grada Gline.

— U studenom 1958., uređeno je spomen-vrelo i otkrivena spomen-ploča.²² Nakon opširnog uvodnog teksta, na spomen-ploči uklesana su imena 15 palih boraca i 65 žrtava fašističkog terora. Završni tekst glasi: "Podiže Savez boraca NOB Donje Selište". Odlukom lokalnih vlasti iz 1997., spomen-ploča je uklonjena.

Dragotina, selo 11 km jugoistočno od grada Gline.

— U srpnju 1960. otkriven je spomenik i spomen-ploča.²³ Također su postavljene četiri zapisa. Prvi, koji je glasio: "Mi smo pali za ono što ste vi zauvijek stekli, da buktinju prenosi svaka nova smjena. Mi ne šutimo ni sad, jer smo svoju riječ rekli, rekli za sva vremena". Zatim drugi zapis: "U narodnoj revoluciji pod rukovodstvom KPJ i Tita od 1941-1945. godine u borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika, za bratstvo, jedinstvo i slobodu iz našeg sela junački je poginulo 39 boraca-partizana". Sadržaj trećeg zapisa glasio je: "U namjeri da porobe i unište naše narode fašistički zlikovci su u našem selu zvjerski pobili 299 nevinih ljudi, žena i djece". Na bočnoj strani spomenika nalazio se četvrti zapis: "Spomenik podiže Savez boraca NOR-a Dragotina u čast 20-godišnjice ustanka naroda Jugoslavije". Odlukom lokalnih vlasti iz 1997., spomen-ploča je uklonjena, kao i sva tri zapisa s prednje strane spomenika.

Drenovac, selo 11 km jugoistočno od grada Gline.

— U studenom 1980. podignute su dvije spomen-ploče na Domu mjesne zajednice sela Drenovac, koji je otvoren u srpnju 1981. godine.²⁴ Na prvoj spomen-ploči stoji natpis: "Poginuli borci iz sela Drenovac u NOB od 1941 do 1945". Zatim

¹⁷ "Glina", *Jedinstvo*, Sisak, God. VII, broj 301, 9. svibanj 1959., str. 2; "Brubanjka obilježja", *Glini vjesnik*, Glina, God. II, broj 4, 11. I. 1979., str. 4

¹⁸ "Otkrivena spomen-ploča na grobnici boraca u Brubnju", *Glini vjesnik*, God. I, broj 3, 22. XII 1978., str. 6; "Brubanj: Spomen ploča četvorici boraca", *Jedinstvo*, Sisak, God. XXXIII, broj 1538, 7. prosinca 1978., str. 4

¹⁹ "Spomen-ploča u Buzeti", *Jedinstvo*, Sisak, God. III, broj 125, 3. prosinca 1955., str. 2

²⁰ "Spomen ploča u Buzeti", *Jedinstvo*, Sisak, God. VII, broj 322, 3. listopada 1959., str. 1; "Zaboravljeni spomenik", *Glini vjesnik*, God. 3, broj 18-19, rujanj-listopad 1980., str. 7; "Zaboravljeni spomenik", *Jedinstvo*, Sisak, God. XXXIX, broj 1821, 10. svibnja 1984., str. 6

²¹ *Album Saveza boraca Glina*, fotografija spomen-ploče na školi u selu Buzeta, nedatirano.

²² "Spomen-vrelo u Donjem Selištu", *Jedinstvo*, Sisak, God. VI, broj 274, subota 1. studenoga 1958., str. 4; "U Glini: Svečano raspoloženje", *Jedinstvo*, Sisak, God. VI, broj 279, 6. prosinac 1958., str. 2; *Album Saveza boraca Glina*, fotografija spomen-vrela u Donjem Selištu, nedatirano.

²³ "Spomenik palim borcima i žrtvama fašističkog terora otkrit će se ovih dana u Dragotini", *Jedinstvo*, Sisak, God. VIII, broj 375, 8. listopada 1960., str. 3; "Dragotina: sjećanje na žrtve", *Jedinstvo*, Sisak, God. IX, broj 418, 5. kolovoza 1961., str. 4

²⁴ "Spomen-dom u Drenovcu", *Jedinstvo*, Sisak, God. XXXVI, broj 1673, 9. srpnja 1981., str. 3

Spomenik u Dragotini, podignut 1960.

su uklesana imena 108 palih boraca. Na drugoj ploči stoji natpis: "Žrtve fašističkog terora iz sela Drenovac od 1941. do 1945". Zatim je uklesano 109 imena. Završni tekst glasi: "Podižu mještani sela Drenovac. 29. XI 1980".

Glina, grad i središte istoimenog Grada Gline. Tokom većeg dijela 1944. godine, uz susjedno Topusko, Glina je bila važno središte antifašističkog partizanskog pokreta.²⁵ U razdoblju nakon 1945., u gradu je podignuto više antifašističkih spomen-obilježja.

— U srpnju 1951., na glinskom pravoslavnom groblju otkrivena je spomen-kosturnica, gdje su sahranjene žrtve masovnih ubojstava u Glini i okolici 1941. godine.²⁶ Na spomen-ploči uklesan je tekst: "Ovdje leže nevine žrtve zloglasnih pokolja, koje su ljeta 1941. god. u Glini i okolici izvršili ustaški zločinci u službi fašističkog okupatora, koji usmrtili su na zvjerski način preko dve hiljade sinova i kćeri srpskog naroda kotareva Gline i Vrgin mosta. Slava palim sinovima i kćerima naše otadžbine. Glina 27. VII. 1951. Kotarski odbor Saveza boraca Glina". U prosincu 1989. spomen-kosturnica je uređivana i obnovljena.²⁷

— Godine 1951. u zgradi tadašnje Osnovne škole podignuta je spomen-ploča, čiji je tekst glasio: "U prvoj desetgodišnjici narodnog ustanka u znak sjećanja na dugogodišnjeg direktora ove škole Luku Bačaka koji je kao predsjednik GNO Glina poginuo u Vranovini 27. veljače 1944. godine, podiгоše ovu spomen-ploču nastavnici i učenici".²⁸ Nije poznato kada je ploča uklonjena.

— U listopadu 1955. otkrivena je spomen-kosturnica na katoličkom groblju u

Glini.²⁹ Na kosturnici se nalazi spomen-ploča, čiji tekst glasi: "Ljepota ljudskih odlika je spomenik koji se ničim ne može zamijeniti". Zatim je uklesano ime Luke Bačaka i 12 žrtava. Tekst na ploči završava riječima: "Članovima prvog Nar.-oslobodilačkog odbora grada Gline i ostalim koji poginuoše 27. II. 1944. u Topuskom. Savez boraca Glina".

— U prosincu 1956. podignuta je nadgrobna spomen-ploča prvoborcju Đuri Despotu (1914-1947) na katoličkom groblju u Glini.³⁰ Na ploči je uklesan tekst: "U znak trajnog sjećanja podiđu Savez boraca NOR-a Glina – braća Stevo i Milan".

— Iste godine, na pravoslavnom groblju u Glini, podignut je nadgrobni spomenik prvim stradalim ranjenicima Banijskog partizanskog odreda. Na spomen-ploči uklesan je stih: "U ognju rata i naše krvi rađala se sloboda mladom pokoljenju". Potom slijedi tekst: "Braneci Šamarički logor 22. X. 1941. dadoše svoju mladost za slobodu domovine. Ranko Papuča (rođ. 1917). Jovo Nišević (rođ. 1920). Svojim prvoborcima Savez boraca Glina".

— U kolovozu 1961. na igralištu Sportskog društva Banovac otkriven je spomen-portal i spomen-ploča.³¹ Na ploči se nalazio tekst: "Dali smo svoje živote za bolju budućnost naših naroda". Zatim je uklesano 15 imena. Završni tekst na ploči je glasio: "Svojim članovima SD Banovac". Spomen-ploča je uništena početkom ratnih sukoba u Glini u lipnju 1991., dok je spomen-portal porušen 2004. godine.³²

— U studenom 1961. na željezničkoj stanici u Glini otkriven je spomenik i spo-

²⁵ Igor Mrkalj, "Glina - partizanska prijestolnica", *Novosti. Samostalni srpski tjednik*, Zagreb, broj 769, petak, 12. rujan 2014., prilog Kronika, str. 4

²⁶ Masovna ubojstva glinskih Srba u Prekopi (u proljeće 1941.) i masovna ubojstva Srba sa Korduna u glinskoj pravoslavnoj crkvi (u ljeto 1941.); opširnije, vidjeti: Igor Mrkalj, "Glinsko groblje", *Prosvjeta. Novine za kulturu*, Zagreb, broj 138/139, septembar 2017., str. 19-26.

²⁷ "Uređenje spomen kosturnice", *Glinska prelja*, Glina, God. I, broj 3, rujan 1989., str. 13; "Dovršene spomen kosturnice", *Glinska prelja*, Glina, God. I, broj 4, prosinac 1989., str. 13

²⁸ Mirjana Stojković, "Luka Bačak", *Mladost. Glasilo CUO Luka Bačak u Glini*, God. 1983., str. 2

²⁹ "Spomenik palim odbornicima", *Jedinstvo*, Sisak, God. III, broj 117, 8. listopad 1955., str. 4

³⁰ "Godišnja skupština Saveza boraca u Glini", *Jedinstvo*, Sisak, God. IV, broj 179, 22. prosinca 1956., str. 3

³¹ "Spomen-ploča igračima Banovca", *Jedinstvo*, Sisak, God. IX, broj 421, 26. kolovoza 1961., str. 4; "Otkriće spomen-ploče", *Banovac*, Glina, broj 7, 1. siječanj 1962., str. 1

³² Igor Mrkalj, "Slava, zločin i zaborav", *Novosti. Samostalni srpski tjednik*, Zagreb, broj 887, petak, 16. prosinca 2016., prilog Kronika, str. 6-7

men-ploča na kojoj se nalazio tekst: "U prvom naletu neprijatelja i domaćih izdajnika 1941. godine padoše kao žrtve fašističkog terora drugovi željezničari", nakon čega su uklesana imena 22 palih željezničara.³³ Tekst spomen-ploče završava riječima: "Slaveći 20 godišnjicu narodnog ustanka u znak sjećanja na pale drugove spomenik podiže kolektiv željezničara Glina, 29. studeni 1961.". Nakon 1995., ploča je uklonjena ili uništena.

— U kolovožu 1964. na zgradi hotela Kasina otkrivena je spomen-ploča, čiji je tekst glasio: "U povodu 20 godišnjice I kongresa narodnih pravnik Hrvatske održanog u Glini od 11-13 VIII 1944. Podiže Savez društava pravnik Hrvatske".³⁴ Nakon 1995., ploča je uklonjena i nije poznato gdje se danas nalazi.

— U listopadu 1966., u tadašnjoj Ulici narodnog heroja Jose Marjanovića, otkrivena je spomen-ploča na kojoj se nalazio sljedeći tekst: "U ovoj kući osnovan je Kotarski komitet KPH za kotar Glinu i održavani sastanci komiteta od 1939. do 1941. godine. U znak 25 godišnjice ustanka podiže Općinski komitet SKH Glina. Glina 9. X. 1966. godine".³⁵ Nakon 1995., ploča je uklonjena i nije poznato gdje se danas nalazi.

— U srpnju 1952., povodom zajedničke proslave Dana ustanka naroda Hrvatske i Bosne i Hercegovine, predsjednik Jugoslavije Josip Broz Tito posjetio je Glinu.³⁶ U sklopu posjete, predstavnici lokalnih vlasti pokazali su mu ruševine glinske pravoslavne crkve u kojoj su ustaše u ljeto 1941. masakrirale više stotina srpskih civila. Početkom 1960-ih državne vlasti nagovorile su episkopa Gornjokarlovačke eparhije da odustane od gradnje porušene pravoslavne crkve u Glini, s obzirom da će se na mjestu masovnih ubojstava graditi neka vrsta spomen obilježja.³⁷ Sredinom 1960-ih vode se razne diskusije kako obilježiti mjesto stradanja, nakon čega je odlučeno da se izgradi Spomen-dom, koji će formom i funkcijom uzdizati ideologiju bratstva i jedinstva.³⁸ Prilikom posjete Lici, Kordunu i Baniji u listopadu 1967., predsjednik Tito također je posjetio Glinu i obišao gradilište Spomen-doma, gdje su ga predstavnici Skupštine općine i Općinskog odbora SUBNOR-a informirali o detaljima izgradnje.³⁹ U srpnju 1969. otvoren je Spomen-dom žrtava fašizma u Glini, koji je izgrađen akcijom solidarnosti brojnih građana te radnih i društvenih organizacija diljem Hrvatske i Jugoslavije.⁴⁰ Ispred Spomen doma postavljena je spomen-ploča na kojoj je uklesan stih pjesnika Jure Kaštelana "Istina je naša krvlju zapisana", nakon čega je slijedio tekst: "Bila je nekad na ovom mjestu pravoslavna crkva a 30. jula 1941. oko 1200 nevinih ljudi našlo je u njoj smrt pod oštricom ustaškog noža. Protiv zla i zločina ustao je narod Banije i pošao teškim ali svijetlim stazama Narodnooslobodilačke borbe. Danas na ovom mjestu stoji Spomen-dom žrtvama fašizma a podignut je godine 1969. jedinstvenom akcijom i bratskom solidarnošću naroda Banije i ljudi širom naše soci-

Bista narodnog heroja Vasilja Gaćeše u Parku narodnih heroja u Glini, podignuta 1978.

jalističke domovine. 4. jula 1969". Pred ulazom u Spomen-dom postavljena je figura "Majka s djetetom", rad akademskog kipara Antuna Augustinčića. U predvorju Spomen-doma postavljen je zidni mozaik "Sunce", rad akademskog kipara Raula Goldonija. Zgradu Spomen-dom projektirao je arhitekt Branko Hrs. Sredinom 1970-ih i početkom 1980-ih postoje ideje da se unutar Spomen doma uredi muzej.⁴¹ U travnju 1985., na inicijativu Općinskog odbora SUBNOR-a i uz podršku

33 "Glina: otkriven spomenik palim željezničarima", *Jedinstvo*, Sisak, God. IX, 9. prosinca 1961., str. 3

34 "Glina: Jubileji revolucije – spomen-ploča na zgradi Prvog kongresa pravnik u Glini", *Jedinstvo*, Sisak, God. XXIX, broj 1314, 22. kolovoza 1974., str. 3

35 "Proslavljen Dan komune Glina", *Jedinstvo*, Sisak, God. XXI, broj 690, 15. listopada 1966., str. 1–2

36 "Preko 200.000 ljudi iz Banije i Korduna sudjelovalo s drugom Titom na proslavi u Glini", *Vjesnik*, Zagreb, God. XII, broj 2265, 28. srpnja 1952., str. 1–2; "Proslava Dana ustanka naroda Hrvatske, Bosne i Hercegovine. Govor maršala Tita. Slavlje u Glini", *Politika*, Beograd, God. XLIX, broj 14242, str. 1–3; "Tito s narodom Hrvatske" *Vjesnik*, Zagreb, God. XII, broj 2266, 29. srpnja 1952., str. 2

37 HR-HDA-1241, SUBNORH, Republički odbor, Obilježavanje spomenika i spomen grobnica, Zapisnik o osnivanju Odbora za izgradnju spomenika Srpanjskim žrtvama fašističkog terora sa Banije i Korduna u Glini, 12. rujna 1961., str. 1–4; "Iduće godine podići će se spomenik Srpanjskim žrtvama u Glini", *Jedinstvo*, Sisak, God. IX (XVI), broj 431, 4. studenoga 1961., str. 1; HR-HDA-1241, SUBNORH, Republički odbor, Obilježavanje spomenika i spomen grobnica, Izgradnja spomenika Srpanjskim žrtvama Korduna i Banije u Glini, Zagreb, 21. studenog 1961.

38 "Glinske teme: Spomen-dom ili Spomen-škola", *Jedinstvo*, Sisak, God. XXI, broj 654, 5. veljače 1966., str. 6; "Spomenik revoluciji i jedinstvu. Pred izgradnju Spomen-doma u Glini", *Jedinstvo*,

Sisak, God. XXII, broj 711, 16. ožujka 1967., str. 3; "Počeli radovi na izgradnji spomen doma u Glini. Izražen memorijalni i funkcionalni karakter", *Jedinstvo*, Sisak, God. XXII, broj 732, 10. kolovoza 1967., str. 1–2

39 "Predsjednik Tito oduševljeno dočekan na Baniji. Glina: Tito - najdraži gost", *Jedinstvo*, God. XXII, broj 741, 12. listopada 1967., str. 1–3; "Funkcionalno spomen obilježje", *Jedinstvo*, God. XXIII, broj 752-753, 1. siječnja 1968., str. 11

40 "Tamo, gdje je bila glinska crkva", *Politika*, Beograd, God. LXVI, broj 20005, 15. jun 1969., str. 11; "Spomen-dom zavjet bratstvu i jedinstvu. Na velikom zboru naroda Korduna i Banije u Glini govorio M. Tripalo", *Vjesnik*, Zagreb, God. XXX, broj 8038, 5. srpnja 1969., str. 1–2; "Zavet bratstva i jedinstva Srba i Hrvata. Prilikom otvaranja Spomen-doma u Glini govorio Miko Tripalo", *Borba*, Beograd, God. XXXIV, broj 182, 5. jul 1969., str. 4; "Glina: Otvoren Spomen-dom", *Jedinstvo*, Sisak, God. XXIV, broj 1048, 10. srpnja 1969., str. 1–2

41 "Glina: Akcija uređenja spomenika NOB", *Jedinstvo*, Sisak, God. XXX, broj 1335, 23. siječnja 1975., str. 6; "Kada muzej?", *Jedinstvo*, Sisak, God. XXXI, broj 1425, 7. listopada 1976., str. 8; "Kada zavičajni muzej?", *Jedinstvo*, Sisak, God. XXXIII, broj 1497, 23. veljače 1978., str. 4; "Zavičajni muzej u Glini?", *Jedinstvo*, Sisak, God. XXXIV, broj 1545, 25. siječnja 1979., str. 3; "Memorijalna zbirka", *Jedinstvo*, Sisak, God. XXXVII, broj 1719, 27. svibnja 1982., str. 4; "Idejni projekt za uređenje Memorijalnog muzeja", *Glinski vjesnik*, Glina, God. 5, broj 30-31, lipanj-srpanj 1982., str. 2–3

Općinskog komiteta SKH Glina, Skupština općine Glina donijela je "Odluku o osnivanju Spomen-muzeja u Glini".⁴² U srpnju 1987., priložima brojnih građana te radnih i društvenih organizacija diljem Hrvatske i Jugoslavije, otvoren je Spomen-muzej u kojem je kroz više tematskih izložbi predstavljena antifašistička prošlost Gline i glinskog kraja.⁴³ U srpnju 1989., započeto je preuređivanje vanjskog memorijalnog prostora ispred Spomen-doma, prema idejnom projektu čiji su autori akademski kipar Momčilo Krković i akademski slikar Dragan Čubrić.⁴⁴ Planirano je da novo spomen-obilježje, koje je značajno odstupalo od starog, bude dovršeno do ljeta 1991., u povodu 50-te godišnjice tragičnih događaja.⁴⁵ Uslijed ratnih sukoba, novo spomen-obilježje nije dovršeno. Godine 1992., zemljište na kojem se nekad nalazila pravoslavna crkva ugovorom između crkvenih i civilnih vlasti u Glini vraćeno je Srpskoj pravoslavnoj crkvi.⁴⁶ Dana 30. srpnja 1995., otkriveno je novo spomen-obilježje na kojem su se nalazile spomen-ploče s imenima nevinih žrtava.⁴⁷ Nakon vojne akcije Oluja, Općinsko poglavarstvo Općine Gline donijelo je 4. rujna 1995. odluku o uklanjanju spomen ploča i rušenju novog spomen-obilježja.⁴⁸ U međuvremenu je uklonjen i Spomen-muzej, a odlukom Općinskog vijeća Gline od 23. rujna 1995. Spomen-dom je preimenovan u Hrvatski dom.⁴⁹ U studenom 2009., spomen-ploče s imenima nevinih žrtava iznesene su iz podruma tzv. Hrvatskog doma i u dogovoru Srpskog narodnog vijeća i tadašnjeg ministra kulture otpremljene u Hrvatski restauratorski zavod u Zagrebu.⁵⁰ U lipnju 2011., Građanski odbor za ljudska prava i Documenta - centar za suočavanje s prošlošću iz Zagreba pokrenuli su "Inicijativu za vraćanje imena Spomen-doma u Glini i vraćanje spomen ploče žrtvama ustaških zločina iz 1941. godine", dok je u srpnju 2011., pod pokroviteljstvom predsjednika Republike Hrvatske Ive Josipovića, održano obilježavanje 70. godišnjice tragičnih događaja u glinskoj pravoslavnoj crkvi.⁵¹ Narednih godina objavljeno je više javnih apela za vraćanje izvornog imena Spomen doma.⁵² U listopadu 2014., Gradsko vijeće Grada Gline donijelo je "Odluku o utvrđivanju mjesta polaganja vijenaca, cvijeća i paljenju svijeća na području naselja Gline", kojom se u suštini zabranjuje odavanje počasti stotinama srpskih civila koje su u nekadašnjoj glinskoj pravoslavnoj crkvi ustaše masakrirale u ljetu 1941. godine.⁵³ U zadnjih nekoliko godina sve su učestalije vijesti o nasilnom ponašanju kojim se ometa komemoracija, koju tradicionalno organizira Srpsko narodno vijeće.⁵⁴

Spomen-kosturnica na glinskom katoličkom groblju, podignuta 1955.

⁴² "Iz rada Predsjedništva OK SKH Glina u IV. i V. mjesecu 1984. g.", Bilten Općinske organizacije SKH Glina, Glina, broj 1, svibanj 1984., str. 3–5; "Aktivnosti Izvršnog odbora Spomen muzeja Glina", Bilten Općinske organizacije SKH Glina, Glina, broj 5, veljača 1985., str. 10–11; "Akcija SUBNOR-a Glina. Uskoro muzej", Jedinstvo, Sisak, God. XL (XLI), broj 1864, 7. ožujka 1985., str. 3; "Prihvaćen idejni projekt", Jedinstvo, Sisak, God. XL (XLI), broj 1903, 12. prosinca 1985., str. 5; "Odluka o osnivanju Spomen-muzeja u Glini", Službeni vjesnik u Sisku, God. XXXI, broj 24, 16. svibnja 1985., str. 934–935

⁴³ HR-DASK-829, Narodno sveučilište Glina, Spomen muzej u Glini, kutija 22, Tematski plan za stalnu postavku; "Dug povijesti. Uređenje spomen muzeja u Glini", Jedinstvo, Sisak, God. XL (XLI), broj 1870, 18. travnja 1985., str. 5; "Sačuvati za pokoljenja. U povodu Dana ustanka i značajnih partijskih jubileja, u Glini otvoren Spomen muzej", Jedinstvo, Sisak, God. XLIII, broj 1986, 30. srpanj 1987., str. 1

⁴⁴ HR-DASK-829, Narodno sveučilište Glina, Spomen muzej u Glini, kutija 21, Projekt spomen-obilježja žrtvama u Glini 1985–1988; "Da se ne zaboravi. Počela Druga faza izgradnje spomen obilježja", Večernji list, Zagreb, God. XXX, broj 9317, 26. i 27. srpnja 1989., str. 7; "Započela gradnja Spomen obilježja...", Glinska prelja, Glina, God. I, broj 3, rujan 1989., str. 12; "Veliko gradilište", Glinska prelja, Glina, God. I, broj 3, prosinac 1989., str. 12; "Veliko gradilište (II)", Glinska prelja, Glina, God. I, broj 4, 1989., str. 12; Ratko Dmitrović, "Protiv ubranog zaborava", NIN, Beograd, broj 2032, 10. decembar 1989., str. 26

⁴⁵ Vidjeti deplijan "Spomen obeležje u Glini", nedatirano, cca. 1991.

⁴⁶ Đuro Đukić, "Istorijat spomen-obilježja", Srpski glas, Topusko, God. 6, broj 58/59, juli/avgust 1995., str. 3

⁴⁷ Đuro Đukić, "Da uvijek postupamo kao ljudi. Njegova svetost patrijarh srpski gospodin Pavle posjetio eparhiju Gornjokarlovačku i služio parastos poklanim Srbima u glinskoj pravoslavnoj crkvi", Srpski glas, Topusko, God. 6, broj 58/59, juli/avgust 1995., str. 3. Također vidjeti slikovni prilog: "Pa-

trijarh srpski gospodin Pavle u Glini", Srpski glas, u istom broju, str. 12–13.

⁴⁸ "Zasjedalo Općinsko poglavarstvo Općine Gline. Odbjegli se Srbi ne mogu vraćati", Glinski glasnik, God. I, broj 2, 11. rujna 1995., str. 3

⁴⁹ "Općinsko vijeće Općine Gline održalo prvu sjednicu u slobodnoj Glini. Preimenovane ulice, trgovi i ustanove", Glinski glasnik, Glina, God. I, broj 3, 26. rujna 1995., str. 2–3. Za odluku o preimenovanju Spomen doma u Hrvatski dom, također vidjeti: Službeni glasnik Županije Sisačko-moslavačke, Sisak, broj 8, 19. listopada 1995., str. 74; Dragan Čubrić i Momčilo Krković, Stradanje Srba u Pravoslavnoj crkvi u Glini i rušenje spomenika, Beograd 2005.

⁵⁰ Paulina Arbutina, "Spomen-ploče napokon iznesene iz podruma", Novosti. Samostalni srpski tjednik, Zagreb, broj 517, petak, 13. studeni 2009., prilog Kronika, str. 2

⁵¹ Inicijativu su 14. lipnja 2011. potpisali Vesna Teršelić i Zoran Pusić; "Documenta i GOLJP traže preimenovanje Hrvatskog doma u Glini. Vratite naziv Spomen-dom i spomen-ploču žrtvama ustaša iz 1941.", Večernji list, Zagreb, god. 52, broj 17.078, utorak, 12. srpnja 2011., str. 24; "Obilježnica masakra u glinskoj crkvi", Večernji list, Zagreb, god. 52, broj 17.098, ponedjeljak, 1. kolovoza 2011., str. 27

⁵² Slavko Goldstein, "Otvoreno pismo Predsjednici Vlade Republike Hrvatske Jadranki Kosor. Donesite odluku... potpis koji će ispraviti sramotu iz Gline važan je kao i onaj za ulaz u EU", Jutarnji list, Zagreb, God. XIV, broj 4666, 9. 7. 2011., prilog Magazin, broj 652, str. 34–35; Predrag Matvejević, "Glinska crkva, mjesto strašnog pokolja, zaslužuje da bude zajedničko mjesto memorije", Jutarnji list, Zagreb, God. XV, broj 5038, 28. 7. 2012., prilog Magazin, broj 708, str. 31–32; Igor Mrkalj, "Zlo-upotreba časnog imena 'Hrvatski dom'", Novosti. Samostalni srpski tjednik, Zagreb, broj 786, petak, 9. siječnja 2014., prilog Kronika, str. 4–5

⁵³ Viktor Ivančić, "Glineni golub mira", Peščanik, Beograd, 3/11/2014.

⁵⁴ "Otvoreno pismo Milorada Pupovca: Ostavite nas da se u miru sjećamo svojih mrtvih", HINA, Zagreb, 1. kolovoz 2017.

— U prosincu 1969. na zgradi hotela Kasina otkrivena je spomen-ploča.⁵⁵ Tekst ploče glasio je: "Povodom 50-godišnjice SKJ i 25. godišnjice I. partijske konferencije VII. udarne banijske divizije, koja je održana u ovoj kući od 25. do 27. I. 1944. godine spomen-ploču podiže – 6. XII. 1969. OK SK Glina". Nakon 1995., ploča je uklonjena i nije poznato gdje se danas nalazi.

— U svibnju 1975. otkrivena je spomen-bista narodnog heroja Nikole Demonje.⁵⁶ Bista je podignuta ispred zgrade nove Osnovne škole, koja je od 1968. godine nosila njegovo ime. Nakon 1995., bista je uklonjena i nije poznato gdje se danas nalazi.

— U listopadu 1978., u Parku narodnih heroja otkrivene su spomen-biste sedmorice poginulih i umrlih narodnih heroja općine Glina (Vasilj Gaćeša, Nikola Demonja, Joso Marjanović, Stojan Komljenović Čoka, Ilija Španović, Nikola Šakić, Radovan Grmuša Rara).⁵⁷ Spomen-biste izradio je kipar Stanislav Mišić.⁵⁸ U listopadu 1985. otkrivene su još tri biste (Stevo Došen, Dušan Ćorković, Adam Petrović-Gigac). Ove biste rad su akademskog kipara Momčila Krkovića.⁵⁹ Nakon 1995., biste su uklonjene i premještene u podrum tzv. Hrvatskog doma.

— U veljači 1979. na zgradi hotela Kasina otkrivena je spomen-ploča.⁶⁰ Natpis na ploči glasio je: "U povodu 35 obljetnice održavanja I kongresa liječnika NOF Hrvatske održanog u Glini, Topuskom i Slunju od 24. do 27. II 1944. godine ovu spomen ploču podiže – Zbor liječnika Hrvatske 24. II 1979." Nakon 1995., ploča je uklonjena i nije poznato gdje se danas nalazi.

— U lipnju 1983. u predvorju tadašnjeg Centra usmjerenog obrazovanja "Luka Bačak" otkrivena je spomen-ploča, čiji tekst glasi: "Učio je mlade dostojanstvu života i srce darovao zori slobode. Luki Bačaku podižu ovu ploču radnici i učenici centra. 4. VI. 1983". Nakon 1996., prosvjetni radnici Srednje škole Glina ploču su prekrili slikom, a odnedavno i zemljopisnom kartom.⁶¹

— U rujnu 1984., uoči znanstvenog simpozija "Glina 1284-1944-1984", u Glini je otkrivena spomen-ploča na kojoj se nalazi tekst: "U ovoj kući štampan je prvi broj lista 'Jedinstvo' 10-III-1944 god." Završni tekst na ploči glasi: "Uz 40 godišnjicu IRO 'Jedinstvo' Sisak 1984. god.". Ploču je otkrio SUBNOR Zajednice općina Sisak.⁶²

⁵⁵ "Završna svečanost jubileja Partije", Jedinstvo, Sisak, God. XXIV, broj 1070, 11. prosinca 1969., str. 2; "Otkrivena spomen-ploča. Svečana sjednica mjesne organizacije SK Glina", Jedinstvo, God. XXIV, broj 1071, 18. prosinca 1969., str. 1–2

⁵⁶ "Glina: spomenik heroju Demonji", Jedinstvo, Sisak, God. XXX, broj 1354, 29. svibnja 1975., str. 3

⁵⁷ "Sjećanje na heroje", Jedinstvo, Sisak, God. XXXIII, broj 1530, 12. listopada 1978., str. 1 i 3; "Slavlje slobodarske Gline", Glinski vjesnik, God. I, broj 2, 15. XI. 1978., str. 6–7; "Glina. Biste sedmorici narodnih heroja", Bilten Spomen-područje Bratstvo-jedinstvo Šamarica, Sisak, God III, broj 5, prosinac 1978., str. 9

⁵⁸ "Spomen park heroja", Glinski vjesnik, Glina, God. I, broj 1, 9. X. 1978., 1; "Slavlje ratnih i socijalističkih pobjeda", Glinski vjesnik, Glina, God. I, broj 2, 15. XI. 1978., 6–7.

⁵⁹ "Otkrivene biste narodnih heroja", Jedinstvo, Sisak, God. XL, broj 1896, 17. listopada 1985., str. 1 i 5

⁶⁰ "U službi boraca i naroda", Glinski vjesnik, God. II, broj 6, 30. III. 1979., str. 4; Album Saveza boraca Glina, fotografija spomen ploče Kongresa liječnika u Glini, nedatirano.

⁶¹ Milorad Gojsović, "Zapisi u kamenu", Mladost. Glasilo CUO Luka Bačak u Glini, Glina, God. 1983., str. 4; Igor Mrkalj, "Ukradeno ime glinske škole", Novosti. Samostalni srpski tjednik, Zagreb, broj 781, petak, 5. prosinca 2014., prilog Kronika, str. 4–5

⁶² "Lučonoša istine i bratstva. Otkrivena spomen ploča na zgradi gdje je štampan prvi broj lista Jedinstvo", Jedinstvo, Sisak, God. XXXIX, broj 1843, 11. listopada 1984., str. 4

⁶³ "Jubilej čuvara reda : uz 45. godišnjicu osnivanja prve jedinice narodne milicije", Večernji list, Zagreb, God. XXXIII, broj 9314, 23. srpnja 1989., str. 3; "Sastavni dio revolucije : u Glini obilježena 45. godišnjica osnivanja prve jedinice narodne milicije u SR Hrvatskoj", Jedinstvo, Sisak, God. XLV, broj 2090, 27. srpnja 1989., str. 1

— U srpnju 1989., na zgradi Općinskog sekretarijata unutrašnjih poslova Gline, otkrivena je spomen ploča u znak sjećanja na formiranje službe Narodne milicije u Hrvatskoj.⁶³ Spomen ploča je, vjerojatno, uništena početkom ratnih sukoba u Glini u lipnju 1991.

Spomenik u Brezovom polju, podignut 1958.

* NARODNI HEROJI GLINE I GLINSKOG KRAJA *

1. Nikola Šakić (1916. – 1941.)
2. Joso Marjanović (1905. – 1941.)
3. Vasilj Gaćeša (1908. – 1942.)
4. Ilija Španović (1918. – 1943.)
5. Stojan Komljenović Čoka (1920. – 1943.)
6. Nikola Demonja (1919. – 1944.)
7. Stevo Došen (1919. – 1944.)
8. Radovan Grmuša Rara (1907. – 1975.)
9. Dušan Ćorković (1921. – 1980.)
10. Adam Petrović Gigac (1913. – 1984.)
11. Đuro Bakrač (1915. – 1996.)
12. Stanko Bjelajac (1912. – 2003.)
13. Milutin Baltić (1920. – 2013.)

* Kritički o fenomenu narodnih heroja, vidjeti: Ljubomir Petrović, "Narodni heroji u Jugoslavenskom društvu 1942–1980. godine: prilog istraživanju boračkih elita u posleratnoj Jugoslaviji", *Vojnoistorijski glasnik*, Beograd, 1-2/2001, str. 123–134; Vjekoslav Perica, "Kult narodnih heroja i patriotska mitologija titoizma", u: *Mitovi epohe socijalizma*, Novi Sad 2010., str. 93–129; Vjekoslav Perica, "Herojstvo, mučeništvo i karizma u civilnoj religiji titoizma. Proturječja između Titovog kulta i kulta narodnih heroja Jugoslavije", u: *Tito – viđenja i tumačenja*, Beograd 2011., str. 582–597; Tamara Buble, "Tko baštini narodne heroje?", u: *Socijalizam. Izgradnja i razgradnja*, Zagreb - Pula 2017., str. 215–248.

PROZNI OPUS DIMITRIJA PANTELIĆA

IZMEĐU EVIDENTIRANJA I VALORIZACIJE

PIŠE: **Boris Vrga**

**Pantelićeva književna ostavština
zavređuje, ukoliko već ne
prevrednovanje, a ono bar
reaktualiziranje i rekomentiranje
dosadašnje, više nego skromne, a uz
to još i negativne kritičke recepcije**

Pripadanje svijetu malih i minornih, drugorazrednih i zanemarenih pisaca odredilo je Dimitriju Panteliću nezahvalno mjesto na dnu vrijednosne piramide hrvatske i srpske književne historiografije. Takvo mjesto uvjetovalo je nezainteresiranost književnih arbitara za njegovu literarnu ostavštinu s jedne i više no šturu biografiju s druge.

Oskudni životopisni podaci kazuju nam da je Pantelić rođen u banijskom selu Cerovljani kod Hrvatske Dubice 1895. i da je od 1905. do 1909. godine, zahvaljujući stipendiji koju je primao iz Zaklade Danila i Julke Banjanin iz Karlovca, polazio petrinjsku gimnaziju. Najveći dio života proveo je u Zagrebu radeći kao službenik. Nekoliko godina živio je u Parizu u krugu slikara Milivoja Uzelca i Mile Milunovića, a prema nekim navodima i sam se bavio slikarstvom. Život je završio u njemačkom koncentracijskom logoru Sajmište u Zemunu 1942. godine.

Za svoga 47- godišnjeg života objavio je četiri prozna djela: novelu *Slika- rev ljet* (Zagreb, 1931.) i tri romana: *Osveta prirode* (Zagreb, 1934.), *Rapsodiju Jadrana* (Zagreb, 1935.) i *Džin* (Beograd, 1938., drugo i prošireno izdanje Novi Sad, 1939.). Da njegova djela ne potonu u potpuni zaborav pobrinuo se teoretičar hrvatskog i srpskog književnog romana Stanko Korać. U važnoj

studiji *Hrvatski roman između dva rata 1914. – 1941.*, on na formalno – sadržajnoj osnovi analizira dva Pantelićeva romana: *Osveta prirode* i *Rapsodiju Jadrana*, dok prešućuje treći koji je pod nazivom *Džin*, kao što rekosmo, objavljen u dva ćirilčna izdanja. Pisao je i poeziju.¹

U romanu *Osveta prirode* (1934.) Pantelić literarno suprotstavlja dva načina života: seoski i urbani, patrijarhalni i mondenski. Slijedom toga, roman je kompozicijski sastavljen iz dva dijela: prvog u kojem pisac opisuje život glavnog lika Dušana u tradicionalnoj seoskoj sredini i drugog, u kojem prati njegov život u otuđujućoj urbanoj sredini. Kontrastne Dušanove pozicije u jednoj i drugoj sredini pisac nadopunjava nekim aspektima njegova ljubavnog života. Došavši kao gimnazijalac u planinu u posjet pastiru Vuji, on je upoznao mladu seosku djevojku Kosu s kojom je imao kratku ljubavnu vezu. Živeći potom u gradu površnim i dosadnim životom, a baveći se slikarstvom, uspostavio je vezu s djevojkom Grozdanom koja mu je postala ne samo slikarska inspiracija, već i velika ljubav. Saznavši da je Grozdana zapravo njegova kćerka rođena iz ljubavne veze s Kosom, svjestan svoga grijeha, utapa se u rijeci pred Grozdaninim očima što je pisac prokomentirao sintagmom "osveta prirode" kojom je i naslovio ovaj roman.

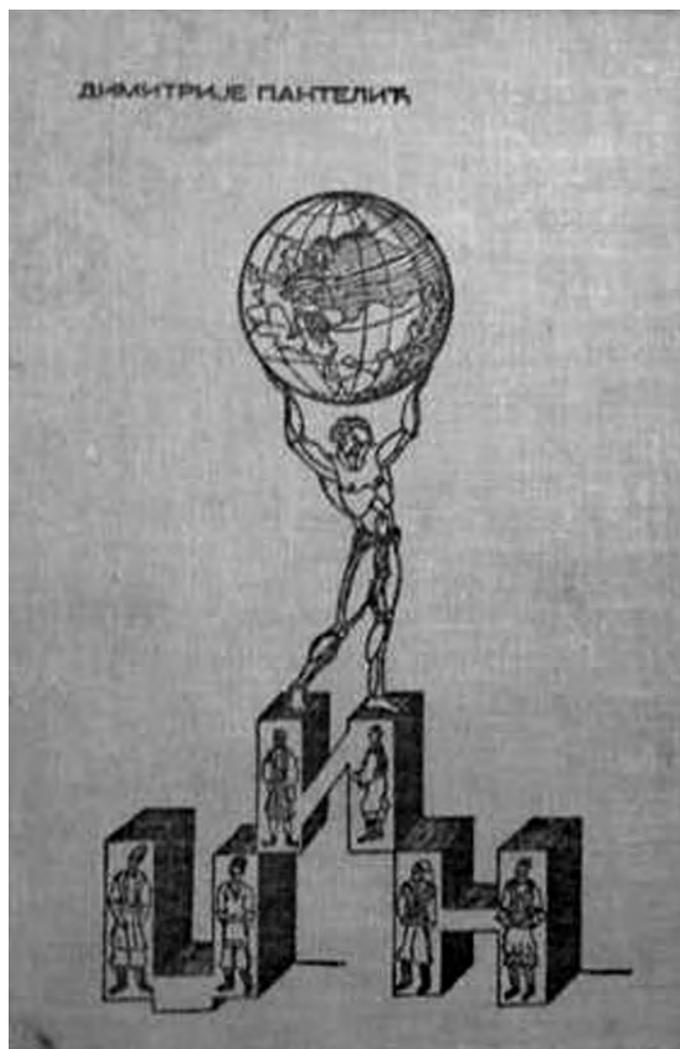
¹ Prigodnu pjesmu *Zar mrtav*, inspiriranu ubojstvom kralja Aleksandra u Marseju, objavio je u sarajevskom "Jugoslavenskom listu" (1934.).

Svojim dijadnim odnosom selo – grad i crno-bijelim polarizacijama ovaj Pantelićev roman oponaša matricu hrvatske realističke književnosti. U njemu temeljno mjesto pripada Dušanu, koji kao Pantelićev književni konstrukt i svojevrsni urbani tip umjetnika svjedoči o raspadu tradicionalnih moralnih obrazaca, a kroz narativ fatalne incestne ljubavi i o rasapu vlastita identiteta. Žanrovski, ovaj bi se roman mogao podvesti i pod egidu zabavne i trivijalne književnosti, pod koju svrstavamo djela koja "imaju jezičku organizaciju književnog djela, ali im nedostaju umjetnički kvalitete", kako je ovaj žanr definirao hrvatski književni teoretičar Zdenko Škreb. U svojoj ocjeni ovog romana Stanko Korać eksplicitno zaključuje kako "ovu knjigu čini zbir tričarija koje ne zaslužuju baš nikakvu pažnju"² pa vjerojatno stoga Pantelića ni ne uvrštava u knjige koje sustavno obrađuju književnu baštinu srpskog naroda u Hrvatskoj (npr. *Književna hrestomatija*, 1979.).³

Najveći dio života proveo je u Zagrebu, nekoliko godina živio je u Parizu u krugu slikara Milivoja Uzelca i Mile Milunovića, a i sam se bavio slikarstvom. Život je završio u njemačkom koncentracijskom logoru Sajmište u Zemunu 1942. godine

Ništa bolju ocjenu Korać nije pridao ni Pantelićevom romanu *Rapsodija Jadrana* (1935.). U njegovom sižeju dominira stanoviti Srđan koji ljeti putuje kao turist brodom od Rijeke do Ulcinja i pritom misli samo na ljubavne avanture. U Splitu doživljava ljubavnu vezu sa strankinjom koja ga poziva u Herceg Novi. Na taj se odlazak on teško odlučuje, a kada konačno pristizhe, ne nastavlja započetu ljubavnu vezu. Na svom povratku iz Ulcinja svjedoči sprovodu svoje ljubavi. Uvodeći pojam karamazovštine u ovaj površinski projektiran roman, lišen vertikalno usmjerenih i/ili uslojenih značenja, pisac aludira na problem podvojene ličnosti te moralne raskalašenosti i neodgovornosti pojedinca. Konstatirajući kako pisac voli "banalno sitničarenje i patetiku, ali nema daha ni za nju", Korać zaključuje kako u ovom romanu "likova naprosto nema, oni se ne vide. Nema tu ni najbanalnijeg oblikovanja likova kojim bi se popunio prostor romana, nema ni pejzaža koje bismo mogli vidjeti i osjetiti, nema nikakve materijalne slike svijeta, a bez te slike, bila ona kakva bila, ne može se pisati roman i računati na neki uspjeh kod publike."⁴

Da Koraćeve radikalno negativne ocjene Pantelićevih proza nisu usa-

mljene, i da pisac nije u stanju izbjeći obrazac nečega što bismo danas mogli nazvati sapunicom i zagrepsti ispod površine svojih likova i događanja u kojima oni sudjeluju, dokazuje ocjena njegove novele *Slikarev ljet* (1931.) izrečena iz pera Tonka Maroevića. U središtu njezine fabule nalazi se lijepi i mladi slikar Momčilo i njegova prijateljica i pozerka Zeida kojima dani prolaze u očekivanju mecena koji trebaju doći u atelje i kupiti slike. U potrazi za zaradom Momčilo odlazi preko Oceana, gdje mu u život ulazi lijepa i zanosna neznanka koja se prepoznala u njegovoj slici "Faun i nimfe". Odsustvo istinskih sadržaja i prevladavajući klišeizirani komunikacijski obrasci, naveli su Maroevića na zaključak po kojem je "frivolna motivika rezultirala otrcanom i banalnom književnom tvorevinom".⁵

Nešto veću pažnju medija izazvao je Pantelićev opsežan roman *Džin* (1938., 1939.) o kojem je sam pisac izjavio sljedeće: "Džin je inkarnacija svijeta nas, u njemu je oštro izražena duša čitavog našeg naroda ... U Džinu ja sam ocrtao sve duševne vrednosti i svu vrlinu našeg naroda. Uporedo sa Džinom koračaju tri njegova brata: Nebojša, Ivan i Andrej – Srbin, Hrvat i Slovenac.

² Stanko Korać: *Hrvatski roman između dva rata* (Dimitrije Pantelić: *Osveta prirode*), Zagreb, "August Cesarec", 1975., str. 454.- 455.

³ Vođeni vjerojatno njegovim kritičkim ocjenama, to ne čine ni drugi proučavatelji ove baštine, npr. Dušan Ivanić (*Književnost Srpske Krajine. Pripovijetka srpskih pisaca iz Hrvatske*), Slavica Garonja Radovanac (*Srpska književna Krajina*) i dr.

⁴ Stanko Korać: *Hrvatski roman između dva rata* (Dimitrije Pantelić: *Rapsodija Jadrana*), Zagreb, "August Cesarec", 1975., str. 457.

⁵ Tonko Maroević: *Napisane slike. Likovna umjetnost u hrvatskoj književnosti od Moderne do Postmoderne*, Zagreb, "Hrvatska sveučilišna naklada", 2007., str. 148.- 149.

Ali dok svaki od ove trojice ima posebno obeležje, dok sva trojica imaju porod svojih osobina i po neku manu, dotle Džin stoji visoko iznad njih svojom vitalnošću, svojim umom i svojim iskrenim i inteligentnim delanjem...“⁶

Svojim objašnjenjem o tome kako je Džin nositelj perspektive za čitavo čovječanstvo, kako on "korača i ide napred preko Srpstva kroz Jugoslavenstvo Sveslovenstvu, krajnjem i najvišem cilju" i kako "preporodaj čovečanstva, o kome se mnogo govori i piše, neće doneti stari preživeli narodi sa Zapada" jer će ih "u gordom zamahu pregaziti jednog dana snažna i zdrava slovenska rasa" koja je "jedini elemenat na kome ćemo bazirati veliko čovečanstvo, puno duše i srca",⁷ Pantelić se je praktički odmakao od Nietzscheovog filozofijskog nauka o nadčovjeku i približio avangardnim zenitističkim idejama Ljubomira Micića o antropološkoj figuri balkanskog barbarogenija koji bi trebao duhovno preporoditi i osnažiti dekadentnu zapadnu Evropu i njezine umorne intelektualce.⁸

Za svoga 47- godišnjeg života objavio je četiri prozna djela: novelu Slikarev lijet (1931.) i tri romana: Osveta prirode (1934.), Rapsodija Jadrana (1935.) i Džin (1938.)

Pišući ovaj opsežan roman, sastavljen od čak 718 stranica, čiju idejno-ideološku perspektivu konotira sam naslov i čiju poetiku autor obrazlaže u uvodnom Predgovoru, prepun suvišnih detalja i besplodnih riječi, bizarnih sižejskih sprega i fabularnih rukavaca, pisac je naizmjenično, više rušio no gradi čitateljevo povjerenje. Čitajući ga, ne jednom sam naišao na izostanak predvidljivih zbivanja i očekivanih smislova koji su kolebali moju čitalačku znatiželju. Ne jednom, pritom sam pomislio na onaj dio Koraćeve kritike u kojoj on tvrdi da "čitalac mora imati Jobovo strpljenje da opširnije istražuje vrstu proze kojoj pripadaju Pantelićevi romani".⁹ Ovako sročenom kritičkom formulacijom o genološkoj odrednici Pantelićevih romana, ovaj se uvaženi kritik praktički približio postmodernističkom modelu shvaćanja književnine kao, ne toliko žanrovske, koliko zapravo komunikološke, kulturološke i sociološke kategorije.

Odbacujući ideju o književnosti kao umijeću koje počiva isključivo na zakonima inovativnosti i originalnosti, višeznačnosti i otvorenosti ostvarenoga, postmoderna je, počevši od šezdesetih godina prošlog stoljeća, praktički relativizirala obezvređujuće kritičke ocjene kao problematične i diskriminatorne, tvrdeći kako neovisno o tome što pojedina djela nemaju željene estetske

i metafizičke kvalitete nisu apsolutno bezvrijedna budući da im se ne može osporiti književnopovijesni značaj.

Smatrajući da se u postmodernističkom vremenu književnost ne može dijeliti na dobru i lošu, jer upravo u lošoj književnini dolaze na vidjelo u "pravim" umjetničkim tekstovima teško uočljivi entiteti, jer su i dobra postmodernistička djela utemeljena na tradiciji, postmoderna (u kojoj, recimo i to, pojedini teoretičari književnosti ne vide ništa drugo doli "grešku na robu" i alibi za netaletrane autore) je svojom osporavalačkom i subverzivnom paradigmom dovela do sveopće relativizacije književnosti, tvrdeći naposljetku i to "da samo loša književnost daje odgovore na vitalna pitanja epohe."¹⁰

Polazeći od toga da je svaki književni tekst prezentacija jednog od mogućih svjetova koji se prenose iz vremenskog konteksta nastanka u vremenski kontekst čitanja, postmoderna (uključujući i stvarajući, a ne isključujući i razarajući) smatra da se prelaskom iz jednog u drugi vremenski kontekst mijenjaju i kulturno-recepcijski kanoni koji dotičnoj književnini pridaju nove vrijednosti, nerijetko suprotstavljene onim estetskim hijerarhijama koje su uspostavile modernističke kritičarske opcije.

Pantelić se približio avangardnim zenitističkim idejama Ljubomira Micića o antropološkoj figuri balkanskog barbarogenija koji bi trebao duhovno preporoditi i osnažiti dekadentnu zapadnu Evropu i njezine umorne intelektualce

Sagledana iz te pozicije Pantelićeva književna ostavština zavređuje, ukoliko već ne prevrednovanje, a ono bar reaktualiziranje i rekomentiranje dosadašnje, više nego skromne, a uz to još i negativne kritičke recepcije. Slijedom toga, uvjereni smo kako izvjesni formalni i značenjski elementi autorove naracije (supstitucija zbiljskih prezentacija simulakrumima, utopijski diskurs jugoslavenskog nad-nacionalnog čovjeka, dezorijentiranost pojedinaca nesposobnih da konstituiraju vlastitu osobnost kao stabilnu i koherentnu cjelinu, incestuoznost, trivijalizacija umjesto estetizacije, narodni jezik proizišao iz sredine koja se literarno obrađuje¹¹) mogu osigurati njegov opstanak u književnoj povijesti. Slijedom toga i ovaj osvrt na Pantelićevu književnu ostavštinu treba shvatiti kao poziv na nova čitanja pa i drukčija vrednovanja.

⁶ Anon.: *Jedan književnik traži izdavača za svoj najveći roman Džin*, "Vreme", 5. II. 1938., br. 5766., str. 7.

⁷ Vidi bilješku br. 6.

⁸ "A meni nije bilo do toga, no da nađem, pogodnu snagu koju bi mogao da stavim kao protuustuk protiv snaga svijeta onih elemenata koji rade o propasti čovječanstva. Trebala mi je ličnost u koju bi imao i ja povjerenja. A takovu je trebalo sazdati. Kako? Kristalizacijom svega što je u nama – kristalizacijom naše moći, snage i veličine.", opširnije u pišćevom Predgovoru romana *Džin*.

⁹ Vidi bilješku br. 2.

¹⁰ Neven Svilar: *Samo loša književnost daje odgovore*, razgovor s talijanskom književnicom Michellom Murgia, booksa.hr

¹¹ "Naročito dvoje: sredina i jezik, organička veza i sklad ovo dvoje osnovnih elemenata pripovjedačke proze, odlika je, karakteristika Pantelićeve knjige. Opširnije: Š. (Šime Čičin – Šain): *Roman o selu i gradu*, "Novo doba", 1934., br. 154., str. 3.).

GODIŠNJICA: DVA I PO VIJEKA
OD ROĐENJA FILIPA VIŠNJIĆA

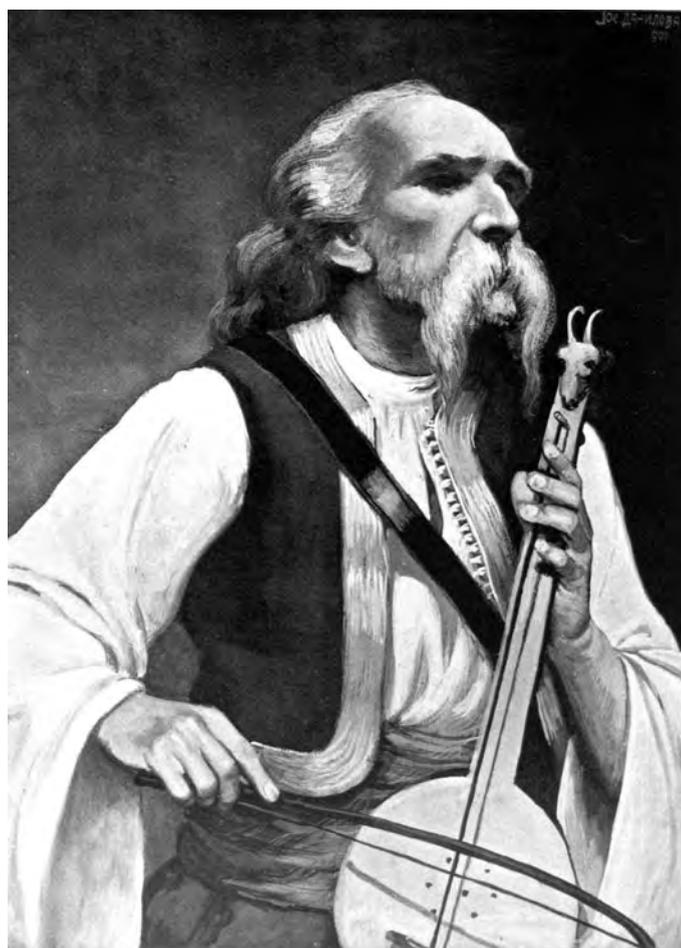
"BOŽE MILI ČUDA VELIKOGA!"

PIŠE: Đorđe Matić

Ne znam ima li epa, poetske tvorevine, koja je toliko formirala i oblikovala ovaj narod na najosnovnijem a krucijalnom nivou – onom jezičnom – kao što je čudoviti "Početak bune protiv dahija", koju je spjevao Filip. Od Gomirja do Prizrena, od Srpskih Moravica do Cetinja nema ničega što je ostavilo takav trag, sadržajem i pričom i njima stvaranjem jedne zajednice, ali iznad svega upravo rečenom esencijom bez koje nema ničega – rječnikom, rečenicom, jezičnom kadencom, jezičnim izrazom, sintaksom, formom

U strukturalističkoj koncepciji, (...) kriterij razlikovanja folklorne i umjetničke književnosti nije više sam oblik, nego njegova funkcija u životu. Život jedne zajednice, u najširem smislu, sačinjava skup određenih djelatnosti. Zbilja svake od tih djelatnosti strukturirana je odgovarajućim folklornim oblikom. Sa svoje strane, opet, ona podaruje obliku odgovarajuću strukturu. Čim se oblik isklopi iz takve djelatnosti, nastaju teškoće u njegovu razumijevanju. On formira vlastitu zbilju koja od pripadnika zajednice traži prilagodbu. Obezvrijeđena su "pravila igre" stečena u svakodnevnom komuniciranju – oblik se obilježio "estetičkom funkcijom". On tako za matičnu životnu funkciju doduše gubi važnost koju je ranije posjedovao, i ona gubi važnost za njega, ali dok se oslobađa vezanosti uz nju, umjetnički oblik otvara novi obzor zajedništva.

Vladimir Biti, *Bajka i predaja, povijest i pripovijedanje*

I U doba naših djetinjstava, sedamdesetih godina, tu smo figuru znali izlivenu u bronci, kao spomenik. I ne naročito privlačan. Djelovao je prijeteće, i kao takav, dio nečega što smo odmah odbijali jer nas se savršeno nije htjelo ticati, jer ne korespondira s našim životima ni najmanje. Interesantno, činio se također i kao da je nešto što odavno ili "oduvijek" postoji. A opet u kasnijem pogledu kad bismo ga tu i tamo negdje ponovo uočili, izgledao je kip tako jasno i potpuno vezan za ono vrijeme, kasnog modernizma zemlje, za eru koja se učinila prašnjava i zapuštena tako neshvatljivo brzo zapravo. Bista kojoj se i autor bio izgubio pa nismo o njemu ni mislili ni znali donedavno – rad kipara Mihajla Tomića, nazvan "Slepi guslar" (šta drugo?). Napravljen po pravilima kvazimeštovićevske monumentalnosti, odbijao je retoričnošću zahvata: gordost, decentnost narodnog čovjeka, s dugim brcima, ljudina u sjedu s guslama među nogama, u nošnji kao crnogorskoj (iako ćemo mnogo kasnije pročitati da "nosio se odelom bosanskim"); sav od ugleda i od jednog komada, i sve epski – kako drugačije, žanrom generacijski prezrenim od (post)moderne omladine. Predstavljao je čovjeka koji je bio personalizacija (!) epske, guslarske tradicije – stajao je umjesto svih onih bezbrojnih nepoznatih kojima ni imena nije ostalo. I uvijek bi ga spominjali u frazi, u jednom jedinom izrazu i funkciji, kao nepromjenjivoj složenici: "slijepi guslar Filip Višnjić" – onako kao što je samo "melos" bio samo "grčki", a ne recimo talijanski. Predstavljen je bio taj Filip baš i jedino kao taj odliv – kao spomenik, kao nešto nepomično, nedodirljivo i nekako kao spočitavajuće, kao da treba da se malo posramimo ako ga ne uzmemo dovoljno i svaki put ozbiljno. Bio je dakle brončana metafora autoritarnosti, uparenosti i folklorizma koji guši

i odbija u trenu. I kojega se stoga odmah baca u zaborav jer smeta i neda disati. Tek kasnije otkrila nam se sva glupost počinjena iz takve reprezentacije, falsifikat samoga izgleda mitskog lika, nesigurnost i kompleksi toga i takvog postupka. A time i naš vlastiti kasniji propust – zbog toga što su nas odbili od nečega i nekoga tako esencijalno važnoga. Kao da je kultura, onaj najgori, reakcionarni, autoritarni njen dio, takvom reprezentacijom, postupkom i stilom, ovim nesvjesno htio nešto da sakrije, i bez namjere i svijesti, ovako ugurano u spomenik “trajnjiji od mjedi”, koji umjesto da sačuva vječnost jedne nevjerovatne figure, kao da ju je naprotiv htio fosilizirati tako da je učini nedostupnom, antipatičnom, mrtvom. Od jednom živa čovjeka napravili su spomenik i prevarili nas time, i nastavili nas varati do danas (!).

Ako je stvarno bilo tako, ako je čitanje točno – što su to skrivali i htjeli sakriti? Pa, kao i uvijek ovdje – jedno te isto, neprolazno.

**Napravljen po pravilima
kvazimeštovićevske
monumentalnosti “Slepi guslar”
odbijao je retoričnošću zahvata:
gordost, decentnost narodnog
čovjeka, s dugim brcima, ljudina
u sjedu s guslama među nogama**

II

Dobro, a jel' bilo tu nešto čega bi se trebalo sramiti?

Ne, naravno. Samo što to ondašnji mudraci nisu znali uvidjeti, ili su htjeli zaobići, da se ne bi suočili s nekim zaista neugodnim, traumatskim mjestima te pojave, što baca sliku drugačiju na čitavu našu historiju i kulturu. Nisu naravno znali da takvim zaobilaženjem suočenja – koje jeste teško i izazov – sprječavaju ono što se nalazi s druge strane, i da sprječavajući sudaranje s ambivalencijama naše prošlosti i svim njenim nedosljednostima, ne daju da izađe ono što je s te druge strane: nešto milijun puta bogatije od beshumnih onakvih mimetičkih, realističkih, duboko konzervativnih kipova koji isisavaju život tamo gdje bi ga trebali i morali pumpati.

Prikrivan je bio sastavni i inherentni dio našeg kulturno-nacionalnog kompleksa, a on, takav, počinje već od osnovnog: od datuma, podataka i generalija. Filipu Višnjiću, najvećem srpskom narodnom pjesniku, slavimo evo dvjestopadeset godina rođenja – a već i to je obljetnica bez sigurnosti. Njemu se ni prave godine rođenja ne zna, nego su je dvojica koji su njegovi stvarni “oci” – Vuk Karadžić naravno, i Lukijan Mušicki – izračunali, sabiranjem i odbijanjem, po nesigurnoj računici i kronologiji, po pričama drugih i dovijanjima, pogađanjem i nagađanjem. Kao da nisu govorili o suvremeniku, kao da su naprotiv još u djetinjstvu ljudskog roda, u eri prije pisanja, a ne u onoj gdje u sretnijim dijelovima Kontinenta već tutnja industrijska revolucija, masovno se čita dnevna štampa i periodika, a dokumenti, od krštenica, kao osnova, čuvaju se stoljećima po gradskim kućama i arhivima složeni i

uređeni. Nota bene: zbog tih osnovnih civilizacijskih nedostataka nastalih uslijed naše katastrofe višestoljetne, kao što je bilo od esencijalnog značenja da se naslijeđe spasi zapisivanjem, nigdje iz toga nije tako bilo izraženo u kontinuitetu i pitanje autorstva ili *autorizacije* – oboje je vršio Vuk, zapisujući uporno tamo gdje je ljepoduh Mušicki bio stao. Po ostavštini i naslijeđu Filipa Višnjića vidi se da je Vuk ne samo stvoritelj našeg jezika i književnosti, on je i jedan od najvećih *urednika* i *lektora* ikada.

A ono što je Vuk tada zapisao, slušajući i tražeći Filipa da mu priča i pjeva – iako je kažu više volio drugog narodnog genija, guslara i pjesnika Tešana Podrugovića – to što nam je revolucionar iz Tršića ostavio (treba reći ovdje i ne smije se zaboraviti: uz ohrabrenje genijalnog Kopitara, s njegovim maestralnim uvidom o veličini stihova guslarevih, dok ih je prevodio na njemački), u tih zapisanih i u *Maloj prostonarodnoj slaveno-serbskoj pjesnarici* objavljenih sedamnaest dugih radova, pjesničkih *sočinjenja*, bogatstvo je koje se ničim ne da izmjeriti.

**Od jednom živa čovjeka
napravili su spomenik
i prevarili nas time, i
nastavili nas varati
do danas**

Uzmimo samo prvu već, vjerojatno najvršniju a najslavniju među njima, pa skoro da nam “ne treba dalje” gledati. Ne znam ima li epa, poetske tvorevine, koja je toliko formirala i oblikovala ovaj narod na najosnovnijem a krucijalnom nivou – onom jezičnom – kao što je čudoviti “Početak bune protiv dahija”, koju je spjevao Filip. Od Gomirja do Prizre-na, od Srpskih Moravica do Cetinja nema ničega što je ostavilo takav trag, sadržajem i pričom i njima stvaranjem jedne zajednice, ali iznad svega upravo rečenom esencijom bez koje nema ničega – rječnikom, rečenicom, jezičnom kadencom, jezičnim izrazom, sintaksom, formom. Od samoga otvaranja, našega ekvivalenta Homerovog “*μῆνιν ἄειδε θεὰ Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος*” – “Srdžbu mi, boginjo pjevaj Ahileja, Peleju sina” (u prijevodu, da bude u kontinuumu i slijedu i ovdje, baš Vukovog izdanka i apostola Tome Maretića), počinje invokacijom koja će, poput Ilijade, od svih narodnih pjesama ostati najpoznatijom i najprepoznatljivijom u svim dijelovima gdje ovaj narod živi i u svim klasama i staležima kojima je bio (i ostao) podijeljen. Evo, a da se ne učini kao da tvrdnja preseže i pretjeruje, i da ne ostane impersonalna i školski suva, nek se dozvoli onda lična interpolacija: otkrivši jednom ploče sa snimkama recitacija “Bune na dahije” – začuvši taj prvi stih, prvu rečenicu, usklik s početka epa koji su silovito govorili i Ljuba Tadić – Srbijanac rođen na Kosovu i Crnogorac Miša Janketić, među najpoznatijima – prepoznao sam u njoj isti usklik i zov koji mi je u djetinjstvu govorio moj djed Đuro, rođen početkom 20. stoljeća na najzapadnijoj točki dokle se bez prekida proteže ovaj nesretni i mučeni nacionalni korpus:

“Bože mili čuda velikoga!”.

To je kultura naroda u svojoj srži, i najdirektniji dokaz njen od svih.

U tom se epu, znamo, zapanjujućim i potresnim se poetskim zahvatima – “Nebom sveci staše vojevati”, “U tepsiju zv’jezde povataše,/ Da gledaju nebeske prilike,/ Što će njima biti do pošljedka” – pripovijeda o događajima koji su vodili u nacionalnu revoluciju, u Prvi srpski ustanak, u stvaranje nacije. Ali i nešto jednako važno, ako ne i važnije – jasno, bistro, čisto, u savršenom metru, kadenci i savršenoj razgovjetnosti, tu se čitav jedan narod *uči govoriti* – naučava se(be) izraziti. Drugim riječima, kroz izraz on doslovno *stvara sebe sama*.

III

U nedavnom tekstu dr Branka Zlatkovića o Filipu Višnjiću, nalaze se i ove dvije rečenice: “Do Karađorđevog ustanka Filip je pevao samo stare pesme, a onda je počeo da sastavlja i sopstvene pesme, nadahnute ustaničkim zbivanjima. Niko pre njega nije pevao nove pesme.”

Treba se zaustaviti nad ovom zadnjom rečenicom. Kroz nju dolazimo do posebne točke dijeljenja, do onoga kad se narodna pjesma iz principa “jedan u sve” – gdje stihotvorac govori kao da je jedino i samo dio naroda, *vox populi* – fokusira napokon u onom što TS Eliot zove “individualni talent i tradicija”, gdje pjesma dobija lice – drugim riječima autorstvo. No, time odmah dolazimo i do onoga što bi se nazvalo – “problem pjesnika”. Rapsod ima svoja pravila naime, i kad pjeva o općemu, o svima, pravila idu iznad njih. On pored toga što je dio cjeline, ima vlastite zakone i determinacije, on ih sluša, po tome se i po njima povinuje. Po samoj stvari, po definiciji je okrenut publici, u najdirektnijem dodiru s njome jer joj pjeva neposredno bez čvrstog medija i neposredovano. Ali onda, tjeran zakonima višim od sebe, zakonima stvaranja i estetičkog uobličavanja, odbija se od te poslušnosti, što je nužnost također i neizbježna točka – i radi samo ono i jedino svoje. Na kraju, samo ono za što ga je Proviđenje namjerilo, stvara sa svoga talenta i potrebe, nadahnuća, i formalnih, naučenih, prenošenih zakona poezije i stvaranja u sebi.

Ništa ne ide iznad toga. Nijedna vlast ni prilika ne može to dokinuti. A ako dokine, ni rapsoda više nema, udavljen je kao ptica u čaši vode ljudskom nasilnom rukom.

Ali problem našega pjesnika paralelni je, ujedno, i problem naroda, neodvojiv od njegove psihologije i iskustva. U ovom slučaju to znači neodvojiv od historije svih poniženih i gaženih naroda, koji zbog te i takve svoje historije ne mogu imati konzistencije kad su jednom krenuli da se oslobađaju – pa sve da su još toliki. Svim mitovima usprkos na kojima se gradila nacija, tražiti dosljednosti u onakvim prilikama može samo onaj tko ne želi razumjeti. Ili onaj koji se stidi. A stidi se jer se boji pogledati što je iza slavne slike i mita koji su nastajali godinama, decenijama, nekad i stoljećima nakon oslobođenja. Boji se da zazjapi istina u pozadini, istina o svim beskrajnim poniženjima i iz njih nastalim kompromisima, nestalnostima, slabostima, kukavičluku, sirotinjskom obrazu i siromaškoj zgaženosti odjevenoj u sliku o svome poštenju. Zato su i od Filipa napravili časnu starinu koja se ne savija ni pred kime, ni pred Turcima ni pred vlastitom sirotinjom i biografijom. A istina je bila upravo obratna.

Iako je rođen u jednoj od, kažu, najimućnijih i najstarijih porodica u jednom prekodrinskom selu – kao i gro najvećih Srba i Višnjić je prečanin,

dakako – Filipu (krštenim imenom – Đorđe, otkrit ću tek nedavno) stalo se događati sve ono što se događalo tolikima u onim nesretnim i neshvatljivim vremenima. Od bolesti, koju danas liječi jedna obična vakcina, osljepljuje u djetinjstvu već, a onda historijska tragedija života pod Turcima (koju danas toliki pokušavaju da izokrenu i minimiziraju na svaki zamislivi i jednako nepošten način), udara ga žestoko: gine mu porodica koju su pobili oholi i nezdravi turski begovi. Poslije toga, godinama se, opet u onoj našoj strašnoj tipičnosti, ne zna uopće što je s tim djetetom i mladim čovjekom bilo. Osim jednoga, najbitnijega: već kao dečko sam je naučio “da udara u gusle” i, kažu, pamtio i znao reproducirati narodne pjesme koje bi čuo samo jedanput. Ako se, već humorno, sjetimo samo koliki su naši narodni epovi, to u trenu – sad pak ponovno sasvim ozbiljno – govori što je mladi Višnjić nosio u sebi. Točku i težište što ga, bez obzira što se rodio u nesretnim krajevima, ne razlikuje od većih i slavnijih, i kad se odmota u historiju do praotaca ili do onih ranijih, subraće iz sasvim drugih, sretnijih točaka Evrope, on se po tome ne razlikuje ni od starogrčkih rapsoda ni od provansalskih trubadura. Taj splet u takvom težištu i točka nerazlikovanja zove se *talent*, dar za tekst, za pjevanje. A iznad njih i stoga osobina, ključna, iz prve rečenice ovoga poglavlja – talent da *sam* stvara.

Višnjiću se ni prave godine rođenja ne zna, nego su je dvojica koji su njegovi stvarni “oci” – Vuk Karadžić i Lukijan Mušicki – izračunali, sabiranjem i odbijanjem, po nesigurnoj računici i kronologiji, po pričama drugih i dovijanjima

On je opjevao Karađorđevu revoluciju, ono pokretanje sužanja i raje, uzlet kao nijedan i nikada ranije, tren kad je šaka nepismenih i blatnih seljaka i kmetova, mobiliziravši pod neoglašenim zvonima utihlih crkvice masu u jedinstvenom događaju i kad je, na pušku i nož, *na višnjeve top*, na podmićivanje, lukavost i odlučnost, iz te krvi i klanja, iz neopisive zaočalosti mali narod za svega nekoliko godina kratkih načinio sebi državu. Masa je vodila ovaj rat, učestvovala u svojem samorađanju, na čelu s nepismenim frajkorom i hajdukom, Đorđijem Petrovićem – a njemu je samom pjevao Višnjić lično. Mrk, prijek i šutljiv, Karađorđe, pričaju, nije naročito odgovarao na to pjevanje i slabo guslaru što uzvraćao. Kažu da Vožd nije mario za gusle, možda otud. Kako je njemu, u sceni nevjerovatnoj već kad je zamislimo danas, moralo zvučati kad rapsod rasplete deseterce u neprekidnim epskim iteracijama subjektu koji sjedi glavom pred njim i sluša o sebi:

*“Кака је Ђорђе издројио Турке,
Чашу попи, а пушку потпраши”*

Ili: То изрече Петровићу Ђорђе,
 Земљи паде, пушци огањ даде;
 Пуче пушка, остат' пуста не ће;
 Ђе је глед'о, Ђорђе погодио
 Ili: На све стране Ђорђе књиге посла (sic!)
 У свих градских седамн'ест нахија
 На кметове селске поглаваре:
 "Сваки свога удијте судашу"
 Ili: Онда Ђорђе овако говори:
 "Чујете ли, дванаест чобана!"
 "Кад то виђе дванаест чобана,
 На мах пуче дванаест пушака,"

Uzgred, ne može ova brojka biti slučajna – dvanaest čobana kao dvanaest apostola, i moguće je zamisliti kako bistri i prezrivi Đorđije Petrović u tome vidi pretjeranost i laskanje odbacujući ih odmah, baš onako kao što ni, po raznim svjedocima, nije mario ni za gusle.

A možda je Karađorđe osjetio nešto drugo.

**Od bolesti, koju danas
 liječi jedna obična vakcina,
 osljepljuje u djetinjstvu već,
 a onda historijska tragedija
 života pod Turcima udara ga
 žestoko: gine mu porodica
 koju su pobili oholi i nezdravi
 turski begovi**

Možda je svojom seljačkom pameću i promoćurnošću i silinom rođenog vođe naslutio da pjesmotvorcu ne treba uvijek vjerovati. Ili čak znao ono oko čega se vrtimo ovdje sve vrijeme kao u istoj *ostinato* muzičkoj frazi ili motivu, a što će nacionalna kultura skrivati od nas kad god bude mogla, do danas, umotavajući u priče i nauke lišene svih oštrih bridova, uguravati u jednostavne narative gdje se brisala svaka izglobljenost iz junačkih ili pojednostavljenih priča. Ili ih odlivati u bronci u biste narodnog pjesnika. Ta je bronca u sebe, u svoju trajnost pokušala zarobiti nebrojivo lakšu i pobjegljiviju tvar, ali trajniju – istinu, ispisanu, kako je pjevao Venclović, "u oprljenoj knjigi, na zloj hartiji". Riječi i rečenice kao što je i ova, nedavna, beogradskog profesora književnosti, napisana mirno i staloženo, bez retorike, podsmješljivosti i zlobe: "Guslar nije tajjo da su ga rado slušali i Turci, što znači da je imao dva repertoara, za raju i za gospodare".

Strašna je ova rečenica, u svojoj golotinji. I to što nosi u sebi, to naglo otkriće, apsolutno jasan uvid koji pogodi čitača odraslog i odgajanog na vjeri koju mu je davala kultura, čitača koji nije podlegao cinizmu relativizacije, vjeri da je barem onolika duga borba bila kao biser čista

– ono je što najviše pogađa. U rečenici je *ista*, ključna točka preloma, tajna koje su se svi nevoljni predstavnici-cenzori kulture stidjeli i što su, kao zmijski jezik u ustima djevojke iz bajke, pokušavali da sakriju tako dugo – pa kad je trebalo, sakrivali i u spomenike. Iz generacije u generaciju: od prvih učenih Srba, preko kasnijih stvaralaca institucija prve slobodne, nacionalne države u kojoj već postoji formirana klasa koja se zove njenom inteligencijom, utemeljivača školstva i službene kulture koja će tumačiti prošlost, preko historijskih perioda zemlje u najvećim iskušenjima – do danas. Jer suočiti se s tom činjenicom, o nedosljednosti našoj, naših predaka, o svim odstupanjima, pokoravanjima, lukavstvima i – suštom preživljavanju u neljudskom dobu koje je trajalo ne jednu godinu ili stoljeće, nego neshvatljivo duže – takvo suočavanje bilo bi, moglo je i moralo je biti, test, "iskušenije", *zrelosti* kulture i nacije. I sudar, direktni, s našim stidom koji bi kroz nelagodu doveo do sljedeće etape – do suosjećanja, do sažaljenja, do bijesa, na sebe i na tiranina, ugnjetavača koji nam je kroz tolike vijekove skoro iščupao dušu na kraju, učinivši nam od narodne supstance ruglo, raširivši nemar, lažljivost i ketmanstvo. Svaka bi od takvih reakcija, od takvog *psihološkog procesa*, bila – najbazičnije, suštinski – zdravija, i bolja. I bila bi eventualno (a "to", kako je govorio Đinđić, "nije sigurnost – to je šansa!"), čak možda dovelo do onoga jedinog potrebnog i nužnog: do razumijevanja, predaka i sebe – a onda, konačno, do samopoštovanja. Jer primjera je bilo, i izuzetaka, u pokušaju da se do tamo stigne. U načinu na koji su rijetki pročitali Vukove biografske riječi o Višnjici koji je "oslepio u mladosti od boginja, i po tome je išao ne samo po celome Bosanskom pašaluku, nego i u Skadar, *te prosio pevajući uz gusle*" (kurziv moj, op.a.) – u razumijevanje i konfrontaciju s ovom rečenicom ugrađeni su i Ilarion Ruvarac i Svetozar Marković, i princ Pavle Karađorđević i Milan Kašanin, Milovan Danojlić i Zoran Đinđić. I Miloš Crnjanski, koji, kad piše o poeziji pak mladog Andrića, kaže nešto što je na toj liniji preživljavanja, poniženja i *pokušaja uspravljanja* našega čovjeka, gotovo u potpunosti primjenjivo na srpskog rapsoda i ono što bi dvjestopedeset godina kasnije, kad se očisti od naslaga lažne, krute i neiskrene interpretacije kulta, mogao isijavati na svjesne i zdrave, za odrasle i, sasvim kantovski, zrele ljude: "osećaj čistote i neke oblomovske iskrenosti, koja je možda snažnija u borbi sa mutnim smislom života, no kult heroizma i pobjede". To je ono što u bistu nije uključeno, to je ono što je dio kulture pokušao da zaobiđe ili makar kamuflira u tamnoj bronci. A da je bista, baš kao uostalom i njeni pretходnici i nasljednici – svi crteži, portreti i platna – oblikovana po liku i licu koji uopće nisu bili Filipovi, nego su poput palimpsesta doctavani, doslikavani i dopisivani, samo je finalni udarac historijske ironije koja se smije nad zabludama i krhkostima istine u odnosu na mitove.

No, u spoznaji svega toga ima i suprotna strana, bolja, a o kojoj su govorili i Ruvarac i, sto godina kasnije, Đinđić – i u njoj je mogućnost: buđenja i otvaranja očiju, napokon. I saznanje da kad "rušimo" mit – ili makar mitotvoritelje! – nećemo izgubiti najvrjednije, nego ćemo naprotiv dobiti nešto drugo i više, bogatije. Spomenike nećemo rušiti – toga je bilo dosta, do vijeka – ali vrijeme da se onaj koga spomenik predstavlja ponovo oljudi.

Samo takav će nam valjati.

VOJIN S. DABIĆ (1949. – 2017.)

ODLAZAK ČUVARA ISTORIJE

PIŠE: **Dr Jelena Ilić**
(Istorijski institut Beograd)

Profesor Dabić bio je jedan od malobrojnih „pravih“ poznavalaca srpske istorije ranog modernog doba. Njegov odlazak neprocenljiv je gubitak za srpsku historiografiju. Gubitak je veliki posebno za historiografiju o Srbima u Hrvatskoj, budući da je većinu svojih istraživačkih radova posvetio temama naseljavanja, održanja, pa i nestajanja Srba sa tog prostora

U utorak, 24. oktobra 2017. godine, preminuo je Vojin S. Dabić, profesor na katedri za Istoriju srpskog naroda od 16. do 18. veka na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Rođen je 1949. godine u Trojeglavi kod Daruvara. Diplomirao je 1972, magistrirao 1982. i doktorirao 1996. godine na grupi za istoriju Filozofskog fakulteta u Beogradu. Svoju magistarsku tezu *Banska krajina od kraja XVII do polovine XVIII veka* objavio je u izdanju Istorijskog instituta Beograd i Prosvjete Zagreb 1984., a doktorsku tezu *Karlovački generalat 1683–1746. godine* u izdanju Arhijerejskog sinoda Srpske pravoslavne crkve 2000. godine. Bio je saradnik Istorijskog instituta u Beogradu od 1973. do 1992. godine, a od 1993. do penzionisanja 2014. godine, docent i vanredni profesor (od 2002.) na predmetu Nacionalna istorija novog veka na Odeljenju za istoriju Filozofskog fakulteta u Beogradu.

Profesor Dabić bio je nepokolebljiv u kritičkom istraživanju i temeljnom upoznavanju prošlosti, pri čemu je njegov pristup podjednako odlikovala ideja, dubina i sveobuhvatnost. Smatrao je da nema autoriteta koji ne podleže kritici i proverci, kao i to da se u istraživanjima uvek treba vratiti izvoru. Bio je jedan od, može se slobodno reći, malobrojnih „pravih“ poznavalaca srpske istorije ranog modernog doba. Njegov odlazak neprocenljiv je gubitak za srpsku historiografiju. Gubitak je veliki posebno za historiografiju o Srbima u Hrvatskoj, budući da je većinu svojih istraživačkih radova posvetio temama naseljavanja, održanja, pa i nestajanja Srba sa tog prostora. Šira oblast istra-

živanja Vojina Dabića bila je istorija srpskog naroda u ranom novom veku, a uža istorija Srba u Habzburškoj monarhiji, na teritoriji Vojne krajine i u Hrvatskoj i Slavoniji od početka 16. do kraja 18. veka. Posebno su ga interesovala privredna i demografska kretanja u oblastima koje je naseljavao srpski narod. Njegova pasija, može se reći, bili su brojevi. Uz sve rezerve, u radu sa popisima i proračunima video je metodološki nov pristup u borbi protiv mitova koji se i danas vrzmaju u nauci i obrazovanju.

Stoički neumorno pisao je o periodu koji se, ne samo u srpskoj istoriji, zbog slabe istraženosti ubraja u „mračna“ razdoblja. Osnovni preduslovi za istraživanje srpske istorije tog perioda su poznavanje istorije velikih država na čijoj teritoriji je srpski narod živio, pre svega Habzburške monarhije, Osmanškog carstva i Mletačke republike, kao i njihovih upravnih sistema i službenih jezika u koje se ubrajaju nemački, latinski, italijanski i turski/osmanski, kao jezici neophodni za iščitavanja arhivske građe rasute u desetinama arhiva širom država-naslednica. Ne slučajno, mali je broj onih koji su se poput Vojina Dabića uhvatili u koštac sa složenim problemima srpske istorije tog perioda i sagledali procese tako širokog opsega uz potpuno razumevanje. Smatrao je da je posao istoričara istraživanje u arhivima, da je pisanje dug i mukotrpan proces, da napisano treba da je osmišljeno i sažeto. Iako njegov historiografski opus nije beskrajno duga lista radova, sa stanovišta metodologije struke njegovi radovi mogu se smatrati besprekornim. Teme su im potpuno nove i problemski postavljene, sadržaj zasnovan pretežno na izvorima, a izlaganje skladnog i lepog, a opet preciznog jezika. Jednom rečju, njegova dela pred-

stavljaju uzus za pisanje istoriografskih radova savremenicima kao i budućim naraštajima.

Istorija Srba u Vojnoj krajini prva je i najvažnija tema kojom se bavio istraživački, najpre kroz svoj magistarski, a potom i doktorski rad. U njoj je ostvario i najveći doprinos, budući da je na tu temu objavio dve naučne monografije (*Банска крајина (1688–1751). Прилог историји српског и хрватског народа и крајишког уређења у Банији*, Београд – Загреб, 1984; *Војна крајина: Карловачки генералат (1530–1746)*, Београд 2000). Veliku pažnju posvetio je i ozbiljno zanemarenoj istoriji Srba van teritorije Vojne krajine, u oblastima Hrvatske i Slavonije pod civilnom vlašću (na komorskim *vovodstvima* i feudalnim vlastelinstvima). Ukazivao je na to da su odlike poreskih i upravnih sistema uticale ne samo na egzistencijalne, već i kulturno-političke uslove za život stanovništva. Na tu temu objavio je nekoliko studija početkom 90tih godina 20. veka (*Срби на Босиљевачком властелинству у XVIII веку*, Зборник САНУ о Србима у Хрватској 2 (1991) 133–148; *Насељавање Срба на Желинском властелинству: дијаспора у Малој Буни од краја XVI до краја XVIII века*, Историјски часопис 37 (1991) 95–99; *Wanderungen der Serben nach Kroatien und Slawonien vom Anfang des XVI bis Ende des XVII Jahrhunderts*, Историјски часопис 38 (1991) 43–76), а потом и низ studija tokom poslednje decenije svog stvaralaštva (*Кнезови у Војној крајини у Хрватској и Славонији до половине XVIII века*, Зборник о Србима у Хрватској 6 (2007) 7–123; *Мала Влашка у Славонији: насеља и становништво од краја XVII до половине XVIII века*, Српске студије 1 (2010) 11–38; *Војводство (Властелинство) Подборје: привредне прилике (1702–1750)*, Зборник Матице српске за историју 87 (2013) 7–34; *Војводство, властелинство и трговиште Пакрац од краја XVII до половине XVIII века*, Зборник о Србима у Хрватској 9 (2015) 31–56; *Властелинство Сирач (1695–1763)*, Зборник о Србима у Хрватској 10 (2016) 7–29).

Tokom devedesetih godina 20. veka Vojin Dabić se sistematično bavio prikupljanjem podataka o pogubnim posledicama ratnih zbivanja po srpsko stanovništvo na teritoriji Slavonije i Bosne i Hercegovine. U tom periodu bio je autor ili koautor nekoliko izdanja objavljenih na stranim jezicima, u kojima je predstavljeno na stotine slučajeva ličnih stradanja, isključivo na osnovu izjava samih žrtava ili očevidaca. Te publikacije do danas se ubrajaju u malobrojne objavljene i metodološki utemeljene dokaze o srpskim žrtvama na delu prostora zahvaćenom ratom (*Same historical facts about the Serbs within the administrative borders of the Republic of Croatia*, Beograd 1991; *Rape and Sexual Abuse of Serb Women, Man and Children in Areas Controlled by Croatian and Moslem Armed Formations in Bosnia and Herzegovina and Croatia: 1991–1993*, compiled by V. Dabić, Ema Miljković, Ksenija Lukić, Ljubica Toholj. Belgrade: Serbian Council, Information Center, 1993; *Crimes without punishment: Vukovar, Sarvaš and Paulin Dvor*, V. S. Dabić, Ksenija M. Lukić, Vukovar: Women's Association of Vukovar Community, 1997; *Persecution of Serbs and ethnic cleansing in Croatia 1991–1998: documents and testimonies*, prepared by V. S. Dabić. Belgrade: Serbian Council, Information Center, 1998).

U skladu sa svojim stavom da su počeci dobrog obrazovanja, pa i poznavanja osnovnih događaja i pojava iz srpske istorije, u adekvatnom srednjoškolskom obrazovanju, s posebnom pažnjom posvetio se pisanju jednog gimnazijskog udžbenika (*Историја III: уџбеник за трећи разред гимназије друштвено-језичког смера и општег типа, В. Дабич, Михаел Антоновић, Душан Омчикус, Београд: Клетт, 2015.*). U njemu je imao priliku da utiče na

izmene u postojećim, već zastarelim koncepcijskim i činjeničnim postavkama. Malobrojni znaju da je u tom udžbeniku po prvi put posle mnogo vremena jedan autor (kompetentno) revidirao činjenice i uspostavio novu hijerarhiju u izboru tema iz istorije srpskog naroda 16–18. veka prema njihovoj važnosti. U grupu njegovih radova iz opšte i kulturne tematike uvrstićemo nekoliko studija o počecima i razvoju pismenosti i školstva među Srbima u Habsburškoj monarhiji (*Преписка Срба у Хабзбуршкој монархији (16.–18. век)*, у зборнику радова: Писмо, ур. Радош Љушић, Београд 2001, 39–70; *Српско школство у Хабзбуршкој монархији у XVIII веку*, у зборнику радова: Образовање код Срба кроз векове, ур. Радослав Петковић, Петар В. Крстић, Тибор Живковић, Београд 2003, 31–39).

Poslednjih godina s posebnom strašću bavio se demografijom srpskog naroda, smatrajući, između ostalog i to da u demografskim istraživanjima leži budućnost srpske historiografije. Pisanju radova iz ove oblasti pristupio je koncepcijski osmišljeno, savremenim metodama ukazujući na demografske odlike ili promene u određenim oblastima i pod određenim okolnostima (*Српско село (XVI–XVIII век): обликовање животног и привредног простора*, у зборнику радова: Просторно планирање у југоисточној Европи (до Другог светског рата), ур. Бојана Миљковић-Катић, Београд 2011, 17–50; *The Habsburg-Ottoman war of 1716–1718 and demographic changes in war-afflicted territories, The peace of Passarowitz 1718*, edited by Charles Ingrao, Nikola Samardžić, Jovan Pešelj, West Lafayette, Indiana: Purdue University Press, 2011, 191–208; *Српска насеља у Славонији (16.–18. век)*, Глас САНУ 420, Одељење друштвених наука 16 (2012) 173–196; *Морталитет и старосна структура српског становништва у Хабзбуршкој монархији у XVIII веку: пример православних парохија Вуковар, Итедеј и Дероње*, Српске студије 5 (2014) 13–33).

Vojin Dabić je bio višegodišnji član odbora SANU za istoriju Srba u Hrvatskoj, glavni urednik časopisa Zbornik Matice srpske za istoriju od 2013. godine, kao i urednik druge epohe (16. i 17. vek) Srpskog biografskog rečnika u izdanju Matice srpske od 2005. godine i treće epohe (18. vek) od 2008. godine. Rad na enciklopedijskim jedinicama u toj ediciji koristio je kao jedinstvenu priliku da se biografije ličnosti od značaja za srpsku istoriju revidiraju, tj. da se do sada nedovoljno zapažene ličnosti afirmišu, a one prenaplašenog značaja postavе u skromnije okvire. Bio je posvećeni mentor nevelikog broja diplomaca, magistranata, masteranata i nekoliko doktoranata na Odeljenju za istoriju Filozofskog fakulteta u Beogradu. Rad sa studentima i postdiplomcima smatrao je jednom od svojih osnovnih preokupacija i u njega je ulagao ogromnu energiju. Zauzvrat, od svojih diplomaca nije očekivao ništa manje.

Odlazak u penziju 2014. godine trebalo je da mu posluži kao prilika da više vremena posveti, između ostalog, i zadovoljstvu dovršavanja davno započetih radova i pisanju novih. Velika je šteta što mu je tu želju poslednjih godina uskratila teška i iscrpljujuća bolest. Na kraju, njegovim odlaskom ožalošćeni su svi njegovi saradnici i prijatelji. U vreme velikih moralnih i materijalnih izazova uspevao je da nastupa čovečno i filozofski utešno, a da na svoje okruženje utiče podsticajno – vlastitim primerom uz nepokolebljivu radnu etiku i elan. O poslednjem svedoči naklonost koju je uživao među studentima, poštovanje koje su mu ukazivale kolege, kao i ljubav koju su prema njemu osećali svi oni kojima je bio mentor. Naučno poštenje i čovečnost u njegovom liku i delu stoje ruku pod ruku, podsećaju nas i opominju.

АНАЛИЗА ПРОШЛЕ ИЗДАВАЧКЕ ГОДИНЕ У СРБИЈИ

ИСТРАЈНО И ИЗДРЖЉИВО

пише: Данило Лучић

Српско издаваштво је, као и протеклих година усталом, агилно, радознано, витално и у кораку са продукцијом у региону, Европи и шире. Стиче се утисак да, уз сву експанзију већ постојећих издавачких предузећа, увек има места и за нова имена, младе наде, јер свет књижевних дела је неизмерљив и колико год да их се произведе у току године – увек може више

Рекло би се да је књижевно издаваштво у Србији једна од ретких грана културне индустрије која показује виталност и квалитет, упркос околностима које јој не иду баш на руку. Међутим, истини за вољу, та жилавост издаваштва потиче од неизбежне самосталности и наметнуте самоодрживости, које су последица јако слабих државних улагања у овај сектор. У ситуацији у којој државни откуп, путем којег се од издавача откупљују књиге за државне библиотеке и чиме се издавачима осигурава колико-толико стабилна, али једнократна финансијска инјекција, бива уприличен само једном годишње, и то по понекад упитним стандардима при избору књига, свима је очигледно да се немају надати превеликој помоћи државе. Не само што се инсистира на томе да цене за откуп буду снижене за 40% у односу на малопродајне, већ и због тога што се природа избора издавачких пројеката који под етикетом „капиталних“ добијају новчану помоћ од надлежног министарства, чини ригорозно селективном. Ако

овлаш упоредимо ову ситуацију и ситуацију у комшилику, Хрватској рецимо, видимо да се држава тамо знатно више потрудила да подржи ову делатност, а и културу генерално (сам однос буџетских издвајања за културу Србије и Хрватске јасно говори о приоритетима који се постављају на обе стране, али не залазимо тамо јер бисмо отварили тиме врата додатном ламентисању). Док је у Србији ПДВ на књиге 10%, у Хрватској је 5% и већа је вероватноћа да ће се у догледно време одобрити нулта стопа опорезивања на штампана издања, због чланства ове државе у ЕУ, где то може постати стандард. Осим тога, цена књига у Хрватској, која зна да буде виша и до 200, 300 одсто, у великој мери је диктирана државним издвајањима, републичким и разним другим потпорама и слично. Али, опет, та великодушност и јесте довела до стварања једног економског *bubble*-а, за који многи говоре да је његово пуцање стајало главе одређене издаваче у Хрватској. У Србији са друге стране од тога нема бојазни, јер држава се издавача сети једном годишње током нареченог откупа, и путем поменутих пореских олакшица, што није ништа јединствено и у нашем случају можемо рећи да је мало и шкрто. Када све ове податке имамо на уму, јасно нам је зашто српски издавачи говоре, уз малу дозу ветеранског поноса, да је бранша којом се они баве „тржишно оријентисана“, тачније да од државе није зависна, већ да приликом планирања свог пословања у пуној мери уважава тржишну реалност.

Крива стратегија

Међутим, према речима српског министра за културу Владана Вукосављевића, постоји добра воља да се у обзир узме разматрање другог годишњег откупа књига, што је веома леп гест, али он не долази без одређених захтева који рефлектују актуелни идеолошки курс тренутне српске власти. Наиме, у најблаже речено контроверзном нацрту „Стратегије развоја културе републике Србије од 2017. до 2027.“, од 30. маја прошле године, можемо видети шта се очекује од издавачког сектора и у ком правцу ће се кретати републичке стимулације. У првом реду се помиње очување ћирилице и српског језика, а издаваче би требало да у овом правцу мотивишу „пореске олакшице издавачима за ћирилична издања“. Одмах испод ове тачке у одељку наведеног нацрта под именом „Неговање српског језика и ћирилице“ стоји и овакав предлог: „Приликом откупа књига за библиотеке на конкурс Министарства културе и информисања предност давати домаћој књижевности и домаћој научној и стручној књизи, као и издањима штампаним ћирилицом.“ Оно што је најпроблематичније у овим стратегијама јесте што ће мали и средњи издавачи зарад уштеде на плаћању пореза себе лишити изласка на регионално књижевно тржиште, на којем са ћирилицом неће бити конкурентни. Осим тога, у овоме можемо видети могућност да нека осредња монографија штампана ћирилицом лакше добије подршку државе од неке заиста вредне публикације која је имала несрећу да није штампана одговарајућим писмом. Дакле, издавачи ће, уколико ова стратегија оживи, бити принуђени да вагају између две опције

које не доносе драматично бољитак, већ их само терају да бирају мање од два зла. У сваком случају, оно што остаје као сигурна подршка су грантови за превођење које додељују министарства и центри за културу разних европских земаља, фондови попут Традукија и подршке преводилачким пројектима као што је *Creative Europe*.

Што се тиче цифара, према статистикама које је објавила Народна библиотека Србије, број објављених издања у Србији сваке године је стабилан, са благим повећањем. Ту можемо видети да више од десетак хиљада колико је било укупно објављено у Србији у 2016. години (подаци за 2017. у тренутку писања овог текста нису били доступни), више од трећине одлази на преведену и домаћу књижевност (4486 наслова). Регистрованих домаћих издавача има нешто преко четири стотине, док је према подацима из године коју смо већ навели, у њој активно било свега 171. У продукцији књижевности свакако предњаче Лагуна и Вулкан, два највећа и најкомерцијалнија издавача, који поседују и своје разгранате ланце књижара, те се може рећи да убедљиво доминирају српским књижевним тржиштем. Број издања која објаве у току године износи три до четири стотине (понекад и више ако се у обзир узму и поновљена издања), што је заиста моћна цифра, поготово када се има у виду да они који су на листи по броју издатих наслова одмах иза њих најчешће статистички упола мањи. Вероватноћа великих цифара је толико на њиховој страни, да је последња три пута најцењенија српска књижевна награда коју додељује недељник НИН отишла Лагуниним ауторима. Па ипак, стиче се утисак да је свет књижевности толико гломазан и шаренолик, да упркос апсолутној доминацији великих играча, и они мали, а и нови, могу да нађу за себе место на издавачкој мапи Србије.

Једина потешкоћа која постоји у овој ситуацији налази се пред ауторима поезије и драме, јер њима је веома тешко да нађу издавача спремног да се упусти у (финансијску) авантуру објављивања веома непрофитабилних књижевних врста. За сада једини комерцијални издавачи (у смислу да нису финансирани државним средствима) који континуирано објављују поезију су Контраст издаваштво, Арете, Фабрика књига и Лом. Ауторима и ауторкама који пишу приповетке и друге краће књижевне врсте подједнако је тешко да нађу издавача, из разлога што су, за разлику од романа, они традиционално подједнако непрофитабилни књижевни производи који неретко остављају издавача у минусу.

И на крају, од издања из 2017. које треба поменути по својој репрезентативности дефинитивно су обавезна штива следећа: драгоцен и капиталан подухват Културног центра Нови Сад, који је у оквиру своје едиције „Капитал“ објавио ове године први том сабраних дела песника Александра Ристовића (Чачак, 1933 – Београд, 1994), једног од најзначајнијих послератних домаћих песника. Ово уводно издање садржи његових првих дванаест збирки песама објављених у распону од 1959. до 1985. године. Књигу су приредили Ален Бешић, Марјан Чакаревић и Ана Ристовић, песничка ћерка.

Геопоетика нам је приредила једно несвакидашње књижевно „изгубљено благо“ – изгубљени роман оца модерне поезије Волта Витмена *Живот и пустиловине Цека Енгла*. Књижевни стручњак са Универзитета у Хјустону Закари Терпин, детективски пратећи трагове

Витмановог романа објављиваног у наставцима за часопис *Dispatch* средином XIX века, успео је 2016. да комплетира ово прозно дело великог америчког песника. Роман на дикенсовски начин говори о племенитости човека који покушава да спаси сироче које корумпирани адвокат настоји да лиши наследства.

Лагуна је ове године, поред своје стандардне жанровске продукције, селф-хелп литературе и сличног, пријатно изненадила неким битним савременим класицима, који као да никад нису довољно у жижи интересовања књижевне сцене: *Berlin Aleksanderplac* Алфреда Деблина, *Кожа* Курција Малапартеа и волуминозни *Човек без особина* Роберта Музила.

Поменути Арете, ново и перспективно име на домаћој издавачкој сцени, наставља да систематично објављује ауторе као што су Вирџинија Вулф (*Између чинова*, *Ка светионику*, *Орландо*, *Госпођа Даловеј*) и Алехандро Ходоровски (*Где птица пева најлепше*, *Плес стварности*, *Мистични кабарет*).

ИПЦ медија, још један млади издавач који се од самог старта позиционира као квалитетан играч који обећава, након *Доручка код Тифанија*, наставља да објављује Трумана Капоета, па уз мало задоцњење које је овај наслов пребацило из 2017. у 2018, треба поменути и нови превод *Хладнокрвног (In cold blood)*, које деценијама није било присутно у Србији.

Ветеран међу алтернативним издавачима Ред Боц представио је прошле године роман првенац Драгославе Барзут *Папирне диско кугле*, несвакидашње романескно остварење које тематизује женски фудбал у веома другачијем светлу од оног на које смо навикли када је у питању мушки аспект бављења овим спортом, као и тежак положај припадница LGBT популације, што опстаје као табу тема међу домаћим ауторима и ауторкама.

Дерета, у очекиваној улози снабдевача читалачке публике квалитетним и драгоценим ауторима, ауторкама и делима ове године нас је изненадила *Књигом неспокоја* Фернанда Песое, веома битним делом за разумевање поетике и филозофије овог чудноватог португалског ствараоца. Затим, у једној књизи обједињене, роман *Педро Парамо* и приче *Долина у пламену* мексичког писца и фотографа Хуана Рулфоа, за чије стваралаштво је Маркес рекао да је нешто најузнемиравајуће после Кафке.

Из свега овде изнетог можемо закључити следеће: Српско издаваштво је, као и протеклих година уосталом, агилно, радознано, витално и у кораку са продукцијом у региону, Европи и шире. Стиче се утисак да, уз сву експанзију већ постојећих издавачких предузећа, увек има места и за нова имена, младе наде, јер свет књижевних дела је неизмерљив и колико год да их се произведе у току године – увек може више. Откривање и представљање нових књижевних гласова, реиздавање (модерних) класика, теоријска литература и слично – све је то било заступљено и ове године, а за пресек ануалне продукције идеално је узимати Сајам књига у Београду, те стога можемо рећи да се издавачка сезона поклапа са периодом између ових манифестација. Наравно, жалопојке на рачун тога како се Сајам претворио у вашар биле су присутне и ове године, уз утисак да је културна елита овај пут била кудикамо грлатија у својим критикама.

НЕСТАЈАЊЕ СТАРИХ СРПСКИХ КАФАНА

ОПИЈЕЛО ЗА
ЖИКУ КЕЛНЕРА

ПИШЕ: Бојан Муњин

У књизи „Механе и кафане старог Београда“ аутора др Видоја Голубовића стоји да је у Београду 1522. године била отворена прва кафана у Европи. Београд заиста држи тај рекорд, јер је у Сарајеву прва кафана прорадила 1534. године, док је у Лондону прва гостионица отворена 1652. а у Паризу 1672. године. У Бечу је прва кафана дочекала своје госте 1683. године, у Загребу 1748. године, а у Сплиту двије године касније

Када је прије пар година започео тај фамозни архитектонски мега пројект под називом „Београд на води“, који је у главном граду Србије подијелио грађане и политичаре и наишао на оштро негодовање и стручне јавности и цивилних удруга, главни аргумент против био је да ће „Београд на води“ уништити Београд какав је некада постојао. Многи становници овог града кажу да ће то пословно царство на савском пристаништу од стакла и челика, са небодерима – кулама од 17 катова, уништити онај стари лежерни Београд чији је шарм представљао цилик виолина на трговима, мирис печених паприка на улицама и жамор из оближњих кафана које су се до јучер такмичиле која има најбољи роштиљ у граду... Баш те старе кафане, као заштитни знак Београда и његовог помало анархичног духа, нису почеле бивати угрожене тек са овим најновијим грађевинским чудом које пријети да ће загушити средиште града него полаганим надирањем једне другачије цивилизације у којој све више нема времена за опуштање и одмор. У овом најновијем добу, у којем доминира класа младих, успешних и бескрупулозних менаџера, док остали падају с ногу од умора, постало је готово изlišно

Кафана Албанија

одлазити у кафане са карираним столњацима, у којима се не гледа на сат и у којима келнер Жика увијек зна шта је данас најбоље на јеловнику и шта да препоручи старој муштерији... У ужурбаном атмосфери данашње пословности традиционалне кафане су постале споре и сувишне, но иронија судбине јест да су први простори који су почели ницати унутар пројекта „Београд на води“ били – луксузни кафићи. Називи на обавезном енглеском језику тих помодних окупљалишта, те пластичне столице, неонска расвјета, храна закукуњеног садржаја и стерилна атмосфера, говоре да стари дух Београда све више нестаје негаје у цивилизацијској измаглици, а некадашње кафане као да су се – попут сплавова на Дунаву – одвезале од обале и одлазе све даље у прошлост.

Прва кафана на Дорћолу

Та магична ријеч „кафана“ стољећима је представљала, како међу Србима, тако и на балканском простору опћенито, симбол једног специфичног типа културе, начина живота и односа међу људима. То обожавано мјесто забаве на којем се ударала брига на весеље, гдје је било добре музике и гдје се добро јело, гдје је било богатих трговаца, боема и лијепих жена, представљало је онај препознатљиви простор у којем су се и потпуно непознати људи осјећали као чланови исте фамилије. У књизи „Механе и кафане старог Београда“ аутора др Видоја Голубовића стоји да је у Београду 1522. године била отворена прва кафана у Европи. Београд заиста држи тај рекорд, јер је у Сарајеву прва кафана прорадила 1534. године, док је у Лондону прва гостионица отворена 1652. а у Паризу 1672. године. У Бечу је прва кафана дочекала своје госте 1683. године, у Загребу 1748. године, а у Сплиту двије године касније. Ту прву кафану у тада већ прилично мултикултурном Београду, у којем је поред Срба и Турака било и доста Грка, Дубровчана, Жидова и Арменаца, отворена је на Дорћолу и у њој је служена само кава.

Ипак, највећи број гостионица и кафана у Београду отворен је крајем

Кафана Коларац

Кафана Знак питања

19. и почетком 20. вијека и то таквим интензитетом, кажу кроничари, да је град на пријелазу између два вијека имао на сваких 50 становника по једну кафану или гостионицу. "Не зна се ко је измислио кафане. Можда је и боље што је тако. Можда би, у име захвалности, кафане припадале само том индивидуалном проналазачу, а оне су заправо сазидане и припадају свим људима овога света. Зато и јесу део живота многих, највише оних који никада нису крили да им је кафана друга кућа", каже у уводном дијелу књиге Голубовић. Један од оних којима је кафана била "друга кућа" био је и славни глумац Љуба Тадић, који је барем четрдесет година имао свој резервирани стол у чувеној кафани „Мадера“ у Београду. Када би причао о кафанама, Љуба Тадић би знао рећи: „У животу сам се много дружио са глумцима, али још више сам се дружио са келнерима...“ Љуба је волио келнере и они су вољели њега: гост за његовим столом није могао да плати – или плаћа Љуба или плаћа кафана.

Кафана је кроз стољећа на овим просторима без сумње била култно мјесто и имала је бројне називе – механа, мејана, караван-сарај, хан, биртија, кавана, бирцуз, ресторан, гостионица, бистро, бифе, али у давна времена у неким од њих се пила само кава, у другима сте могли наручити само пиво, док се у неким служио само чорбаст пасуљ. С друге пак стране, кафане су још до недавно биле мјеста гдје су се писале пјесме, водиле жустре политичке дебате, отварале адвокатске канцеларије и састајале озбиљне новинске редакције. Оне су биле и концертни подији и оперске куће а врло често у њима су се слушале очаравајуће народне и староградске пјесме. Тако у својој књизи о београдским кафанама др Голубовић записује како је у кафани „Пролеће“, засијала прва жаруља у Београду, док је први телефон прорадио у кафани „Три листа дувана“. Први сајам књига одржан је 1893. године у кафани „Коларац“, а у кафани је приказан и први филм.

Послије Првог свјетског рата у кафани „Касина“ једно је вријеме засједала Народна скупштина, а у кафани хотела Москва оборене су четири владе и формиране три нове. На кату кафане „Мали Париз“, каже легенда, било је сједиште британске обавјештајне службе а у кафани хотела Империјал на вечеру је долазио чувени српски министар

финанција Лаза Пачу, на слане кифле с кајмаком, ужички пршут и кобасице. Најчувенија кафана у београдском кварту Чубура била је „Трандафиловић“, о њеним специјалитетима причао је читав Београд и из ње се, кажу, није излазило прије зоре. Данас у овом дијелу града постоји истоимена кафана, „Чубура“, у коју залазе многи умјетници, али и гурмани. Тако београдски новинар Бошко Јакшић каже да је „Чубура“ са својим гурманлуцима „такав тип кафане након које сте три дана болесни, али вам због тога није жао“. На Зеленом венцу је постојала кафана „Америка“ и у њој су се окупљали љубитељи оријенталних задовољстава: служио се најбољи ратлук и грицкале леблебије. Одмах у близини налазила се и „Златна моруна“ у коју су залазили студенти и шегрти и она је била позната по томе што су у њој Гаврило Принцип и другови планирали атентат на надвојводу Фердинанда. Завјера, пак, која је претходила убиству краља Александра Обреновића и Драге Машин у тзв. Мајском преврату 1903. године ковала се у кафани „Коларац“, која је на крају срушена у њемачком бомбардирању Београда 1941. године. У књизи „Илустрована историја београдских кафана“, Бориса Белингара и Бошка Мијатовића, за кафане се каже да су оне биле „најважнији прозор у свет“: мјесто јавног и приватног живота, мјесто гдје се оснивају и гдје дјелују политичке странке, гдје се одржавају избори и воде најжешће политичке борбе, али и мјесто гдје се ствара културна историја. Тако се поред славних писаца који су обиљежили живот неких кафана, у њима појављују прва казалишта и кина и прва џез музика у Београду и Србији.

Устрајни „Знак питања“

Што се тиче славних писаца, многи од њих су били истински бојни па су тако у старе београдске кафане залазили Бранко Радичевић, Лаза Лазаревић, Стеван Сремац, Антун Густав Матош, Бранислав Нушић, Ђура Јакшић, Лаза Костић, Војислав Илић, Јанко Веселиновић, Тин Ујевић и многи други. У кафанама је обично наступао и музички оркестар, а у једном од њих је свирао и Михаило Петровић, познатији као Мика Алас, чувени математичар и знанственик, али и још чувенији боем. У једну од

најпознатијих београдских кафана „Знак питања“ често је свраћао Вук Стефановић Караџић: та кафана је изграђена 1823. године у балканском стилу, постоји већ скоро двjestо година, срећом је преживјела а и данас је једнако популарна.

О друштвеном и културном значају кафана у Србији теоретичарка културе Дивна Ђукић Замоло каже како „српске кафане, отворене после Другог српског устанка, дуго су биле једина места где су се Срби могли окупати, чиме почиње њихова улога у друштвеном животу“, док повјесничарка Дубравка Стојановић тврди да су „прве установе ‘новог друштва’ биле кафане“. Те боемске четврти, не само у Београду биле су управо симбол тог новог доба у којем се није морало само ринтати од јутра до сутра, него се могло забављати, дискутирати, држати говоре и рецитирати поезију. У складу са новим временом, настајале су и боемске четврти по Европи: ако је Париз имао Монтмартре а Беч свој Гринзинг и Рим Трастевере – Београд је без сумње имао своју Скадарлију. Може се рећи да 20 вијек у Београду почиње са Скадарлијом која постаје стјечиште окупљања умјетника, али и виђенијих људи из јавног живота, иако је само педесет година прије ту била пољана под називом „Циганско сокаче“ и преко које је протјецао поток. Скадарлијске кафане „Два јелена и „Три шешира“ прославит ће ову четврт, њене уличне фењере и свјетлуцаву калдрму, све до данас.

Послије Првог свјетског рата у кафани „Касина“ једно је вријеме засједала Народна скупштина, а у кафани хотела Москва оборене су четири владе и формиране три нове

У најновије доба у Скадарлију одлазе туристи, али не и Београђани. Многи теоретичари културе ће углас рећи да су се Београд, његови становници и њихове навике, као уосталом и читава Србија, промијенили у посљедњих тридесетак година и да су многи чиниоци утјецали на замирање култних и опјеваних београдских и српских кафана. Ако се ради о политичким режимима и културној историји онда би се укратко могло рећи, без неког нарочитог оптуживања, да су кафанама доста наштетили – социјализам и рокенрол. Није да радничка класа није ишла у кафане за вријеме Југославије али, културално речено, некако није било сасвим природно да би уморним народним трудбеницима виолиниста свирао на ухо до у ситне сате, да би им пјевачица сједала у крило и да би их музиканти пред јутро пратили кући. Радничка класа је одлазила у ресторане друштвене прехране и у синдикална одмаралишта, а кафана, са својим необичним и лудим појединцима разних фела, који су лупали музичарима хиљадарке на чело, била је хоћеш нећеш – реакционарна чињеница.

Још значајнији културни ударац направила је кафанама та фамозна 1968. година и многе године након ње, јер је тада стасала генерација

која више није пјевала о фијакеру који улицама лута него је викала „водите љубав, а не рат“, спавала је на плажама у врећама за спавање, а умјесто хладног шприцера и домаће клековаче користила су се нека друга средстава за опуштање. Армија младих у траперицама с *long play* плочама бенда Deer Purple и сличних под мишком и без цвоњка у џепу, састајала се по хаусторима, парковима, диско-клубовима и социјалистичким гарсонјерама а њихови очеви постајали су већ помало посљедњи Мохиканци „Код вечитог младожење“, „Мањежа“ или „Последње шансе“.

Мјесто порока и хедонизма

Ипак, далеко више од појединих политичких режима или ограничених културних епоха, кафане ће на маргину гурнути оно што смо споменули на почетку и што се знанствено зове – историјски процес дугог трајања. Наиме, са модернизацијом која је напредовала тихо и неумитно, славне кафане са њиховим ритуалима, играњима по столовима, разбијањем чаша и лумперајкама до јутра, копиле су годинама и деценијама, а да тога уопће нису биле свјесне. У том смислу је парадоксално да ново доба, које је почетком 20. вијека са својим либералним идејама, мањком традиционалног морала и вишком времена и новца утјецало на развој кафана, крајем тог истог вијека постало је толико убрзано да кафански тип друштвености то више није могао пратити. Угаснуће таквог кафанског романтизма предсказао је још давно Бранислав Нушић причајући о кафани „Нови век“ која је у његово вријеме била отворена у предграђу Београда: „Боље име – ‘Нови век’ - ова кафана није могла понети, па да обележи период прелома који наше доба преживљује. Бришу се трагови један по један; руши се једна по једна кафана у којој смо младост провели, а често можда и младост сахранили.“

Што ће бити са традиционалним кафанама које је познавала још и наша генерација? Историјски, како каже повјесничар Урош Живковић, кафане као источњачки изум у којима се пила кафа и пушио дуван, а потом се, као на западу, пио алкохол и служила храна – постале су центри српске модернизације и креирања идентитета. Тај идентитет ће остати подијељен, као и те кафане, увијек на Исток и Запад. „Српски идентитет ће увек имати корист од те разлике, али и штету од тог конфликта“, каже Живковић.

Гледајући уназад, српска кафана је заиста понекад била мјесто порока и хедонизма али и мјесто културе и друштвености и не само да је данас та функција кафане изгубљена, већ се понекад чини, како каже Живковић, „да и сама институција кафане полако отаљава своје посљедње дане“. Можда је такав развој догађаја неминован али ако се то заиста догоди погасит ће се сви фењери у Скадарлији, опустјет ће сви столови у Мадери, неће више бити келнера Жике и свих славних келнера у Клубу књижевника, ни музике у „Мањежу“. Колика ће бити цијена напретка, какав ће бити њен смисао и да ли ће сјај и луксуз „Београда на води“ икада моћи замијенити шарм задимљених кафана у којима су се једнако краљевски проводили и они богати и они сиромашни? Можда ћемо се једном у будућности тек моћи сједати славних дана, а можда ће бити и горе од тога. Јер, како каже глумица Светлана Бојковић у новој представи Атељеа 212: „Највише ми је жао сећања која више нико не може да чује...“

UZ PREDSTAVU „NEMOĆ“ PRIMOŽA EKARTA U IZVEDBI NIKA ŠKRLECA
I PRODUKCIJI ZAVODA IMAGINARNI I MINI TEATRA IZ LJUBLJANE

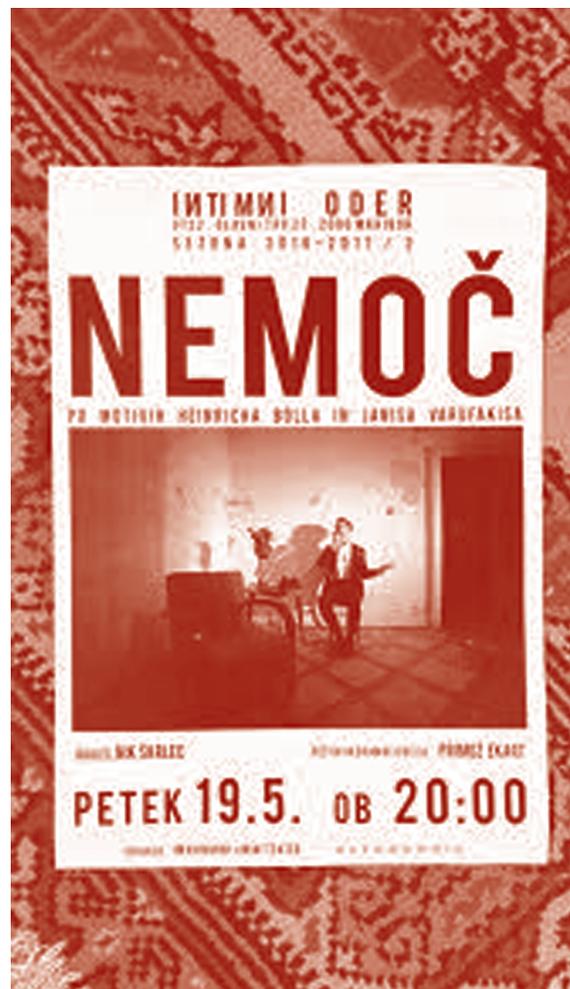
MOĆ NEMOĆI

PIŠE: Igor Ružić

Unatoč širokom spektru interpretacija, ovaj iznenađujući spoj proze Heinricha Bölla i teza Janisa Varufakisa, po mnogočemu je sukus stanja današnjeg čovjeka, unedogled zapitanog i razočaranog, istodobno začuđenog i smetenog te maničnog i depresivnog u bipolarnosti koja mu oduzima svaku akciju osim misaone, a i ona je svedena na cinične obračune

U ovome što bi, sasvim subjektivno, moglo biti nazvano svojevrsnim, ali sasvim sigurno zakašnjelim, kazališnim kronikama, prije nekoliko brojeva tema je bila duodrama srbijanskih autorica znakovitog naslova „Sloboda je najskuplja kapitalistička riječ“. Ovaj tekst je gotovo istoznačni nastavak teme zadane nevjerojatno točnim naslovom, ali inspiriran izvedbom koja minimalizam ispituje do još krajnjih (!) granica: slovenskom monodramom „Nemoć“ koja je zaslužno ponijela titulu najbolje u službenoj konkurenciji prošlogodišnjeg izdanja najvažnijeg slovenskog kazališnog festivala Borštnikovo srečanje.

Pored kazališnih posebnosti, među koje se ubraja i činjenica da je monodrama na ovaj način nadigrala ansambl predstave velikih nacionalnih kuća, raskošne kako svojim unutarnjim tako i izvanjskim zadanostima, činjenica ovakvog izdizanja „Nemoć“ ujedno je i priznanje političke poruke, točnije – poruka, koju ova jedinstvena predstava nosi. Unatoč širokom spektru mogućih interpretacija, ovaj iznenađujući spoj proze Heinricha Bölla i ekonomskih, političkih i aktivističkih teza Janisa Varufakisa, po mnogočemu je sukus stanja današnjeg čovjeka, unedogled zapitanog i razočaranog, istodobno začuđenog i smetenog te maničnog i depresivnog u bipolarnosti koja mu, uslijed zgađenosti i melankolije, oduzima svaku akciju osim misaone, a i ona je svedena na cinične ali jedva čujne obračune. Na koncu, ipak i najviše, sa samim sobom.

Predstavu u kojoj izvođački briljira i za koju je zaslužno nagrađen mladi član Drame ljubljanskog Slovenskog narodnog gledališča Nik Škrlec, autorski je koncipirao i režirao također glumac, ali već dugo i više nego zanimljiv redatelj Primož Ekart. Autorski samosvjestan i kad postavlja već gotove drame, iako je u izvedbenom i interpretacijskom smislu na taj način prilično teško okarakterizirati tekstove kakvi su oni Ivane Sajko ili njezine po mnogočemu slične Simone Semenič, Ekart je ovoga puta, u koprodukcijском savezu svojeg zavoda Imaginarni i ljubljanskog Mini Teatra, odlučio sâm postaviti i dramaturški okvir svojeg djelovanja, pa je ujedno i autor kompleksne dramatizacije „Gledišta jednog klauna“ njemačkog nobelovca i osnovne, ali najefektnije, dijelove studije „Globalni Minotaur“ najpoznatijeg grčkog marksističkog ekonomista. Spoj nalikuje prisilnoj „patent dramaturgiji“, postmodernističkom, u međuvremenu populariziranom i prostituiranom anything goes postupku, ali suptilnost Böllovog cinizma, upravo zato što u njegovom slučaju nije riječ o tipičnom oksimoronu, i faktičnosti Varufakisovih uvida, daju kompletnu sliku rastrzanog, shizofrenog antijunaka današnjice, dendija bez prebijene pare, klauna koji ne samo da više nije smiješan nego to ni ne može biti, monogamista u svijetu svih mogućih seksualnih mogućnosti od kojih on izabire isključivo onu nemoguću. Očekivana rezultanta tih aporija je naslovna nemoć, ona sasvim osobna i ona višestruko prevodiva globalna, obje jednako frustrirajuće.

Iako možda manje poznat, ili samo manje razvikan segment opusa ovog njemačkog nobelovca, „Gledišta jednog klauna“ iz 1963. nije roman koji se zaobilazi ulazi li se u djelo Heinricha Bölla. Pripovijedanje je u njemu naizgled svedeno na intimnu ispovijed potomka bogate obitelji teških industrijalaca i kapitalista, koji unatoč dobroj startnoj poziciji izabire bitno nesigurniji put cirkusa i vodvilja i pritom ne dopušta terminološke ili ideološke nepreciznosti u opisu svoje profesije, tj. svojeg umjetničkog puta, jer on je „klaun, službeno zvanje: komičar, ne plaća porez nijednoj crkvi“. Nipošto akrobat, zabavljač tek onoliko koliko je to nužno, Hans Schnier je ipak dovoljno tašt da svaku zahvalnost publike shvati kao potvrdu ne samo svojeg umijeća ili nadahnutosti nego i sebe osobno, što se pokazuje kobnim u trenutku kad i karijera i sve ostalo kopni jer postaje nebitno u njegovom sve depresivnijem samopropitivanju.

**Slovenska monodrama „Nemoć“
zasluženo je ponijela titulu
najbolje u službenoj konkurenciji
prošlogodišnjeg izdanja
najvažnijeg slovenskog kazališnog
festivala Borštnikovo srečanje**

Razlog tog polaganog i nezaustavljivog pada nominalno je u neuzvraćenoj ljubavi, činjenici da ga je napustila nevjenčana supruga, ujedno i jedina bitna žena u njegovom životu jer je, uz sve ostalo, i patološki mo-

nogaman. Ali strategija izlaganja koju autor koristi kako bi kroz „nevesele oči klauna“ ocrtao stanje države i nacije Zapadne Njemačke na prijelazu iz pedesetih u šezdesete godine prošlog stoljeća, dopušta postupno spuštanje u pravi razlog Hansovog nesuglasja sa svijetom oko njega.

Kompliciran tip kojem nikad nije posebno teško dodatno zakomplicirati situaciju u kojoj se nalazi, antijunak je sonda u svijet one Njemačke koja se već počela praviti da se ništa nije dogodilo samo dvadesetak godina ranije i koja živi u svojevrsnoj idili pomirenja i pokapanja prošlosti. Bogata obitelj Schnier, koja je početni kapital stečen rudarstvom oplodila pametnim ulaganjem pa ne postoji gotovo nijedna vrijedna dionica koju ne posjeduje, i sama je primjer malograđanskog preživljavanja pristajanjem najprije na nacionalsocijalistički poredak i retoriku, čak do svjesnog žrtvovanja najstarijeg djeteta na samom kraju Drugog svjetskog rata, a nakon rata na uglađenu poziciju pomirenja. Iz perspektive više klase, pomirenje nikad nije problem, pa se u salonu Schnierovih sastaju bivši nacisti koji gurajući svoju prošlost svima pod nos intenzivno i agresivno traže iskupljenje, ili oni koji o istoj temi šute, među koje ulaze i Hansovi roditelji. Nezdrava klima te bolje kuće u kojoj je budući klaun odrastao dopušta mu da vidi i sve ostale nesuglasice, nelogičnosti, pukotine i cvrljivosti već petnaestak godina nakon rata stabilnog i galopirajuće prosperitetnog zapadnonjemačkog društva. Odjednom je sve zaboravljeno, a najveći raskol u društvu su pripadnost ili simpatija za jednu od i danas, u ponovno ujedinjenoj Njemačkoj, nažalost glavnih političkih partija: CDU i SPD. Gotovo kao analogija te podjele je i raskol po religijskoj pripadnosti, pa iako se ateist Hans ne sputava u karikiranju, komentiranju i kritiziranju svoje protestantske obitelji njegova su glavna meta ipak katolici, za što ima i sasvim uvjerljivo opravdanje jer je njegova Marija (!) otišla u njihov krug, ostavivši mu samo poruku da „mora ići putem kojim mora ići“.

Političke, religijske i društvene nesuglasice te već uspješne, ali ne još i moćne Njemačke, one u koju će se za godinu-dvije početi slijevati rijeke gastarbajtera i iz Jugoslavije i koja će već tada postati „obećana zemlja“ najprije za one s rubova Evrope, a danas i za mnoge druge, prava su i danas jednako aktualna tema ove proze ispričane jedinstvenom kombinacijom lude i luđaka. Obje karakterizacije djelomično su i tipske, gotovo bazično funkcionalne, s obzirom da i jedna i druga promatraju i govore iz rubne pozicije i upravo tako zaštićeni ili barem unaprijed gotovo potpuno oslobođeni svake krivnje i posljedice kazne koja dolazi iz prava i pravila centralnog. Otpadnici izvan granica društva, ili onoga što si društvo uzima kao svoje područje djelovanja nagradama ili kaznama, i luda i luđak mogu govoriti slobodno jer im je već unaprijed postavljen uvjet da ih se ili ne čuje ili, ukoliko se i čuje ono što govore, izgovoreno se lako otpisuje kao, u najmanju ruku, irrelevantno. Ta izdvojena pozicija čest je izbor primarne ili sekundarne fokalizacije u prozi i dramati, dok je u pjesništvu njezin položaj čak i nešto ekskluzivniji.

Međutim, ludu i luđaka teško je uvijek poistovjetiti jer je riječ ipak o donekle različitim pozicijama: ludi je ludizam posao i služba, luđaku je ludost stanje i dijagnoza. U kraljevskim pripovijestima luda je glas razuma, koji na koncu govori za sustav jer ponekad i nezainteresirano govori izvan sustava dvora, dvorskog kruga i pripadajućeg dekora. Luđak pak govori isključivo u svoje ime, istinu koja pripada samo njemu, koju sustav ne prepoznaje, ali je prepoznaju pojedinci do kojih njegov glas uspije doprijeti, uglavnom i načinima koji su izvansustavni te stoga

podložni i represivnom aparatu države, društva ili, u najširem aspektu, civilizacije. Obje funkcije bave se istinom u osobnom i posebnom, izdvojenom ogledalu, ali takvom u kojem jest možda zamijenjeno lijevo i desno, u logičkom ili čak i u političkom smislu, ali nije gore i dolje, u smislu bazičnog morala i ljudskosti. Stoga je njihovo prirodno mjesto umjetnost, a performativno najupečatljivija forma umjetnosti je još uvijek kazalište, čak i ono naizgled najjeftinije i najniže.

Strategija izlaganja koju autor koristi kako bi kroz „nevesele oči klauna“ ocrtao stanje države i nacije Zapadne Njemačke na prijelazu iz pedesetih u šezdesete godine prošlog stoljeća, dopušta postupno spuštanje u pravi razlog Hansovog nesuglasja sa svijetom oko njega

Böllov klaun istodobno je i jedno i drugo. Da je u drugom tekstu, od malih bi mu nogu govorili da je „überspannt“ i da će „završiti u

ludnici“ jer je obitelj skandalizirao čak i kad nije znao da to čini, a još manje zašto. Tek je kasnije svojevoluminarnim, prkosnim izborom zanimanja svojem otpadništvu, koje je iz vizure poslovno uspješnih protestanata najlakše, ako ne i jedino moguće, smatrati ludošću, dodao i profesionalni predznak, postavši klaunom, dakle svojevrstnom ludom. Gledišta jednog klauna iz istoimenog romana zato oprimjeruje, u dramaturgiji režiji Primoža Ekarta i dramaturgiji Simone Hamer, mladi glumac Nik Škrlec posebnom kombinacijom manijakalne usredotočenosti i depresivne pasivnosti. Inscenacija, s obzirom da je monodramska, čak niti ne pokušava igrati na kazališnu iluziju eksterijera, pa se ni ne približava na primjer ekranizaciji koju je sredinom sedamdesetih režirao Vojtěch Jasný.

**Iz perspektive više klase,
pomirenje nikad nije problem,
pa se u salonu Schnierovih
sastaju bivši nacisti koji guraju
svoju prošlost svima pod nos
intenzivno i agresivno traže
iskupljenje, ili oni koji o istoj
temi šute, među koje ulaze i
Hansovi roditelji**

Naprotiv, u skladu s mogućnostima nezavisne kazališne scene u Sloveniji, koje jesu malo ali ne i bitno bolje od onih u Hrvatskoj, racionalizira se na izvorni postupak oživotvorenog pripovijedanja u prvom licu, uz malu pomoć telefona koji Hansu, slučajno ili namjerno ozlijeđenom tijekom izvedbe i stoga trenutno, a možda i trajnije prizemljenom u svom profesionalnom „uzletu“, i jest jedina veza sa svijetom. Komunikacija se svodi na nemoguće: istodobno pokušaj popravljivanja krajnje nezavidne financijske situacije i ideološko i/li osobno razračunavanje sa svakim od uglavnom nevoljkih sugovornika. Molba, koja računa na milosrđe drugoga, završava sasipanjem istine u lice, točnije u slušalicu, i nastavlja se solilokvijem po derutnom stanu, jedinom pravom vlasništvu ovog klauna. „Nemoć“ upravo zato i jest ambijentalna predstava i, uz pomoć scenografa Damira Leventića, igra isključivo u prostorima koji tek prizivaju davnu grandecu, od namještaja i telefona, do kade koja je Hansu ključni izvor predaha i kontemplacije. Kupanje, točnije: kupka, uostalom i jest jedan od najjednostavnijih terapijskih postupaka kod mentalnih oboljenja.

Hansu Schnieru, međutim, kupka ne pomaže, jer ga dramaturgija predstave iz depresivne odvodi u maničnu fazu. Nakon brojnih pokušaja spašavanja egzistencije, na rubu ludila od ljubomore, besperspektivnosti i moralnog rasula kojem svjedoči, nemoćan da ga promijeni kao i da promijeni sebe i pristane na milost bilo pod roditeljskim skutom

ili u katoličkom krugu koji bi ga podržao ukoliko bi odustao od svoje monogamnosti i zaboravio ljubavnu povredu, posrnuti klaun postaje zgroženi realist. Ali, ona vrsta realista za koju je iracionalna i realna realnost Varufakisovog Minotaura samo dokaz da – nije lud. Ako je aberacija od sustava ludost, onda je, teza je cijele ove predstave, financijski slom iz 2007. i globalna kriza koja je nastupila nakon toga i čije posljedice, ne samo na konkretno financijski način još uvijek osjećamo, upravo manifestacija ludosti. Suludi iznosi koji su u slomu izgubljeni, a koje su kasnije vlade nadomještale navodno spašavajući temelje financijskog sustava i, posljedično, nacionalnih pa i globalne ekonomije, cijeli uzročno-posljedični niz nakon kojeg su svi, osim onih nekoliko, samo siromašniji, razlog je da se bilo tko, bez obzira je li luđak ili (tek?) luda, prestane pitati – tko je ovdje lud? U svijetu koji vode klaunovi, svi pomalo postaju ili lude ili luđaci.

**„Nemoć“ ima naslov koji je
iskren i koji istodobno zavarava.
Böllov klaun zaista završava
na cesti, u gesti cirkuske
liturgije brojeći grijeha politike
i Crkve kao kakav pobijeđeni
i razočarani Till Eulenspiegel ili
njegov domaći parnjak
Petrica Kerempuh**

„Nemoć“ ima naslov koji je iskren i koji istodobno zavarava. Böllov klaun zaista završava na cesti, u gesti cirkuske liturgije brojeći grijeha politike i Crkve kao kakav pobijeđeni i razočarani Till Eulenspiegel ili njegov domaći parnjak Petrica Kerempuh. Predstava, međutim, pokazuje i drugu stranu medalje, ekstatičnost mešetarskog uspjeha u popularnom kulturom, od filma do sporta, kanoniziranim i prihvatljivim ushitom izraženim skakanjem, urlanjem, ritualnim udarcima nevidljivog protivnika... ukratko, svim onim primordijalnim što je dopušteno kad je riječ o velikoj zaradi, jer svaki je rezultat nadmetanja na koncu zarada, od korumpiranog profesionalnog sporta, preko beskrupuloznih financijskih i burzovnih manevara, do konvertitstva političkih izbora. Ludino ogledalo, ili pogled luđaka, učinit će to da se taj ushit gleda na drukčiji način, da je svaka dobivena, osvojena ili izborena moć zapravo nemoć onoga drugoga. To je, konačno, razlog zašto ova predstava postoji, s obje, vremenski nejednake ali intenzitetom na koncu kumulativno jednake polovice. Postoji balans, samo ga treba pronaći, čak i u onim rijetkim trenucima kad se čovjek osjeća pobjednikom, kad mu moć udari u glavi ili gdje god već ona udara. Patetično rečeno, i u tim trenucima, ili možda u tim trenucima najviše, izloženi smo pogledu klauna čija nemoć može postati moć kad od lude postane luđak i kad kaže „Ne!“.

POSMATRAČ I UČESNIK

IGOR ČOKO, FOTOGRAF, ETNOLOG I ANTROPOLOG

Možemo uvijek imati empatiju prema ljudima u nevolji, ali ne možemo je shvatiti do kraja, ako nismo sami prošli kroz sličnu situaciju. Moje izbjeglištvo i njihovo je različito, njihova kilometraža je nezamislivo dugačka. Moja od 700 kilometara i desetak dana puta je sprinterska staza za njihovu. Ali su nam okolnosti i polazne tačke negdje iste. I zato je lakše shvatiti i saživiti se sa tim ljudima

RAZGOVARAO: **Goran Borković**

FOTOGRAFIRAO: **Igor Čoko**

Igor Čoko diplomirao je etnologiju i antropologiju, ali je otkrio da ga puno više zanima fotografija, i to prije svega ona dokumentarna, da ne kažemo angažirana, u kojoj je stopio stečena znanja iz svoje struke s neizmjenom ljubavi prema snimljenoj slici. Boraveći mjesecima sa izbjeglicama iz istočnih država, svakodnevno je bilježio njihovu tragediju, snimajući tragičnu stanicu na putu stotina tisuća ljudi koji su na svom putu prema zapadnoj Evropi zapeli u Beogradu. Razumijevanje prema njihovoj mucu nije slučajno, s obzirom da je Čoko kao rođeni Kninjanin prošao sličnu golgotu nakon Oluje 1995. godine. Također se angažirao u rehabilitaciji zatvorenika iz najpoznatijeg srpskog Okružnog zatvora, gdje su smješteni kažnjenci za najteža djela.

Kako ste se, kao diplomirani etnolog i antropolog, ne samo našli, nego i pronašli u fotografiji?

Igor Čoko: Jednostavno, jedno se nadovezuje na drugo. Ima ta antropološka fraza „posmatranja sa učestvovanjem“ koja u suštini objašnjava sve, makar u perspektivi fotografije kojom se bavim. Percepcija, promišljanje, razumijevanje okolnosti u kojima se dešava fotografija su mnogo kompleksnije. Konačni klik u opservaciji daje fotografiji taj antropološki *feedback*.

**Jedna od vaših preokupacija prošlih godina bilo je i bavljenje sudbinom izbjeglica koji su iz zemalja Bliskog i Srednjeg istoka, preko Srbije, željeli doći do zapadnoevropskih država. Koliko je činjenica da ste i vi, kao Kninjanin, prošli sličnu izbjegličku sudbinu, utjecala na empatiju koja izvi-
re iz svake vaše fotografije s tom tematikom?**

Igor Čoko: Možemo uvijek imati empatiju prema ljudima u nevolji, ali ne

možemo je shvatiti do kraja, ako nismo sami prošli kroz sličnu situaciju. Moje izbjeglištvo i njihovo je različito, njihova kilometraža je nezamislivo dugačka. Moja od 700 kilometara i desetak dana puta je sprinterska staza za njihovu. Ali su nam okolnosti i polazne tačke negdje iste. I zato je lakše shvatiti i saživiti se sa tim ljudima. Ja sam u međuvremenu svoj „novi“ život izgradio. Oni su šatore po beogradskim hangarima pored Save, zamijenili šatorima pored Sene u Parizu, manje više su na istom. Opet, moj fotografski pristup je takav da jednostavno moram da idem do kraja u priči, najbliže moguće što postoji, pa je i esencija fotografija takva. Priča sa izbjeglicama je stvarana nekoliko mjeseci tijekom kojih sam živio s njima, udisao toksične dimove u tim hangarima, gledali se oči u oči, prolazio razne igre testa povjerenja i prolazio kroz sve što su oni prolazili.

Sa serijom fotografija vezanih za izbjeglice pozivani ste, ne samo na područje nekadašnje Jugoslavije, nego i u zapadne države?

Igor Čoko: Fotografije izbjeglica su imale nevjerovatan efekat i ta priča još uvijek negdje traje. U trenutku kada sam ih objavio na svojoj Facebook stranici, podijeljene su preko 1800 puta i natjerale ljude da odreaguju. Dnevno sam dobijao po više upita sa svih strana Evrope, pa i iz Beograda i Hrvatske, kako da se pomogne tim ljudima na koje je država Srbija svjesno zaboravila, jer nisu htjeli da se registruju u prenapučenim izbjegličkim kampovima. Boraveći s njima vrlo brzo steknete uvid u dubinu tragedije koja ih je zadesila i svaka priča o predrasudama i teorijama zavjere pada u vodu. Vidite ljude u nevolji kojima jednostavno, treba pomoći. Drago mi je što je fotografija u toj borbi odigrala ključnu ulogu. Nakon tih fotografija, ali i fotografija drugih

Iz ciklusa *Zarobljeni (Trapped)*

autora, situacija se u hangarima, do njihovog rušenja drastično promijenila na bolje. Ljudi su na vjetrometini preživjeli pakao beogradske zime i košave koja ledi krv u žilama luđe i pakosnije od svake bure.

nucima nakon otvaranja došapnula drugarica iz Italije, „evo, imaš priliku da izložiš priču u epicentru prostora odakle je sve krenulo“, tj. njene posljedice sa zatvorenim granicama. Divno, gerilsko iskustvo.

Priča sa izbjeglicama je stvarana nekoliko mjeseci tijekom kojih sam živio s njima, udisao toksične dimove u tim hangarima, gledali se oči u oči, prolazio razne igre testa povjerenja i prolazio kroz sve što su oni prolazili

Fotografije iz serijala „Zarobljeni“ objavljene su u medijima u petnaestak evropskih zemalja. Kroz skupne izložbe i autorska predavanja aktivista koji su boravili u Beogradu pomažući im, proputovala su pola Evrope, ja sam ih solo izlagao u Milanu i u Evropskom parlamentu u Strazburu. Ta izložba u Evropskom parlamentu bila je kruna priče i subverzije. Kako mi je u tre-

Koja je razlika u prihvaćanju izbjeglica u Srbiji ili Hrvatskoj i, primjerice, Italiji koja je primila sada već stotine tisuća nesretnika koji su se preko Mediterana uputili u zemlje spasa?

Igor Čoko: Hrvatska i Srbija su svaka na svoj način debelo osjetile i platile problematiku izbjeglištva na svojoj koži, sa sopstvenim etničkim korpusima. I ta priča još traje. Ni Hrvatskoj ni Srbiji ne trebaju dodatne traume po tom pitanju, posebno im nije do toga da se bakte sa izbjeglicama iz suštinski nepoznate i nekompatibilne kulture, etničke i religijske. Ne znam kako je u Hrvatskoj, ali u Srbiji su bez obzira na sve navedene okolnosti, izbjeglice o kojima pričamo, naišle na dozu razumijevanja tokom boravka ili prolaska kroz nju. Kroz Beograd je u jednom trenutku prošlo preko milion izbjeglica na zadnjoj tački „Balkanske rute“. Danas ih je oko 6000 razmještenih po kolektivnim centrima. Tim ljudima Srbija nije bila opcija, vjerujem nije im ni Hrvatska. Mislim da je samo različit oficijelan tretman istih. Neoficijelno, mislim da su ksenofobija i predrasude prema tim ljudima nešto što u većini, suštinski ujedinjuje i Srbe i Hrvate.

Što se Italije tiče, to je druga, kompleksnija i manje zaštićena fronta. I priliv izbjeglica iz Afrike je itekako vidljiv. Negdje je naglasio to socijalno raslojavanje i društvenu i rasnu getoizaciju. Slično je i sa Francuskom, Njemačkom... Sve su to kavezi u kojima niko od tih ljudi

Iz ciklusa *Subverzivna estetika ulice – Prizori raskošne stvarnosti*

Iz ciklusa *Iza rešetaka*

neće nikad više imati svoju slobodu. Srbija i Hrvatska su u toj situaciji kolateralne i usputne štete, kuće na vjetrometini koje je zadesio neki novi pičvajt iz kojeg se ne mogu izvući i da žele.

Fotografije zatvorenika imaju neki svoj međunarodni medijski i izložbeni život, ali sa ciljem ne da se ljudi fasciniraju zatvorom, nego da se neposrednom interakcijom sa osuđenima, pokuša razbiti predrasuda i prikazati segment koji je bio i ostaće i dalje društveni tabu

Jedna od vaših preokupacija je i sudbina zatvorenika. Ne samo da ste napravili izuzetnu knjigu fotografija „Iza rešetaka“ iz najčuvanijeg zatvora u Srbiji – onog Okružnog u Beogradu – nego ste uspjeli i dogovoriti da tamo rock-grupa Repetitor snimi spot za svoju pjesmu, da ne spominjemo film koji ste napravili s Marinom Kovačević na tu temu, a koji je prikazan i u čuvenom američkom San Quentinu koji je proslavio vama tako dragi Johnny Cash. Što vas „tjera“ da se bavite osuđenim kriminalcima, među kojima ima i onih koje bi čovjek radije izbjegao, nego sreo?

Igor Čoko: Sve je to dio procesa rehabilitacije kroz umjetnost koju sprovodi Služba za tretman Okružnog zatvora u Beogradu, u kojoj je cilj da se osuđenik posmatra i oblikuje kroz kreativni proces, da se distancira od krimena. Postoje ekstremni, patološki slučajevi u kojima rehabilitacija nema šta da traži, ali je jako puno ljudi kojima je potrebno pružiti nešto novo, drugu šansu, na primjer. Da li će je iskoristiti ili ne, to je već do njih. Do mene, do Marine, do Službe za tretman, je da stvorimo novo okruženje u kojem će se osuđenici možda prepoznati. A mnogi u međuvremenu jesu. Fotografije iz serije „Iza rešetaka“ imale su svoju premijeru u javnosti kroz izložbe baš u Zagrebu, oktobra 2016. godine u Pogonu Jedinstvo. Zahvaljujući fotografu Hrvoju Polanu i Branimiru Slijepčeviću Bradi iz KC Rojc, prikazane su zajedno sa filmom „Zapisi iz ćelije broj 12“ proljetos u Puli, imaju neki svoj međunarodni medijski i izložbeni život, ali sa ciljem ne da se ljudi fasciniraju zatvorom, nego da se neposrednom interakcijom sa osuđenima, pokuša razbiti predrasuda i prikazati segment koji je bio i ostaće i dalje društveni tabu. A rokenrol u zatvoru je priča za sebe. Od Sen Quentina gdje se film prikazuje tamošnjim osuđenima kao dio programa, do buke iza zidina Ce zea koja je ujedinila publiku koja je sve samo ne rokenrol i ljude koji su

sve samo ne krimen. I to je super. Svi smo mi isti u suštini, samo što se nekom drugačije zalome karte.

Osobito dojmljiv je i ciklus ulične fotografije?

Igor Čoko: Prošle godine u izdanju Grain photo books edicije izašla je knjiga fotografija „Subverzivna estetika ulice – Prizori raskošne stvarnosti“ kao rezultat četverogodišnjeg uličarenja s fotoaparatom u ruci, posmatranja i dokumentovanja svakodnevnih procesa i promjena koje nosi Beograd, krajnosti u kojima se do posljednje kapi znoja bore palanka i metropola rađajući inspirativne kontraste, kao refleksiju aktualnih kulturoloških i socijalnih previranja. Spustili priču na početak devedesetih ili je posmatrali iz perspektive današnjice, nećemo pronaći neku razliku, osim u novoj dimenziji dna i propadanja. Da suštinu iste te priče postavimo u bilo koji dio nekadašnje Jugoslavije, ne vjerujem da bi našli razliku. Toliko o tome gdje smo i kako smo nakon svih ovih godina.

Boraveći s izbjeglicama vrlo brzo steknete uvid u dubinu tragedije koja ih je zadesila i svaka priča o predrasudama i teorijama zavjere pada u vodu. Vidite ljude u nevolji kojima jednostavno treba pomoći (...)
Fotografije iz serijala „Zarobljeni“ objavljene su u medijima u petnaestak evropskih zemalja, proputovale su pola Evrope, ja sam ih solo izlagao u Milanu i u Evropskom parlamentu u Strazburu

Izdavač ste i urednik Grain foto internetskog magazina koji je posvećen fotografiji. Kako vidite položaj fotografije danas, posebno u svjetlu sve češće inicijative medija da i čitaoci postanu njihovi dopisnici za sitne pare?

Igor Čoko: Grain postoji kao digitalni fotografski magazin za uličnu i dokumentarnu fotografiju, prostor namijenjen za fotografske eseje koji se bave konkretnim i kompleksnim temama bez predrasuda, prostor u kojem fotograf bez cenzure može biti to što jeste. Kao takav pokušava da zadrži dignitet fotografije kao medija koji ima smisao, cilj i svrhu. Digitalizacija je približila fotografiju svima, svi danas fotografišu, ali nisu svi fotografi. To je koliko dobro za fotografiju, istovremeno i degradacija iste. Posebno kroz te *klikbajt* medije koji ne biraju sredstva zarad tržišta. Ali kao i u rokenrolu, daleko od mejnstrima postoje skloništa u kojima sve buja od slobode. Dok je tako, nema zime ni za dobru i kvalitetnu fotografiju.

ИЗ ЗБИРКЕ ПРИЧА КАПЕТАНА СВРДЛА

КОРДУН МОЈЕ МЛАДОСТИ**Миле Радовић Ћиро**

Ееее, баш један такав је био овај “мој”. Значи, да га је било тур’ти у високу пећ у Зеници утрн’о би је за поподне кол’ко ‘е био сиров. Нациља момак ђевојку и ‘оће да се жени, а што она о том појма нема то је друга прича. У то време сам свира по сеоским забавама и он, да буде све како треба, повешће мене и хармоникаша да то буде све на своме мјесту

У давна времена моје младости о којим ја сад набадам класични вид прошње је лагано изумирао ал’ још увијек је било „ђуђана“ којима је било довољно да се “жемска” њему свикла и онда се све друго рјешава са ћаћом. Њезино мишљење није било на разматрању.

Ееее, баш један такав је био овај “мој”. Значи, да га је било тур’ти у високу пећ у Зеници утрн’о би је за поподне кол’ко ‘е био сиров. Нациља момак ђевојку и ‘оће да се жени, а што она о том појма нема то је друга прича. У то време сам свира по сеоским забавама и он, да буде све како треба, повешће мене и хармоникаша да то буде све на своме мјесту.

Нашли смо се ми у ‘строжинском дућану да утаначимо детаље, а он се раширио ка’ и покојни Тито, галами све главе да народ чује, ‘ели, да он у прошњу креће.

На њему смеђи капут са вањским џеповима, у једном врећица праш’не за крумпјере, а у другом мало амбрело...ма к’о да га сад гледам.

Никад до тада нисам био у сличним “акцијама” па сам једва чека’ да почне јер се дало наслутити да ће бити занимљиво.

Потенцијална млада је из Голиње (село Цимеше) и идемо са 2 аута. Напред мој хармоникаш са „стојадином“ а ја иза са „фићом“ (10 нас укупно) и док смо се угуравали у те шклопоције видио сам ја да је “младожења” један од „интелегентнијих“, а сви већ дебело прешли 2 промила.

Заборави’ рећи да је младожења у истом капуту, само овај пут у џепове натрпа’ бомбона јер су у то време „жемске“ падале на бомбоне ...

КАД НЕНОРМАЛНО ПОСТАНЕ НОРМАЛНО

ТАКСИСТА

Радоје Арсенић

Возећи током ноћи кроз Мађарску и гледајући испред себе свјетла протераних Задрана, размишљао сам шта нам се то одједном дешава када је, ето, постало скоро нормалним да неко другоме руши кућу, угрожава му живот и тера га са завежљајем и дјецом у потпуну неизвесност, и – ником ништа!

Етруска је новија врста ране крушке, која попуни продавнице и пијаце мјесец дана прије уобичајене и опћеприхваћене жуте Виљамовке. Месо јој је бијело, што није баш често код крушака, а и боја јој је несвакидашња – свијетлозелена која дозријевањем прелази у зеленожућкасту, а на сунчаној страни у јарко црвену.

Овај назив, међутим, не подсјећа ме на ову сочну и укусну крушку, већ више на један мучан догађај с почетка крвавог урушавања Југославије, државе за коју су многи тако наивно вјеровали да је ништа не може угрозити, поготово изнутра, а камоли избрисати са лица земље као кулу од карата. Али, каже стара мудрост која нас је тако грубо вратила у стварност – никад не реци никад!

Овај необичан назив носила је оне смутне 1991. године у Загребу једна невелика приватна фирма за продају увозних аутомобила. Нисам познавао власника, али се испоставило да његово име није ни важно, већ његова етничка припадност која је одједном, малтене преко ноћи, постала у тој средини непожељна и крајње сумњива. Као својеврсни ехо оне од прије више од пола вијека познате приче с Јеврејима у њемачком Трећем Рајху. Био је, наиме, Србин, што је у то вријеме све отворенијих сукоба хрватских ултра националиста (који су жељели независну хрватску државу) и савезне југославенске војске, значило бити припадник „реметилачког фактора“ за те националистичке циљеве, које зато треба по сваку цијену неутрализовати и уклонити. И онда су масовно отпуштани с посла, проглашавани кривим за све проблеме Хрватске и хрватског народа, малтретирани и прогањани на све могуће начине само да би их што више напустило Републику Хрватску која се тако припремала за коначну сецесију.

Између осталог, све више власника фирме српске националности привођено је у полицију под сумњом за „протудржавну дјелатност“ против нове власти на челу с бившим генералом Фрањом Туђманом, па су се неки спасавали дајући новчане прилоге владајућој националистичкој странци ХДЗ. Многи су почели да склањају своју имовину да им не би била заплијењена, па је тако и власник „Етруске“ одлучио да своје аутомобиле пребаци у Београд, у Србију.

НИЛ ФОКНЕР: ПОВИЈЕСТ ОКТОБАРСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ, ФРАКТУРА, ЗАГРЕБ, 2017.

ОКТОБАР ЗА ПОЧЕТНИКЕ

пише: Чедомир Вишњић

У књизи Нила Фокнера има нечег педагошког, то је иновирани кратки курс историје револуције, приручник за младе револуционаре нашег времена, више него научни рад. Али то није само слабост овог дјела, у таквом се приступу истински открива ново значење старих дилема, оне се освјежавају и започињу нови живот

Протекло је пуних сто година од догађаја којег знамо под именом Октобарска револуција. Добрих 70 година била је сматрана хилијастичким преломом у свјетској историји, коначно озбиљеним обећањем бољег свијета и човјека, почетком којем се због тога обећања од првог часа много тога опраштало. И била је то заиста револуција која је у много чему дефинисала свијет у тих седам деценија, и како год је ко осјећивао и бојао, те боје су биле снажне, смиренних тонова и неутралних посматрача једва да је било. Људи су идеолошки раскол тог времена живјели страшно, а утицај на неки начин није нестао ни до данас. Лако је примјетити да је хаос данашњег политичког и културног тренутка у много чему условљен околностима и начином потпуне пропасти свијета реалног социјализма и пратеће европске лијеве мисли и културе. Да је тамна боја нашег времена доминантно условљена његовом безалтернативношћу, светошћу такмичења и пословног успеха, потпуним тријумфом свијета капитала, неспособног да осмисли властиту будућност, да ревитализира властите вриједности.

Горчина због тог тријумфа и због слабости лијеве теорије и политичке праксе доминантан је осјећај нашег времена... Извјесно, губитничко, „олакшање“ нуди једино сваком видљив безизлаз у који свијет очито срља у својој данашњој идеолошкој и политичкој констелацији. Па постепено

ипак, засад на маргинама, јача свијест о томе да све старе дилеме нису умрле, да нису разријешене сасвим историјски продуктивно 1989. године. Резултат таквих размишљања је и књига Нила Фокнера, археолога, историчара и љевичарског активисте, о догађањима у Русији 1917. године. Не много претјерујући у уводу, објашњавајући своје мотиве, Фокнер пише како свјетски капиталистички систем „представља егзистенцијалну пријетњу ... за добробит па чак и опстанак људског рода и планете...“ Мисао са којом се слажу многи, иначе несложни око тумачења прошлости социјализма.

Намјера аутора, коју потом успешно остварује, јесте да ово обимом невелико дјело разбије дебели блок наслаганих истина и полуистина о Октобру и његовим резултатима, и да се врати изворима, углавном из пера актера. Зидина је то коју је слагао већи дио европске интелигенције већи дио 20. вијека, којој је арматуру давала истинита прича о стаљинизму и Гулагу. И од које се у међувремену није даље кренуло, јер се већински дио професионалних идеолога задовољио формулом о два тоталитаризма, укопавајући притом један, а перфидно рехабилитујући онај други, већ самим поређењем комуниста с нацистима. Маса свједочанстава из касније фазе, из времена већих медијских могућности, затрпала је изворни догађај и Нил Фокнер је одлучио да га ископа на свјетло дана. У том ауторовом

послу најважнија је његова успјешна полемика са данас владајућом тезом о Октобру као политичком преврату маргиналне групе екстремиста. Он снажно слика сцене пропадања старог свијета и старих односа моћи; војске, велепоседа, двора, странака и њихових водстава и на другој страни, нарастање алтернативних снага које су по логици развоја догађаја више биле дјеца тог распадања него реална снага за будућност, више рушитељи него градитељи.

Већ у првим реченицама ове своје кратке повијести аутор пише о правој „експлозији демократије и активности одоздо“ у времену којим се бави. Овакво извлачење главне нити говори о полазиштима ауторовим, нити која указује на лице сваке револуције која заслужује своје име. А Октобар га свакако заслужује. То је кључни дио истине који не одговара никоме, ни руским десничарима, који у свему виде само пуч, ни пробољшевичким интерпретима, који би све заслуге да припишу Лењину и Партији, а ни западним аналитичарима, који се у много чему слажу са бољшевицима, али са супротне идеолошке-вредносне стране. Служећи се боље упућенима познатим сјећањима Џона Рида, Троцког, Пјатницког и других, Фокнер вјешто слика Револуцију из дана у дан, даје нарочито добар опис распадања и придобијања војске, па и цијелих јединица на страну револуционара јер, каже он, победа револуције није могућа док је војска вјерна режиму. На том великом историјском платну своје је мјесто изборио и аутентични народни доживљај социјалног преврата, којег је изразио московски радник Земсков у писму Керенском из марта 1917. Он пише како народ одавно зна ко му јаши на грбачи, „и трговци и учењак и pjesник и новинар и адвокат и свећеник“, а који су „нешто друго него похлепни грабежљивци који искориштавају производе њихова рада...“. И свима је њима реално пријетило да се од експлоататора у очима таквих као овај радник, кратким путем прометну у жртву. Таква су размишљања и емоције представљале глас ове увијек тихе, праве Русије, били су израз онога што и Фокнер уопштено признаје: „Дубине Русије су се ускомешале и дно је испливало на врх“.

Први велики проблем оваквог освјеженог приступа Револуцији је у томе што аутор, величајући револуцију и револуционаре, перући данас њихово лице од набацаног блата, без довољно опреза пристаје на ону већ стандардну негативну слику свега традиционално руског, оног свијета којег су западни културолошки идеолози руских збивања сматрали главним извором свега зла у 20. вијеку, све до Нолтеа и његове интерпретације настанка фашизма. Само што су они то радили у полемици против бољшевизма и европске љевице, а овај пост-бољшевик то ради бранећи револуцију. Па тако пише о „средњовјековном барбарству“ Романова; за власт московских принчева каже да се темељила „на силеџијама и свећеницима“; руско православље се састоји „од тамјана, икона и неукости“; а ратни циљеви Русије у Првом свјетском рату били су „коктели феудалних бесмислица“ и мистицизма, у које иду панславенство, мајчица Русија итд. Много тога би се у злој вољи могло рећи и за друге земље, владаре и цркве, али је погрду на рачун Русије увијек било лакше написати у увјерењу да оно нешто објашњава. Ауторова слика сељачког освајања земље је добра и снажна, али из данашњег угла незадовољавајућа, ако се барем у фусноти писац не осврне на оно што се догађало по руским властелинствима у провинцији, на оно често варварско уништавање једне културе, које је револуцији приговорио њен велики противник и велики писац, Буњин.

Коначна истина Револуције у њеној дубини, људској и политичкој, темељ њеног успјеха, вјероватно се налази у ономе што је Троцки уобличио ријечима: „Искуство револуције, рата, тешке борбе цијелог горког живота, уздигло се из дубине сјећања сваког од тих сиромаштвом прогоњених мушкараца и жена, изражавајући се у једноставним и одлучним мислима: овим путем више не можемо даље; морамо прокрчити пут у будућност“. Те су ријечи добра слика уграђених надања, али и ограничења учешћа маса у свим револуцијама или изванредним догађајима. За масе је то експлозија након које законито опет слиједи дуги период пожељног мира и повлачења са политичке и повијесне позорнице.

Још један проблем има Фокнер историчар, а који проистиче из његовог револуционарног ентузијазма, кад каже да је „Лењин био демократ“, односно, кад настоји и све остале околности подредити својој концепцији и неким накнадно усвојеним вриједностима нашег времена. Нема много смисла бољшевику проглашавати демократама, ако нећемо претходно озбиљно редефинирати тај појам. Лењинов презир према парламентарној демократији, према реформистима у редовима радничког покрета, био је искрен и представља суштину његовог политичког рада, оличеног у револуционарној Партији. Зато аутор вјероватно и не посвећује више пажње познатој епизоди, колебању у посљедњи час Зиновјева и Каменјева, који су заправо хтели избјећи освајање власти која им се нудила, и преузимање целокупне повијесне одговорности, а Русију упутити ка реформизму њене проширене политичке љевице.

Из тешких питања исхода целокупног револуционарног процеса започетог у Санкт Петербургу, свега што је услиједило већ у другој половини 20-их година, аутор се прилично елегантно извлачи, проглашавајући побједу револуције у економски уништеној земљи Пировом побједом и проглашавајући стаљинизам, на трагу идеје Троцког, контрареволуцијом. Таквом развоју догађаја нарочито је погодивала коначна пропаст револуционарних гигања у Европи, нарочито у Њемачкој. Настала је тако „грозна карикатура“ бољшевичких вриједности и идеала, а Стаљинову теорију изградње социјализма у једној земљи, аутор, опет на трагу Троцког, сматра идеолошким оксимороном. Па ипак цитира и Стаљинове ријечи које су биле својеврсни увод и образложење насилне индустријализације и колективизације, а онда и великог терора 30-их година којем је циљ био затирање сваке опозиције у заметку. Ријечи су то које данас стављају на Стаљинов политички споменик сви они којима је прагматизам испред идеала: „Слабити темпо индустријализације значило би заостајати, а они који заостају, бивају побијеђени... Ми смо 50 до 100 година иза развијених земаља. Морамо надокнадити заостајање у идућих десет година или ће нас скршити...“

У књизи Нила Фокнера, у њеном приступу и тону, има нечег педагошког, то је иновирани кратки курс историје револуције, приручник за младе револуционаре нашег времена, више него научни рад. Али то није само слабост овог дјела, у таквом се приступу истински открива ново значење старих дилема, оне се освјежавају и започињу нови живот.

Тако је и са познатом мишљу Розе Луксембург, која уз Троцког стоји на врху Фокнеровог идеолошког иконостаса, да се људскост суочила с избором између социјализма и варварства. Аутор оправдано закључује ово своје дјело ријечима: „С тим смо избором још увијек суочени“.

HRVATSKO-SRPSKI/SRPSKO-HRVATSKI INTERKULTURALIZAM DANAS. ZBORNİK RADOVA S MEĐUNARODNOG ZNANSTVENOG SKUPA DESNIČINI SUSRETI 2016. (UR.) DRAGO ROKSANDIĆ, ZAGREB: FF PRESS 2017.

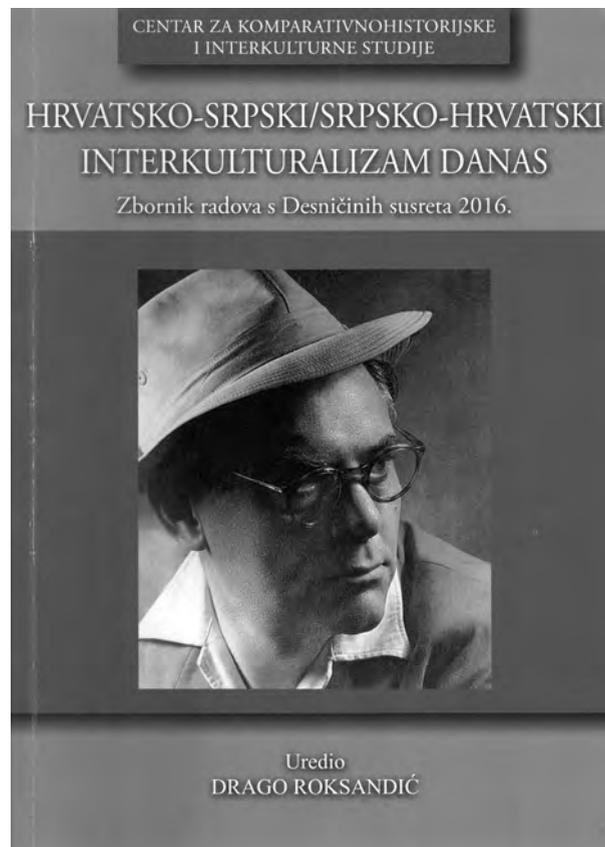
INTERKULTURALIZAM DANAS

PIŠE: **Sanja Šakić**

Teško je ne složiti se s urednikovim osvrtom da u tekstovima mahom izostaje konkretna artikulacija kritičkog propitivanja postavki hrvatsko-srpskog/srpsko-hrvatskog interkulturalizma danas u odnosu na jučer. To, međutim, ne znači da zbornik ne nudi niz prognoza za sutra

Reprezentativna mjesta u književnom opusu, kao i biografiji, jednog od najznačajnijih hrvatskih pisaca 20. stoljeća, Vladana Desnice, u jedno-godišnjem ritmu povezuju znanstvenike i stručnjake različitih istraživačkih profila zahvaljujući skupu *Desnićini susreti*. Na njima dominiraju izlaganja i rasprave neposredno motivirane Desnićinim životom i umjetničkim djelima, ali ovaj skup dugovječnost i atraktivnost ima zahvaliti organizatorima koji godišnje susrete profiliraju u širokom tematskom rasponu društvenih i humanističkih znanosti. Otvorenost „susreta“ individualnim istraživačkim interesima, poticanje inovativnosti i kritičkog mišljenja, te njegovanje kulture dijaloga i interdisciplinarnih istraživanja hrvatsko-srpskih odnosa pronalaze simboliku u Desnićinom opusu i kreativnu realizaciju u konkretnim temama skupova. Tema znanstvenog skupa održanog 2016. godine bio je „hrvatsko-srpski/srpsko-hrvatski interkulturalizam danas“ s odrednicom *Povodom 110. obljetnice rođenja Vladana Desnice*, a radovi sa skupa okupljeni su u zborniku čiji ćemo sadržaj ukratko prikazati u nastavku.

Desnićini susreti su 2016. godine održani u Beogradu kao dio srpsko-hrvatskog projekta „Desnićini susreti“ i hrvatsko-srpski/srpsko-hrvatski interkulturalizam“ Instituta za književnost i umetnost u Beogradu i Centra za komparativnohistorijske i interkulturalne studije Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. U predgovoru naslovljenom *Hrvatsko-srpski/srpsko-hrvatski interkulturalizam danas i jučer* (7-10) urednik zbornika Drago Roksandić navodi da je temom skupa Pripremni odbor želio potaknuti raspravu o interkulturalizmu nakon 2000. godine zbog toga što su od te godine u

dvama državama otvoreni društveni i kulturni procesi koji su omogućili da se ratnim neprilikama narušeni odnosi počnu obnovljati. Dvadeset i četiri autorska članka u zborniku su, zaključuje, više izraz „primijenjenog interkulturalizma“, a manje kritičko propitkivanje njegovih postavki, pa brojne prognoze sa skupa manje dolaze do izražaja u tekstovima okupljenim zbornikom. Zbornik nije podijeljen na tematske cjeline, a možemo ga, za ovu priliku, uvjetno podijeliti na dvije cjeline: prvu odlikuje tematska i metodološka polifoničnost u pristupu temi hrvatsko-srpskog interkulturalizma, dok su u drugoj zastupljeni osvrti na život Vladana Desnice i ponuđena nova čitanja njegovog književnog opusa.

Zbornik otvara rad Zvonka Kovača *Međuknjiževno čitanje, nove interkulturalne studije. Hrvatsko-srpska interkulturalnost u južnoslavenskom kontekstu* (11-23) u čijem središnjem dijelu autor sumira mentorska iskustva s mladim istraživačima i opisuje proučavanje južnoslavenskih jezika i književnosti koje je, nakon osamostaljenja kroatistike, svoje predmetno područje pronašao u nizu međukulturalno povezanih jezika i književnosti. Za razumijevanje hrvatsko-srpskih odnosa važno je komparativno-historijsko čitanje dokumenata jugoslavenske prošlosti u okvirima kako južne slavistike tako i u širim okvirima povijesti srednje i jugoistočne Europe, tvrdi autor i upozorava da osmišljeni interkulturalni pristup za hrvatsko-srpsku problematiku valja izmjestiti iz uskog nacionalnog konteksta i razmatrati ga u relevantnom slavističkom kontekstu jer je međunarodna slavistička javnost sve manje zainteresirana za „naš slučaj“. Jedini članak posvećen jezičnoj

problematici, *Razvojni putevi jezika: od nacрта do suvremenog književnojezičnog izraza* (25-35) Virne Karlič, raspravlja o „beogradskom stilu“, koji je obilježio standardizaciju srpskog književnog jezika. U završnim napomenama autorica ističe kako nije moguće izolirano sagledavanje razvoja srpskog i hrvatskog književnojezičnog izraza zbog raznovrsnih, kako kulturnih tako i svakih drugih, razmjena koje su se odvijale tijekom 20. stoljeća.

**Otvorenost „susreta“
individualnim
istraživačkim interesima,
i njegovanje kulture
dijaloga pronalaze
simboliku u Desničinom
opusu i kreativnu
realizaciju u konkretnim
temama skupova**

Tematsku i metodološku heterogenost prvog dijela zbornika profiliraju stručni interesi autora koji su temi hrvatsko-srpskog interkulturalizma prišli ispitujući kulturne, pa i prijateljske dijaloge. Rad Milanke Todić *Miroslav Krleža i Marko Ristić: sinestezija poetskog i vizuelnog* (53-70) opisuje uvjete nastanka prsnog prijateljstva Miroslava Krleže i Marka Ristića s posebnim osvrtom na pismo-plakat koje je Krleža uputio prijatelju 1936. godine. Tako zvano „divotvelepismo“ kompleksne kolažne strukture (reprodukcija je priložena na kraju rada) otkriva privatnu intelektualnu igru dvojice prijatelja, a autorica ističe njegovu antifašističku i pacifističku poruku. *Zagrebačko-beogradske kazališne razmjene od 1945. do 1960.* (71-97) predmet su rada Snježane Banović, koji pokazuje da su u datom periodu nacionalni teatri ostvarili kulturnu razmjenu čiji se intenzitet do danas nije ponovio. U radu vrijednom pozornosti *Satira u 'Bilježnici Robija K.'* (1984-) *Viktora Ivančića kao povlašćeni prostor hrvatsko-srpskog interkulturalizma* (99-116) Stanislava Barać opisuje kako je hrvatsko-srpski interkulturalizam predstavljen i (pre)osmišljen u Ivančićevoj dugogodišnjoj kolumni u kojoj se satiričnim postupcima nerijetko tematiziraju i hrvatsko-srpski odnosi. Izgubivši časopisni okvir, kolumna je opstala u „tuđim“ okvirima gdje je njezinu životnost osiguravao kontinuiran čitateljski interes i želja za participiranjem u kritičkoj javnosti, te je ona, autorica uvjerljivo argumentira, povlašteni prostor hrvatsko-srpskog interkulturalizma.

Značaj feminizma kao kulturne i političke platforme hrvatsko-srpske suradnje prepoznaju radovi Žarke Svirčev *Feminizam kao stvaralačka platforma srpskih i hrvatskih avangardistkinja* (117-126) i Jelene Milinković *'ProFemina': Interkulturalizam i jugoslovenski feminizmi* (127-138). U prvom se feminističke teme dovode u vezu s poetičkim inovacijama avangarde, istražujući djela avangardistkinja (Adela Milčinić, Jela Spiridonović Savić, Mara Ivančan, Olga Grbić) koja su stvaralačko uporište imala u ideologemu

„nove žene“. Drugi rad predstavlja nadasve inspirativno proučavanje periodike, preciznije, časopisa *ProFemina*, koji je od 1994. donosio tekstove autora cjelokupnog postjugoslavenskog prostora. Značaj časopisa ne iscrpljuje se u njegovom doprinosu feminističkoj kritici i povijesti, nego ga autorica analizira kao mjesto otpora i dio antiratnog i antinacionalističkog pokreta, te kao jedno od prvih mjesta interkulturalizma na postjugoslavenskom prostoru.

Zbornikom dominiraju tekstovi fokusirani na književnost, umjetnost i kulturu čiji red mjestimično razbijaju historiografske analize. Stjepan Matković u radu *Pristupi južnoslavenskom pitanju dr. Ante Trumbića i Beograd* (37-51) analizira kako je politička i diplomatska djelatnost Ante Trumbića pridonijela stvaranju prve jugoslavenske države. Tekst Matka Globačnika, *Najranija recepcija Marxove misli među Južnim Slavenima u Habsburškoj-Monarhiji i Srbiji (1848. – 1871.)* (171-190), govori o „zanemarenoj“ pretpovijesti hrvatske, srpske i slovenske socijaldemokracije. Prvu recepciju Marxove misli u Hrvatskoj autor uspoređuje s recepcijom u Sloveniji i Srbiji te zaključuje da je u proučavanju povijesti određenih ideja važno proučavati i one intelektualce koji su prema njima bili neprijateljski raspoloženi. Rad Gorana Korova, *Beograd kao jugoslavenski interkulturalni grad u kontekstu kulturne suradnje s Afrikom (1961. – 1971.)* (139-147) analizira kulturne razmjene izvan okvira zacrtanog temom skupa i zbornika, te stavlja Beograd, kao interkulturalni centar Jugoslavije, u kontekst intenzivnog angažmana Jugoslavije u Pokretu nesvrstanih zemalja.

**Dvadeset i četiri autorska
članka u zborniku su više
izraz „primijenjenog
interkulturalizma“,
a manje kritičko
propitkivanje njegovih
postavki**

Svojevrsni „predah“ od gustog znanstvenog diskursa i interludij drugoj polovici zbornika donosi rad Olge Krsić Marjanović *Priprema i izrada izložbe 'Vladan Desnica (1905–1967)' u Biblioteci grada Beograda 2005. godine* (149-157), u kojemu autorica iz prve ruke svjedoči o postavljanju tematske izložbe čiji je cilj bio vizualnom komunikacijom uputiti na djelo i biografiju pisca. Na tragu su autoričinog zaključka da je Desnica znao kako „nije važno koliko, već šta ostaje“ i radovi koji u nastavku zbornika analiziraju djela pronađena u rukopisnoj ostavštini i uvode ih u autorov opus. Retrospektivu obilježavanja Desničina života i djela donosi i rad Bojana Jovića *Poetika (ne) pripadanja: o dva naučna obeležavanja Desničinih godišnjica* (159-169), u kojem autor ukazuje na dostignuća i nedostatke znanstvenih skupova održanih 1997. u Zagrebu i 2005. u Beogradu i pripadajućih zbornika. Razmotrivši teorijsko-metodološka rješenja uključivanja Desničinih djela u povi-

jest hrvatske i srpske književnosti, Jović zaključuje da se na slučaju Desnice prelamaju sve teškoće svrstavanja jedne složene poetike pisca u uske okvire nacionalne književnosti.

U drugoj polovini zbornika zastupljeni su radovi mahom posvećeni Desničinom književnoj ostavštini, pri čemu se posebno izdvajaju kvalitetne reprodukcije i transkripti rukopisne građe (pisama i pjesama) dane širem čitateljstvu na uvid, a koje zbornik čine još vrednijim. Tekst Vladana Bajčete *Nekoliko pjesama Vladana Desnice u rukopisu* (259-281) predstavlja analizu deset pjesničkih tekstova pronađenih u rukopisnoj ostavštini koje autor ovom prilikom razvrstava i datira razabirući Desničin dominantno modernistički prosede. Autor pridodaje analizi radnu verziju Desničina prepjeva poeme *Grobovi* Uga Foscola, koji je bio objavljen 1951. godine, te na temelju raznovrsnosti pronađenih rukopisa zaključuje kako su oni znakoviti u pogledu odnosa Desnice prema vlastitoj poeziji. S nepoznatom Desničinom pjesničkom zaostavštinom upoznaje nas i rad Sanje Roić *Dom predaka u Islamu Grčkom kao pjesnički motiv. Jedna nepoznata pjesma na talijanskom jeziku iz arhiva obitelji Desnica* (305-319), koji jednu pjesmu na talijanskom jeziku pripisuje mladom Vladanu Desnici. Pjesnički motiv doma predaka autorica prepoznaje u domu u Islamu Grčkom, kojemu je više puta prijetio nestanak, a koji u pjesmi poprima antropomorfnu obilježja jer su se u njemu „taložili djela, strepnje, tjeskobe, borbe i životne nevolje“.

**U završnim napomenama
Virna Karlić ističe kako
nije moguće izolirano
sagledavanje razvoja
srpskog i hrvatskog
književnojezičnog izraza
zbog raznovrsnih razmjena
koje su se odvijale tijekom
20. stoljeća**

Epistolarna građa Vladana Desnice i piščeva obiteljskog kruga predmet je radova Drage Roksandića *Vladan Desnica i Istorija kotarskih uskoka Boška Desnice* (283-296) i Ive Tešić *O prijateljstvu i još ponečemu* (321-340). U prvom, autor otkriva piščeve historiografske interese i kompetencije iz prepiske sa stricem Boškom Desnicom u periodu kada je finalizirao istraživanja izvora za povijest ravnokotarskih uskoka objavljena u *Istoriji kotarskih uskoka* 1950. i 1951. U drugom, autorica upotrebljava prepisku Desnice i njegove djece, Nataše i Uroša Desnice, s Draganom M. Jeremićem kao podsjetnik na položaj u kojemu se pisac dvojake pripadnosti nalazio u hrvatskoj i srpskoj književnosti. Društveni položaj pisca predmet je rada Bojana Đorđevića *Vladan Desnica u dokumentima Saveza književnika Jugoslavije* (297-306), u kojem autor razmatra aktivnosti Vladana Desnice kao

člana Društva književnika Hrvatske i Saveza književnika Jugoslavije gdje se Desnica predano zalagao za zaštitu socijalnih prava profesionalnih književnika.

Povezivanje poetike Desničina opusa sa širim evropskim književnim tradicijama predmet je rada Luce Vaglio *Iskustva pseudoautobiografskog romana 20. stoljeća: Italo Zvevo i Vladan Desnica* (191-197), koji *Proljeća Ivana Galeba* svrstava među najvažnija ostvarenja pseudoautobiografskog romana 20. stoljeća. Prozne modele Vladana Desnice u kontekstu srpske književnosti razmatraju radovi Nikole Marinkovića *Lirski roman i lirsko pripovijedanje Vladana Desnice u kontekstu srpske književnosti* (223-234) i Milomira Gavrilovića *Odlike enciklopedijskog modela proze u 'Proljećima Ivana Galeba' Vladana Desnice i 'Peščaniku' Danila Kiša* (235-248). U prvom se roman *Proljeća Ivana Galeba* čita u ključu lirskog pripovijedanja, koje nudi akcentiranje subjektivnosti (umjesto povlaštenog akcentiranja historijskog), dok drugi rad isti roman tumači u terminima enciklopedijskog modela proze, koji opisuje potreba predstavljanja totaliteta čovjekovog iskustva u književnom tekstu. Komparativnom analizom motiva „prividno živih ljudi“ u dramskim tekstovima rad Aleksandre Kuzmić *Šta/što je Kovačeviću Desnica? ('O Lariju Tompsonu, tragediji jedne mladosti' Dušana Kovačevića i 'Ljestvama Jakovljevim' Vladana Desnice)* (249-258) utvrđuje neraskidivu vezu dvojice autora koje na prvi pogled malo toga veže: pokazuje se da su likovi koji samo održavaju privid života temeljne dramaturške okosnice vremenski udaljenih dramskih tekstova. Uz prozu, poeziju i dramu, zbornikom je obuhvaćen i esejistički dio Desničina opusa u radu Jelene Đ. Marićević, *Renesansni sujet Dositeja Obradovića u 'Jednom pogledu na ličnost Dositejevu' Vladana Desnice* (213-221), u kojem autorica sugerira interpretaciju prema kojoj Desnica promatra lik Dositeja kao „zakonodavca umjetnosti“ i nagovještaj preporoda poezije.

Desničinom prvom romanu vraća se rad Marine Protrke Štimec „*Kineskim zidom odvojeni*“. *Politike identiteta, nejednakosti i isključivanja u Desničinu 'Zimskom ljetovanju'* (199-212) upozoravajući na njegovu aktualnost i mogućnosti kritičkog razmatranja suvremenih politika identiteta koje generiraju nejednakost, nepravdu i isključivanje. Zbornik kraju privodi rad Jelene Đorđević, *Vladan Desnica u srpskim školskim programima i udžbenicima* (341-351), koji opisuje mjesto romana *Proljeća Ivana Galeba* u školskim udžbenicima u Srbiji od 1964. godine do danas. Tekst prigodno zaključuje ovaj zbornik idejom da je djelo Vladana Desnice paradigma i hrvatske i srpske kulture, te da mu se kao piscu dvaju kultura počelo sve više pristupati izvan ideoloških učitanja i uskih nacionalnih okvira.

Da *Desničini susreti* nisu samo formalno posvećeni liku i djelu pisca svjedoči velika zastupljenost rasprava o relevantnim aspektima opusa Vladana Desnice koje su realizirane u kontekstu glavne teme skupa. Teško je ne složiti se s urednikovim osvrtom na početku zbornika da u tekstovima, pored načelnog povezivanja s temom znanstvenog skupa, mahom izostaje konkretna artikulacija kritičkog propitivanja postavki hrvatsko-srpskog/srpsko-hrvatskog interkulturalizma *danas* u odnosu na *jučer*. To, međutim, ne znači da zbornik ne nudi niz prognoza za *sutra*: konstitutivnu temu skupa zahvaćaju znanstveno utemeljene analize partikularnih fenomena iz dalje i bliže prošlosti koje ukazuju na nužnost komparativnog proučavanja hrvatsko-srpskih odnosa iz vizure društvenih i humanističkih znanosti.

OGNJEN OBRADOVIĆ: *OTICANJA*, ČAČAK: GRADSKA BIBLIOTEKA VLADISLAV PETKOVIĆ DIS, 2016.

OTICANJA IZMEĐU REDOVA

PIŠE: Srđan Gagić

Eventualne zamerke i slabosti mogu se pripisati velikoj želji i ambiciji sa kojima većina mladih autora pristupa prvom rukopisu. Kao najvišu vrednost Obradovićeve poezije treba istaći inventivnu metaforiku koja uglavnom počiva na filmskoj i digitalnoj leksici i zreloj svesti o političkom trenutku i društvenim i civilizacijskim (pre) kretanjima

Svoj put u štamparije pesnički prvenci skoro isključivo nalaze posredstvom još uvek dovoljno brojnih, manje ili više atraktivnih institucija književnih konkursa. Jedan od takvih je i konkurs za nagradu *Mladi Dis* koji od 1979. godine raspisuje manifestacija *Disovo proleće*, a u okviru kojeg je prošle godine u biblioteci *Tokovi* objavljena trideset peta pesnička zbirka, *Oticanja* Ognjena Obradovića. Treba pomenuti i to da su u poslednjoj deceniji upravo u ovoj ediciji prve knjige objavili neki od najzanimljivijih pesničkih glasova u novoj srpskoj poeziji kao što su: Dragan Radovančević, Vladimir Stojnić, Bojan Vasić, Bojan Marković, Maša Seničić i drugi. Prošlogodišnji laureat, Ognjen Obradović, svojim rukopisom uverio je žiri da je njegova zbirka *Oticanja* adekvatan nastavljaj niza uspehlikih prvenaca, kao i da je Obradović autor koji zavređuje pažnju malobrojne, ali dosledne, pesničke čitačke publike.

Reč je o relativno kompaktnoj, nevelikoj knjizi, koja u četiri ciklusa sabira 26 uglavnom dužih pesama. Naslovima, pesnički ciklusi impliciraju (pr)oticanje životnih ciklusa, međutim, tematski je zbirka znatno razudjenija i teže je izdvojiti centralni integrativni činilac ili čvrst idejni koncept. Dok prva pesma najavljuje poetsku (auto)biografiju, ostatak zbirke autorovo je tematsko i poetičko istraživanje vlastitih mogućnosti, a ciklusi su međusobno tek delimično uvezani,

otvarajući prostor za pesničko promišljanje i oblikovanje različitih tema.

Glavni lik Obradovićeve poezije često je određen kao umetnik, naročito u pesmama u kojima poziva na društvenu odgovornost i angažman, suočavajući se istovremeno sa vlastitom apatijom, ravnodušnošću i nečinjenjem. U tom smislu, Obradović ne uspeva da pobegne od pitanja s kojima se razračunavaju svi mladi pesnici na svojim autorskim počecima – pitanja smisla pisanja poezije u ovako ustrojenom svetu, ali i pitanja odgovornosti i aktivne uloge koju bi umetnik mogao/morao da uzme u društvu. Treba tome dodati i nešto naivnije, amblematsko prevođenje odnosa pesnika i pesme u odnos roditelja i deteta, koje ipak nije lišeno karakteristične autoironije.

Prvi ciklus *Rođenje* uokviren je porodicom kao nosećom konstrukcijom postanka, a oslikan „porodičnim odrescima” – isečcima i fragmentima iz porodičnog života koji se čuvaju u foto-albumima ili na memorijskim karticama telefona. U jednoj ravni, ova se zbirka kreće od začeca kao incidenta i svesti o akcidentalnosti pripadanja baš tom i takvom životu, do mogućnosti odvajanja od porodice kao jezgra i, videćemo potom, potrebe da se kroz život traga za mogućnošću stvaranja svoje male porodične baze i ispisivanja stvarne ili fiktivne biografije.

Najuspelija pesma ovog ciklusa je *Diskretni motiv odrezanih majčinih ruku* koja iza ponešto opskurnog naslova donosi nežnu pesmu o majčinstvu; majka je zaštitnička figura i stub porodice, a njene ruke su metonimična zamena za nežnost i sigurnost za kojom se potom traga. S druge strane, pesma o ocu zapravo je pesma o neodređenom bogu skrivenom u bankomatu kojem se umesto molitve očitava PIN, u mehurićima gaziranog pića, u žvakama iz supermarketa. On je zadužen za stvaranje života, ali i krivac za njegovu nesavršenost, nedovršenost i anomičnost. Iako trajno odsutan, u čovekovom odbijanju da prihvati njegovo nepostojanje, on svojim opstojanjem preuzima smisao krivca. Odatle je bog svaka ona sila kojoj se čovek podređuje ili priklanja, koja kreira modele i sisteme, a koja je u potpunosti određena ljudskim faktorom i njegovom potrebom da se alibi utemelji u providenciji.

Prošlogodišnji laureat

„Disovog proleća“

Ognjen Obradović svojim rukopisom uverio je žiri da je njegova zbirka *Oticanja* adekvatan nastavljajući niza uspeh prvencata, kao i da zavređuje pažnju malobrojne, ali dosledne, pesničke čitalačke publike

Ciklus o porodici i odrastanju ujedno najavljuje i jedno od važnih osećanja zbirke: prolaznost i opsesivnost prošlim iskustvima kao jednim dokazima da se uopšte živelo. Slike i drugi (drugi) predmeti predstavljaju punktove u fragmentima života koji je prošao; onaj koji tek dolazi uvek je praznina i neizvesnost. Prvi ciklus nije lišen ni društvene svesti, koja će u većoj meri, sa više ili manje uspeha, biti važno uporište u ostalim ciklusima, utoliko što je svako uranjanje u svet, suočavanje s njegovim uzusima i ustrojstvima. Ovakav će pristup posvedočiti spremnost mladog pesnika da se razračuna sa nekim od najdominantnijih društvenih pitanja iz svoje neposredne savremenosti, da ih u svojim najuspelijim trenucima sagleda zrelo i da se makar u nameri suprotstavi onom što je konzumersko, instrumentalizovano, dehumanizovano.

Uspomene su jedno od tematskih težišta drugog ciklusa zbirke koji nosi naziv *Krvotok*, mada će se u njemu lirski subjekat već više i značajnije otvoriti prema savremenom svetu i njegovim fenomenima. Obradović će svoju metaforiku zasnovati na iskustvu savremenih medija i tehnologija čiju potenciju vešto eksploatiše nizom efektnih

metafora i poređenja. Utoliko se ovaj ciklus čini najkompleksnijim, a istovremeno i u najvećoj meri dovršenim i celovitim, združujući u sebi sve tematsko-motivske ravni koje je autor nastojao da integriše u zbirku. U najuspelijim pesmama ovog ciklusa polazi mu za rukom da poezija istovremeno bude i intimna, i angažovana i politična, s merom dobrog osećaja za formu i pesničku sliku, a da ni jedno ni drugo ne doživi skliznuće u pojednostavljanje, sentimentalnost ili preskriptivnost, čega će biti u nekim drugim pesmama iz poslednja dva ciklusa.

Reč je o relativno kompaktnoj, nevelikoj knjizi, koja u četiri ciklusa sabira 26 uglavnom dužih pesama

Liminalna tačka dezorijentacije u *Krvotoku* je prva seda, koja stvara strah od starenja i detektuje potrebu za petrifikacijom koja bi značila zaustavljanje trenutka, time i sprečavanje prolaznosti, kao univerzalne težnje ka besmrtnosti. Ironijski odgovor na ovu pesmu dolazi na kraju zbirke – okamenjenje je moguće tek retroaktivno, nakon smrti i to kao doslovno repliciranje lika u kamenu; i ne slučajno baš lika pesnika, s kojim i sam lirski subjekat želi da se poistoveti, kao s onim koji stvaranjem pokušava da se otrgne zaboravu. Organizam pak nastavlja da se transformiše, u stalnom podsećanju na telesnu propadljivost, na uslovljenost vremenom, gde je svaka životna faza tranzicioni stadijum ka konačnom. Ono što uspeva da se odupre tom usudu jeste pamćenje, odnosno uspomene kao pomenuti važan kapital Obradovićevog lirskog subjekta. No čini se da kao što na fotografijama majke, ono najvažnije – njene ruke – ostaje izvan okvira fotografije, tako se i ostale uspomene koje lirski subjekat vidi kao svojevrsnu muzejsku postavku života, javljaju na koncu teške i nesvarljive, jer obično deponuju emocionalne sadržaje i aktiviraju svest o njihovoj neobnovljivosti.

Obradovićev subjekat u ovoj fazi odrastanja i saznanja o prolaznosti, uočava i druge, eksterne zakonitosti. Prva seda je ono što daje pravo i legitimitet da se samerava svet i da se u tome svetu proverava i ispituje vlastita, pojedinačna vrednost. Život je onaj koji je nezamenjiv, a istovremeno vezan za svet u kojem je zamenjivost osnovni princip. Pesme koje govore o takvim uvidima postaju gotovo sentenciozne: „Naknadne reklamacije nisu dopuštene./Čak i neiznošeni životi/ne mogu biti zamenjeni.“ (*Krvotok*), „Ako se ne pojaviš sutra,/ tvoje mesto zauzeće neko drugi.“ (*Oticanje*). Da Obradovićev lirski junak odrasta kroz iskustvo prostorno-vremenskih zakonitosti savremenog društva i sveta, vidimo i u pesmi koja nosi naziv *Pejsmejker* u

kojem bilans života više nisu fotografije i drage uspomene, već fiskalni račun izražen u dinarima kao stvarna merna jedinica i legitiman trag postojanja.

Posebno je intrigantna pesma *Pogubljenje* koja tematizuje javnu egzekuciju reportera Džemsa Folja od strane Isila, koja iz intimne perspektive i ličnog doživljaja selektuje i dokumentuje osećanja koju lirski junak ima spram svog (ne)učesća u ovom spektaklu smrti. U osnovi pesme je propitivanje fenomena posmatrača medijskog spektakla (koji Obradović poredi sa rimskom arenom), odnosno načina na koji u novom poretku sveta smrt postaje zabava za široke mase, a distanca koju pruža virtualni kontekst, lišava posmatrača empatije i čini ga u konačnici – saradnikom. U podnapišu pesme stoji posveta *Džejmsu Foliju, i svim narednim žrtvama*, čime se iskazuje svest o kontinuitetu nasilja i stradanja, a pesma postaje epitaf kojim se i sam pesnik iskupljuje za pasivnu ulogu koju zauzima.

Treći ciklus prevodi lirskog junaka iz sfere globalnih fenomena u sferu intimnog – vizura se rotira i subjekat koji živi u na više nivoa nepravednom svetu, pokušava da stvori intimni svet koji bi mu bio kontrapunkt. Posebno su u tom smislu zanimljive tri pesme koje prikazuju život udvoje, u tri različita stana i tri različita stadijuma i/ili forme ljubavi. Stan kao zatvoren, protektivan prostor, postaje pozornica za život koji se na koncu ipak ne realizuje. U ovaj se ciklus uvodi Drugi kao ravnopravan i nužan učesnik u pokušaju da se rekonstruiše porodično kroz potentne dimenzije emocionalnog i partnerskog. Ako je prvi ciklus postavljanje porodičnog, a drugi društvenog konteksta, onda bismo za treći rekli da je ciklus u kojem lirski junak pokušava da postavi emotivno-intimne koordinate u porodičnoj i društvenoj datosti, ali se nužno suočava sa samoćom i izolovanošću. Drugi je uvek sagovornik Obradovićevih pesama, TI kojem se njegovo lirsko JA obraća. Zajednički život prolazi evolutivne faze od „dobrovoljnog izgnanstva“ i stvaranja malog zajedničkog sveta s poverenjem u mogućnost trajanja, preko nesporazuma i nerazumevanja, do potpunog gubitka ljudskih atributa (senke, zvuka, dijaloga, sposobnosti sanjanja). Kada ne govori Drugom, lirski subjekat se udvaja i vodi dijalog sa sobom, u introspektivnom samoosećanju (ne)mogućnosti, prolaznosti i smrti. U ovom ciklusu Obradović je na terenu dobro poznatom i često prekomerno eksploatisanom u savremenoj srpskoj poeziji, pa iako su pesme uspele, kretanje u sferi poznatog uskraćuje nas za očišćenje.

Čini se donekle zalutalom u ovaj ciklus pesma *Tri pesme o poplavama* koja, opet dokumetaristički, tretira konkretan neposredan događaj i na momente svodi angažman i kritiku na razgovorni, pa i didaktički diskurs, uz suvišna objašnjenja i potcrtavanja, što u konačnici čini da iz potentne ideje izrasta neujednačena pesma. S druge strane, treba istaći da je Obradovićev angažman najsnažniji i najefektniji upravo onda kad izvire iz svakodnevnog, intimnog, običnog i deluje na čitaoca indirektno.

Poslednji ciklus donosi niz pesama koje su kao pasaži izdvojeni iz konstrukcije kakvog apokaliptičnog sveta (njemu bi se mogla pridodati i pesma *Sanjao sam tržišni centar* iz drugog ciklusa). I zaista, u poslednjoj pesmi Obradović svet i vreme u kojem njegov junak živi određuje kao postapokaliptično. Svaka od ovih pesama tematizuje

neki od motiva iz svakodnevice koja u svojim najbanalnijim oblicima, prelomljena kroz naročitu, anksioznu pa i paničnu pesničku svest, dobija drugačije, često groteskne, obrise. Autobus postaje dionizijski hram bučnog i neprijatnog orgijanja, mediji su profete smrti, a virtualni svet svojom simulacijom iskustva pomaže u prevazilaženju strahova. Od prethodnog sveta u nestajanju ostaje statua pesnika, kao turistička atrakcija i spomenik prolaznosti.

Ciklus o porodici i odrastanju ujedno najavljuje i jedno od važnih osećanja zbirke: prolaznost i opsednutost prošlim iskustvima kao jedinim dokazima da se uopšte živelo

U poslednjem ciklusu u većoj meri od pesničkog progovara drugi Obradovićev afinitet – onaj za naraciju. Budući da je autor oprobani dramski pisac, čini se da ova zbirka sadrži neophodne impulse koji bi Obradovića i spontano mogli usmeriti ka trećem neistraženom mediju – prozi. Neke od pesama čine se upravo kao skice za kratke priče, čemu posebno doprinosi gusta upotreba pripovedačkih glagolskih vremena. Ovakav sintaksički izbor ujedno je jedan od faktora povremenog jezičkog opterećenja i prezasićenosti. Narativna sintaksa uslovljava upotrebu složenijih sintagmi i rečeničnih konstrukcija koje u nekim, dužim pesmama, ne samo da monotonizuju melodiju, nego i ne dozvoljavaju pesničkim slikama da deluju samostalno, dodatno ih objašnjavajući. Tome dodajemo i čestu upotrebu okvirnih situacija (kao što je više puta upotrebljen san), kao i humoristični i satirični otklon koji se u pojedinim pesmama može učiniti suvišnim i razvodniti pesnički jezik. U drugim pesmama, ipak, upravo nam humor pomaže da lakše percipiramo užase svakodnevice o kojima se peva, pa je preporuka autoru da ga se ni u buduću ne odriče, ali da pronađe neophodnu, svrsishodnu meru kako ne bi opteretio pesmu.

Sve eventualne zamerke i slabosti, u najvećoj meri mogu se pripisati velikoj želji i ambiciji sa kojima većina mladih autora pristupa svom prvom rukopisu. Treba svakako kao najvišu vrednost Obradovićeve poezije istaći inventivnu metaforiku koja uglavnom počiva na filmskoj i digitalnoj leksici (kamera, kadar, *setting*, statista, epizodista, *tag*, link, *play*, total...) i zreloj svesti o političkom trenutku i društvenim i civilizacijskim (pre)kretanjima u kojima pesnik kao savremenik saučestvuje, na čijoj pozadini stvara, a onda i o odgovornostima koje iz toga proističu.

ПОСЛЕДИЦЕ ВАТРЕ

Анђела Пендић

Анђела Пендић рођена је 26. јануара 1993. године у Београду. Студирала општу лингвистику са руским језиком на Филолошком факултету у Београду, где је недавно завршила мастер студије. Песме су јој заступљене у неколико зборника и часописа, као и у заједничкој збирци „Изломљене линије“, коју су Фестивал поезије младих и Граматик објавили 2015. године. Има две самосталне збирке песама. „Белег“ је штампан као првонаграђени рукопис на фестивалу Пјесничка реч на извору Пиве 2015. године. „Огањ“ је 2016. освојио прву награду на Сомборском књижевном фестивалу и објављен је исте године.

*Избор од 8 песама из збирки „Белег“ и „Огањ“

(Помпеја)

Скидам последњи пепео
да се пронађем на зиду ове куће,
ову слику која је одавно постојала
на врату
и сад, на месту огрлице
право тумачење боје.
Можда ћу сачувати превише
због жеље да са сваке стране ветра
(запамти овај ветар)
очувам замишљену линију
какву имају исцељене стабљике
или белина.

Није остало више ништа да се разведе,
да су нестајања у ватри била сродна
ови зидови би...

Изговараћу само мелем
понављаћу откривене слојеве
упорно,
да поништим макар онај звук
од ког је започела ватра
чије последице сада уклањам.
А узроци су остали забележени:
био је врт, пуст,
и сусрет замућен ветром,
у једној равни,
тако се рађа боја,

али јасно је било и пре крхотина
између речи и додира,
никад није била близу
та висина ноћи
тај покрет заустављен
да се досања.
Ниси рекао ништа налик
свом имену.

Скидам последњи пепео
постоји нека друга реч
не ни збогом ни лаку ноћ
реч која носи ово огромно између
и да може да из ове ископине,
ране у којој је умро један град,
да се распрсне као крв
била би истоветне боје као сан
оповргнут собом –
једине боје могуће
у времену које сам створила
у лишћу дрвета на ком стојиш
(гране су продужетак самрти,
вапај немоћних крила)
и то је боја коначних птица.

Исцељење (повратак)

Сок листа и разум гране
теже истом току.
Откине ли се смисао петељке,
две прислоњене ране
даће везу вреднију од претходне.
Јер, на врху прекида,
роје се чежње за целовитошћу
и сећања
на тупу светлост одвајања.

Новембар

и ружа
током јутра, током тешке и лаке ноћи
остаје затворена
два сукобљена знања састављајући
у једно:
безразложни новембар
могуће је премостити само разбијеним стаклом
временом разбијеним на старо и ново
језиком створеним да бележи нестанке
а ја, како?
како озбиљно и смешно испраћам маглу
и живим под принудом овог једног језика
да изговарам два имена,
али не и њихове промене

Аутопортрет у врту пуном црних лепеза или Девојка са лампом

Пренети све лепоте једног времена
у садашњост
или их заборавити
како би са њима отишле
и црне ластавице
носећи своја гнезда у канџама
свеобухватна, свепостојећа,
а сада расплунута до немоћи
у ветру хитрог времена.
Или само скупљати капи
у мозаик узалудног чекања
и дозволити секундама
да клизе низ дланове,
низ огреботине од суза на њима
настале кад су придржавали
и заклањали лице
на заласцима Сунца.
Вртети се орбитом
једноликог понављања
са сенком среће.

Пре лета

Сабрани, као грешке одсуства,
као што смо сабрали
преостале речи, изговорићемо најпотпунији
позив — какав имају тек пробужени —
промуклим гласом:
јер смо се кроз сан
и последице ватре пробијали
са превише гласа и премало речи

Одисејев поглед

Да једва дишем
 поново
 у великој тајни оствареног
 и вечно замирућег
 на рубовима раскопане ноћи
 на рубовима ноћи као што труп брода
 увек изнова у једином
 (то значи:
 оном што припада) тренутку
 безброј пута осети први додир воде
 носећи катарку и сен обала истоветно:
 не разликујући појединачна времена.
 А она се враћају, умножавају
 клијају у пукотинама чврсте материје
 која заједно са младицом учи исцељење
 затим бол.
 Позната мелодија: није разапето једро:
 више ветра може примити и понети душа
 а шкољка пешчаног дна
 и шкољка висине прислоњене једна на другу
 стварају
 удар
 удар
 удар
 тело од мора и ваздуха
 које саосећа са путницима
 и сâмо бивајући чежња,
 бележећи границу у пени.

Пијаниста

Није довољна само тежина непостојећег
 накупљена у јагодицама,
 ни разумевање уха за откуцај,
 ни стопало гласније од позива земље.
 За један млин покретан празнинама хартије
 потребне су очи
 пред сваку смрт затворене тајном грања.
 За једно такво трајање ваздуха
 потребно је тужно и осунчано припадање ширини.
 И заплитање у бескрају
 и рађање симбола у данима.

Потребан је бол опирања дирке у браздама прстију,
 откидање јата крилате тишине.
 Потребна је радост због љубави дирке
 према неизреченом у додиру.

Читав резонантни погреб јесте свечаност осмеха
 и вода има исти звук као птица у клавиру.

Врт

Мирно стојим у индигу, тиркизу
 у заустављеном одсеу, пригушеном омотачем,
 у непоколебљивој тами на грудима
 које су ми се одавно причиниле
 као одраз гашења.
 Нисам чула кад су се обрушили зидови,
 одзвањало је дном мора, судбином шкољки,
 вечни ултрамарин је пулсирао
 у линији одвајања, позајмљеној од низа
 и низа опасности у грлу.
 Пронашавши на дну ове тек откривене вазе
 од метала своју коначност,
 бацам последњи поглед на четири истока
 које је изневерило теме најдуже сенке,
 пре него што се загрцнем прахом
 пре него што се разбукти
 мурал у заувек неименованој обали, утроби.

SREĆNA BANANA

Miloš K. Ilić

Ružici se bližilo sedam godina braka. To je sedam letovanja, tri zimovanja, sedam rođendana njenih i sedam rođendana Peđinih, to je sedam godina bez dece, sedam godina puta dvanaest plaćanja zajedničkih računa – do same svadbe živeli su razdvojeno – sedam godišnjica. Nije joj se sviđalo da tako parceliše svoj brak. Ponavljala je samo to sedam godina. I sebi i drugima. Sedam godina je biblijski. Zvuči monumentalno. Nije razloženo na sitne članke iz svakodnevnog života. Brak je i začet kao ideja o budućim godišnjicama.

Bremenitost cifre ju je pritisnula, pa je htela mužu da priredi nešto lepo za godišnjicu. Razmišljala je šta bi to moglo toliko da ga obraduje, šta bi njihov brak moglo da načini još boljim? Posle dosta promišljanja i pretrage, slučajno je nabasala na čudan sajt – srečnabanana.rs. To je bilo to, odlučila je.

Na kursu je bilo njih osam, plus instruktorka Vera. Okupljali su se ponedeljkom, sredom i petkom u podrumčini koja je glumila youth center. Kako je mlađarija izostala, iznajmljivali su prostor kome god je hteo da plati. Tako su se tu našle i one, okupljene oko Srećne banane.

Predstavila se: Vera Milić, majka dvoje dece, supruga, polaznica mnogih kurseva psihologije, meditacije i masaže. Porodično iskustvo i više od dve stotine sati raznih kurseva – broj sati je naglasila povisivi glas - dali su joj ideju da napravi svoj sopstveni program za usavršavanje bračnih odnosa. Nije pričala dugo, niti je rekla išta što bi bilo vredno pamćenja, ali dve-tri žene su uredno hvatale beleške. Ružica je stavila ruku na tašnu u nameri da izvadi mobilni, kako bi i ona mogla da zapiše nešto, ali je odlučila da to ne radi. Radije će da sluša i pamti. Nastavnica je završila s pričom, pa je tražila da se sve predstave. Ono što je Ružici bilo čudno je to kako su tu samo žene. Nijedan muškarac.

Milena, Kristina, Saška, Milica, Teodora, Ksenija, Irena i Ružica ubrzo su se bolje upoznale. Sve su bile manje-više u sličnim pozicijama. Žene s muževima, neke s decom, neke bez, tražile su kako da rasonode svoje supruge, kako da razbiju monotoniju koja se uvukla u brakove.

Saška se posebno plašila toga da njen matori – tako ga je zvala – nađe neku bolju. Nije rekla mlađu, pošto je i sama bila dosta mlada, samo bolju.

U čemu?

Pa u tome.

Pošto je prva sedmica protekla u parapsihološkim seansama i zbližavanjima, Vera je naglasila kako jedva čeka sledeću nedelju jer tad počinje pravi rad. Ružici nije bilo jasno na šta misli, pošto su na sajtu pominjali samo učenje iz, kako su naveli, brakologije.

Peđa je primetio da se Ružica sve duže zadržava na poslu i hteo je da zna o čemu se radi, a ona je slagala da je krenula na pilates jer se ugojila. Muž ju je uhvatio za kukove, prešao šakama preko dupeta, šljapkajući je na kraju po butinama, u želji da joj da do znanja kako ga ona i dalje privlači.

Ma šta će ti to?

Ali Ružica je bila uporna. Sedmogodišnjica samo što se nije obrušila na njih i morala je po svaku cenu da ostane na kursu.

Nije skupo.

Smirila ga je.

Suprug joj je postao aktivniji. Jebali su se barem tri puta nedeljno. Pre nego što je krenula na kurs, imali su odnos jednom u deset dana. Dva puta ako se napiju subotom uveče.

Stvarno si se zategla.

Autosugestija. I to im je Vera predavala.

Milena i Teodora su odustale čim su shvatile o čemu se zapravo radi. Podigle su se, crvene od stida i besa, pokupile stvari i izjurile iz omladinskog centra. Predavačica je slegnula ramenima i pljesnula rukama kao da je time označila nov početak. Ružica je razmišljala da li da i ona ode. Ipak, platila je kurs, a možda joj i pomogne. Tako da je ostala i radila sve što ih je Vera učila.

Razmišljala je, pokušavajući da u Peđinoj borbi za vazduh nađe malo ritma, kako ne bi trebalo da se kaže oralno zadovoljavanje, sem ako nije u slučaju poza 69. Ako ja zadovoljavam Peđu, pa valjda je on kurcem zadovoljen, a ja koja ne volim preterano da ga stavljam u usta sam sve sem zadovoljene.

Časovi su se nastavili i niko više nije odustajao. Šta više, Ksenija je dovela svoju prijateljicu Vladanu koja je dobila ubrzani kurs, jedan dopunski čas i nesmetano se priključila ostalim ženama u izučavanju tajni felacija. Vera bi iz velike torbe za teretanu izvukla osam plastičnih, vakuumskih kesa. U svakoj kesi bio je po jedan dildo. Prvog časa su sve dobile onaj koji im je Vera dala, ali već naredni put su se rasporedile tako da je svaka ispred sebe imala plastični penis koji je najbolje odgovarao propozicijama muškaraca koje su htele da zadovolje. Svaki čas ticao se drugog dela kurca koji je trebalo posisati, poljubiti, liznuti, ovlažiti (rečju: usrećiti) na najbolji mogući način. Glavić, koren, mošnice, guč; sisanje, lizanje, češkanje, masturbacija. Prvo bi imali predavanje od pola sata, a onda pola sata prakse. Praksa je podrazumevala vežbanje ispredanih tehnika na veštačkim spolovilima.

Ružica je, ipak, počela da hvata beleške.

Kratka puš-pauza između teorijskog i praktičnog dela davala je vremena ženama da proćavrljaju i bolje se upoznaju. Tako je Ružica saznala, s olakšanjem, kako nijedna od učenica nije prijavila svom kurcu da ide na kurs. Sve su to tajile iz najrazličitijih razloga. Ružici se njen činio najmanje sramnim, minimalno je rušio poverenje koje supružnici treba da imaju: htela je, prosto, da iznenadi Peđu.

Peđa nikad nije voleo kako mu Ružica popuši. Uvek bi je odgurnuo, kad bi se spustila među stidne dlake, ili bi je, puštajući je da se kratko zanima oko kite, nežno, poput lifta pridizao k sebi, ljubio je i brže-bolje gledao da ga ubaci u nju, ne bi li se pušenje prekinulo. Ružica je primetila šemu, ali joj je trebalo dugo vremena – godine – da ga pita u čemu je problem. Direktan kakav je bio, otvoreno joj je kazao šta je u pitanju. Kako Ružica to nije ni volela da radi, laknulo joj je, ali je ipak odglumila povređenost.

Negde pri sredini kursa, nastavnicu je zanimalo kako se dotadašnji časovi pokazuju u krevetu. Ružicu je ovog puta iznenadilo to što ona jedina nije probala da oplemenjena novim znanjem zadovolji muža na taj način. Osećala se slobodno u Srećnoj banani i stoga je objasnila svoju situaciju, zaključujući kako bi radije sačekala da sve nauči, pa onda zaista iznenadila Peđu. Povala se rasprava: šta će kad se muževi naviknu? Vera ih je sve smirila, majčinskim smešcima i klimanjima glave: Srećna banana nudi još dva napredna kursa.

Predavanje se završilo dodelom diploma. Na diplomama je stajao veliki zlatni logo Srećne banane, kao i natpis Srećna banana, sve u kitnjastim, pisanim slovima, a odmah ispod su se nalazila imena i prezimena polaznica. Na samom kraju diplome je stajao naziv: oralna čarobnica. Vera im je objasnila kako postoje još dva zvanja: oralna carica i oralna furija. Prijave za napredne kurseve se popunjavaju putem interneta.

Sedam godina braka, specijalna večera, Ružica sređena kao da će je neki umetnik izložiti u galeriji pod parolom Najlepša žena na Istoku; Peđa doteran, drag, nežan, razgovorljiv; pripiti su šetali ulicama, obišli dva-tri mesta bitna za njihovu mikro mitologiju, pa se brže-bolje vratili u stan; nastavili su da piju, ali su se ubrzo našli u postelji, željni jedno drugog. Ružica je jedva čekala da pokaže šta je naučila.

Peđa je pokušao da je zaustavi već negde kod pupka, ali ona mu je sklonila ruke, namignula i nastavila ka sve čvršćem kurcu. Radila je polako, kako je učila na kursu. Kombinovala je lizanje i sisanje, češkanje i pritiskanje; čak je dobro ocenila drhtaje Peđinog stomaka kao jasan znak bliske ejakulacije, pa je naglo prestala, gricnula ga sekutićima po vršku i nastavila da sisa jaja i koren, sve dok jadničak nije više mogao da izdrži – ispustio je slabašni grokić – a onda se okomila svom silom na glavu i sisala je, puštajući da sperma puni njena usta, dok nije ponestalo mesta, zatim je stisnula kurac jako, jako, pljunula ejakulat Peđi među noge i držala ga tako čvrsto zarobljenog između svojih prstiju, sve dok i poslednji kucaj žile nije završio sa svojim životom.

Srećni dani s još više seksa nastavili su se i Ružica je, ushićena, uplatila kurs za drugi stepen.

Međutim, posle dve-tri nedelje, Peđa je postao sumnjičav: interesovalo ga je otkud njegovoj ženi, najedanput, toliko poznavanje muških polnih organa. Ružica se izgovarala, vrdala, ali shvatila je kako to njenog supruga sve više ljuti, kako ga njeni izgovori u stvari sve više udaljavaju od smirenja savesti, pa mu je priznala sve. Pokazala mu je i diplomu, koju je sakrila u crvenoj futroli svoje fakultetske diplome.

Peđa nije mogao da veruje šta gleda i šta mu Ružica priča. Podivljao je. Psovke i šamari. Ružica se jedva izvukla iz stana, smandrljavajući se niz stepenice i trčeći u utrobu grada, ne bi li tamo našla spas.

Posle nedelju dana odmora i spavanja na sestriinom kauču, vratila se kući. Peđa je bio nemilosrdan. I dalje je insistirao na tome da se Ružica kurvala i tako naučila da dobro popuši kurac.

Kurve ne dobijaju sertifikate.

To sranje sam bacio.

Svejedno. Nisam se kurvala.

Kurs za oralnu caricu je otkazala. Vera ju je zvala telefonom i interesovala se zašto Ružica neće da poveća svoje znanje, a Ružici nije bilo do objašnjavanja, pa je izmislila kako ide na poslovni put od mesec dana.

Drugi put, onda.

Drugi put.

Sve se vratilo na staro, ali Ružici nikako nije ulazilo u glavu kako to Peđa ne shvata da je Srećnu bananu posetila zbog njega, pre svega, a onda zbog njih, a najmanje zbog sebe. Otkud njemu pravo da se ljuti, kad je on ispao prost, drao se i tukao je. Pokušala je što mirnije i opreznije da povede razgovor s njim o tome, međutim, stari bes je proradio i on je ubrzo zatim opet urlao. Ružica nije čekala da se ponove i šamari. Zgrabila je torbu i istrčala na ulicu.

Mahnito je proždimala trotoar, ni ne gledajući niti razmišljajući gde ide, samo joj je trebalo da je u pokretu. Kad ju je uporni umor sustigao, sela je i razmišljala. Ne. Nije želela Peđu ni u mislima. Ljudi se najbolje proteraju alkoholom, pa se odvukla do prvog kafića i naručila bocu vina. Ubrzo je naručila još jednu. Posle druge flaše je platila i izašla na ulicu. Nedođin je bio mračan, dupliran i nije joj ulivao poverenje kakvo se nadala da će imati prema gradu kad mu se ponudi. Ipak, odlučila je: njeno telo, njena stvar. Klackala se na nesigurnim nogama do javnog WC-a i tu se jedva spustila niz stepenice. Baba-sera je dremala ispred uključenog televizorčića, pa je Ružica nesmetano kliznula u muški deo, pronašla pogodnu kabinu i zatvorila se u njoj. Sve joj se vrtelo. Imena i brojevi telefona, praistorijski crteži na zidu i nagoreli kružići. Ispovraćala se. Povukla je vodu. Naslonila je glavu pokraj rupe na zidu i zinula. Ali iz rupice se ništa nije promaljalo.

Trgla se. Obazrela se i shvatila je šta radi i gde je. Istrčala je iz WC-a.

Kući joj se nije išlo, sestru nije htela da uznemirava, pa je odlučila da šeta dokle god noge hoće da je slušaju. Prešpartala je centar grada tri puta. Doručkovala je u gradskoj pekari. Popila još vode iz česme u parku. Vratila se, ipak, kući.

PANOPTIKUM

Goran Borković

MARŠ REVIZIONISTA PO HRVATSKIM KAZALIŠTIMA

Nakon što je Anto Đapić postao član Kazališnog vijeća u osječkom HNK, a notorni Zlatko Hasanbegović imenovan u isto to tijelo HNK Zagreb, za člana Programskog vijeća zagrebačkog Studentskog centra postavljen je redatelj Jakov Sedlar čime je nastavljeno urušavanje kompetencije ne samo u kazalištima, nego i u kulturi uopće.

Na Hasanbegovićevu imenovanje reagiralo je dvadeset glumaca zagrebačkog HNK otvorenim pismom gradskim čelnicima u kojem su iskazali „zabrinutost zbog motiva tog imenovanja, kao i bojazan za smjer u koji bi središnja nacionalna kazališna kuća mogla biti gurnuta“. Odluka o Hasanbegovićevom imenovanju može na žalost rezultirati samo ideološkim obračunom i devastacijom ove kuće, upozoravaju glumci. „HNK sa svim svojim resursima, a koje čine i njegovi ansambli, u ovom trenutku kao da je talac i sredstvo manipulacije za osiguranje vladajuće skupštinske većine, a to ne može biti dobar temelj za kvalitetan rad u instituciji kulture. Tim više što je novoimenovani član Kazališnog vijeća gospodin Zlatko Hasanbegović već u svom mandatu ministra kulture pokazao zabrinjavajuću sklonost prema restrikcijama sloboda jednog demokratskog društva, a u javnosti je sve više jasna njegova revizionistička politička opcija, kao i, iz svakog relevantnog kuta tumačenja suvremene svjetske povijesti, teško prihvatljiva politička misao“, kažu članovi ansambla Drame, ali izgleda da nema tko da ih čuje.

Kao što nitko nije čuo redatelja Olivera Frljića koji će uskoro u Teatru &TD raditi predstavu. „Pozivam sve ljude koji su radili u &TD-u i one kojima je u interesu da ovaj kulturni prostor ne postane još jedna žrtva konzervativne revolucije – koja prijete time da u Hrvatskoj postane permanentno stanje – da javno progovore o sramotnoj činjenici da je jedan negator Holokausta i osvjedočeni historijski revizionist postao član Programskog vijeća Studentskog centra. Sedlar je na ovu funkciju stavljen isključivo da bi srušio Natašu Rajković, njezin program i ono što je ona stvorila u ovom prostoru. Nedavno je u &TD-u, upravo na poziv Rajković, gostovao intendant jednog od najznačajnijih njemačkih kazališta, minhenskog Kammerspielea, Matthias Lilienthal. Pretpostavljam da ni Sedlar ni njegov politički sponzor, rektor Boras, ne znaju tko je dotični, a to je samo još jedan razlog da svoje prste maknu s ITD-a“, zaključio je Frljić.

NIN-ova NAGRADA DEBITANTU DEJANU ATANACKOVIĆU

NIN-ova nagrada za najbolji roman 2017. godine dodijeljena je Dejanu Atanackoviću za debitantski roman „Luzitanija“, u izdanju Besne kobile, saopćio je žiri koji je odluku donio većinom glasova u sastavu: Tamara Krstić, Jasmina

Vrbavac, Zoran Paunović, Mihajlo Pantić i Božo Koprivica (predsjednik). Atanacković je u „Luzitaniji“ doveo u vezu dva naizgled nepovezana subjekta Prvog svjetskog rata – istoimeni putnički brod i psihijatrijsku bolnicu u Beogradu, gradeći niz priča o traganju, nestajanju, ludilu, progresu, i besmislu rata. Od žirija je dobio tri glasa, dok su po jedan dobili romani „Gorgone“ Mire Otašević (Geopoeitika) i „Srebrna magla pada“ Srđana Srdića (Partizanska knjiga), a u finalu su bili i romani „Srodnici“ Jovice Aćina (Laguna) i „Danas je sredi“ Davida Albaharija (Čarobna knjiga), dobitnika NIN-ove nagrade za „Mamac“ 1996. U konkurenciji je bilo čak 179 knjiga. Dejan Atanacković tom se prigodom javio iz Firenze, gdje predaje više predmeta iz sektora vizualne umjetnosti i kulture, zahvalivši što je „nagrada dodijeljena djelu, a ne imenu te što je djelo našlo svoj put do čitalaca i do stručne javnosti“.

SLOVENCIMA ZAKASNILI BAREM DESET GODINA

Ministarstvo kulture i informisanja Srbije smatra da je zahtjev Slovenije za vraćanje umjetničkih radova, čiji su autori slovenski umjetnici ili su nastala u slovenskoj produkciji, zakasnio barem deset godina, ali će biti nastavljeni razgovori o pojedinim djelima. Ministar Vladan Vukosavljević izjavio je da je rok za podnošenje takvog zahtjeva Slovenije – u kontekstu pitanja sukcesije u širem smislu – istekao još 2006. godine, te da se oko 300 umjetničkih djela o kojima je riječ legitimno nalaze u Srbiji, s obzirom da su ih svojevremeno otkupljivale institucije Srbije što je i pravni temelj na osnovu kojeg se nalaze u toj državi.

“Možda tu postoji prostor, kada je reč o konkretno jednom ili dva dela, gde nam je potrebna još neka informacija, ali odgovor na taj zahtev sadržan je u stavu Komisije za restituciju koja se tim pitanjem bavi”, rekao je Vukosavljević novinarima u Jugoslovenskoj kinoteci. Prema njegovim riječima, sličnih zahtjeva drugih zemalja sa prostora bivše Jugoslavije nije bilo, a kao pozitivan primjer naveo je međudržavnu saradnju sa Hrvatskom na vraćanju kulturnih dobara.

Slovenija traži da joj se vrati više od 200 slika i skulptura, desetine muzejskih predmeta, kao i filmovi “Kekec” Jožea Galea, “Bitka na Neretvi” Veljka Bulajića i “Zadah tela” Živojina Pavlovića. Među umjetničkim djelima koje Slovenija traži su slike i skulpture Božidara Jakca, Gojmira Antona Kosa, Avgusta Černigoja, Riharda Jakopiča, Lojzea Dolinara, Zdenka Kalina, Marija Pregelja i drugih autora. Slovenija traži i desetine historijskih predmeta, kao što su zastave slovenskih jedinica iz NOB-a, radio-stanica iz vremena talijanske okupacije, partizanski top i sanitetski materijal iz zbirke Vojnog muzeja na Kalemegdanu, poštansku kočiju koja je prometovala u Istri i Primorju iz Muzeja PTT, lokomotivu iz 1884. godine koju čuva Železnički muzej u Beogradu...

U JUNU KONČANO OTVORENJE NARODNOG MUZEJA

Predsjednik Srbije Aleksandar Vučić i premijerka Ana Brnabić ponovili su 6. januara, prilikom obilaska Narodnog muzeja u Beogradu, da će ta nacionalna ustanova biti otvorena u junu ove godine – deceniju i po nakon zatvaranja stalnog postava i odlaganja završetka rekonstrukcije, za što su prebacili odgovornost na bivšu vlast. “Ove, 2018. godine je 15 godina od kako je ovaj muzej zatvoren zbog rekonstrukcije i to je svojevrsan kulturni genocid koji smo nametnuli sami sebi i važno je da nakon što smo prošle godine završili Muzej savremene umjetnosti (MSU), ove završimo i otvorimo Narodni muzej i time damo signal da je kultura važna, da ćemo u to više ulagati i više se time baviti i da je to zdrav osnov za dugoročan razvoj Srbije”, izjavila je Ana Brnabić u Narodnom muzeju, ističući da je njegova obnova “jedan od najznačajnijih projekata za građane i budućnost Srbije”.

Završetak rekonstrukcije Narodnog muzeja je, kako je rekla Ana Brnabić, i signal da aktuelna vlast završava projekte. “To je važno i za našu psihu, jer je toliko dugo bilo važno dobijati pare i započinjati projekte, a onda te projekte stavljati ad akta i započinjati nešto drugo. Mi smo završavali projekte. Prethodna vlada na čelu sa današnjim predsjednikom, i ova kao njen kontinuitet – bilo da je to najmanja osnovna škola u najmanjem selu u Srbiji, ili je to MSU, ili Narodni muzej”, rekla je Ana Brnabić.

Navodeći da je kultura jedan od njenih “velikih prioriteta”, Ana Brnabić je rekla da je prethodna vlada “uvelike uvela red u makroekonomiju i fiskalnu stabilnost, te je na ovoj Vladi da to održi i nastavi dalje sa tim”, ali i da “isto tako krene da malo više razmišlja o nekim drugim pravcima koji su važni za dugoročni razvoj Srbije”, a to su, kako je istakla – obrazovanje i kultura. Premijerka je u tom kontekstu podsjetila i na pregovore sa Marinom Abramović o njoj retrospektivi “Čistač” u MSU u septembru 2019. godine, u završnici evropske turneje te izložbe. Navodeći da je Marina Abramović jedan od najvećih živih umjetnika iz Srbije, Ana Brnabić je rekla da će njena beogradska retrospektiva biti i za “cijelu regiju najveća izložba”. Premijerka je istaknula i da će, nakon otvaranja Narodnog muzeja u junu, već u julu biti održan “najveći međunarodni festival za pozorišna istraživanja, zahvaljujući velikim naporima Fakulteta dramskih umjetnosti u Beogradu”, čiji su se predstavnici, kako je istakla, izborili za organizaciju tog događaja 2017. godine u Sao Paulu, u ogromnoj svjetskoj konkurenciji sa gradovima kao što je Šangaj.

KIŠ I BLAŠKOVIĆ U KONKURENCIJI ZA RUSKU NAGRADU „MAJSTOR“

Prevodi knjiga Danila Kiša i Lasla Blaškovića u konkurenciji su za rusku književnu nagradu “Majstor”, koja će biti dodijeljena 25. decembra u Biblioteci inostrane literature u Moskvi. Prijevod knjige priča Danila Kiša “Grobница za Borisa Davidoviča” objavljen je nedavno na ruskom jeziku u izdanju kuće Rudomino. Prevodilac je Jelena Sagalovič, a to je, inače, prvi prijevod knjige “Grobница za Borisa Davidoviča” na ruski jezik. Roman Lasla Blaškovića “Madonin nakit” objavljen je na ruskom jeziku početkom septembra 2017. godine, također u izdanju kuće Rudomino, u okviru edicije “100 slovenskih romana”. I Blaškovičev roman je na ruski jezik prevela Jelena Sagalovič, saopćio je Arhipelag. Povodom ruskog izdanja romana “Madonin nakit”, koji je ranije već objavljen na engleskom, slovačkom, makedonskom, bugarskom i slovenskom jeziku, Blaškovič je tokom septembra imao promocije knjige u Moskvi i Jasnoj Poljani. Nagrada “Majstor” dodjeljuje se za najbolju prevedenu knjigu na ruski jezik u toku jedne godine.

PJESNIKINJE O MIGRACIJI

Zbirka poezije “Ovo nije dom – pesnikinje o migraciji”, koja je okupila 51 autoricu koje su na neki način povezane s bivšom Jugoslavijom, bit će predstavljena 16. januara u Kulturnom centru Grad u Beogradu. U antologiji su zastupljene pjesnikinje koje pišu na ovom prostoru ili žive u svijetu, a vezane su uz regiju. Svaka je priložila do tri pjesme, uzimajući temu migracije u najširem smislu – od unutrašnje do migracije kroz vrijeme i prostor.

Na promociji knjige, objavljene u izdanju Rekonstrukcije ženskog fonda i IC Bulevar (2017.), govorit će urednice Vitomirka Vita Trebovac i Jelena Anđelovska i književna kritičarka i anglistikinja Vladislava Gordić Petković, a poeziju će čitati pjesnikinje: Anja Marković, Sofija Živković, Snežana Žabić (Desa Drobac), Ognjenka Lakićević, Jelena Paligorić Sinkević, Danica Pavlović, Tea Nikolić, Jovana Svirac, Sara Radojković, Ljiljana Ilić, Maša Seničić i Biljana Kosmogina.

Prema riječima urednica zbirke njihova početna teza bila je da je “poezija svuda, ona je individualno-politički izbor razumijevanja i življenja u svetu, prilika za svakoga”. “Međutim, pročitavši grmljavinu stihova Katalin Ladik, neočekivano smo pomislile, poezija je retka. Ipak je retka! Ona piše: ‘...Golemi crni sulundari urlu u meni gde si? Ovdje vlada mrak i užas. Ako je ovo istorija, neću te dodirnuti, kad stignem, nemoj me dočekati’. Očigledno, puštale smo da nas pesme bacaju na sve strane, da nas slude, i sve snažnije smo osećale koliko nedostaje više knjiga u kojima su okupljene pesnikinje”.

Ne može se govoriti o čovjeku kao što je Predrag, a ne govoriti lično. Kako bi i moglo kad su “novine” koje je (na)pravio tako dugo, taj i danas nedokučivi *Feral Tribune*, bio nešto najličnije što se od listova ovdje ikada pojavilo, što je davalo osjećaj intimnosti i povezanosti među onima koji se i nisu poznavali.

I kako da onda i sve uspomene na Predraga Lucića ne budu iste takve, potpuno lične, iako čovjeka zapravo nisam ni znao dobro.

Vidim Predraga prvo pred očima kako onako visok i kosat, ulazi u podrum BP Cluba, kod Boška. Djelovalo je kao da je pokrio čitav prolaz: Split, neki drugačiji Split, u frontalnom sudaru sa Zagrebom. Najbolje od Splita – kompromitiranog i zagađenog do kosti tada – korača u najbolje od Zagreba – skoro pa još zagađenijeg.

Prije toga, ravnica holandska, gadno vrijeme, i jedna predraga starica, danas isto pokojna. Smije se iako ne razumije nijedne riječi, zaražena mojim smijehom bez kontrole. Smijem se od srca, zdravo i od muke jednako, čitajući po stoti put naslov: “Sun Tzu na prozorčiću”, valjda najbolji kalambur, svakako najdraži, od beskrajnih i nepotrošivih koliko ih je Predrag kao srž splitske Trojke stvorio kroz tolike godine.

Oni su se obraćali svima nama, ovakvima, rasutoj djeci nekad jedne matere, djeci koju su od braće rođene napravili krvnim neprijateljima. Čast ostalima – ali svijest o tome, činilo mi se, nitko u tom fenomenu od novina nije imao tako jasnu u sebi kao Predrag.

Vidim ga onda, sjetim se jedne snimke s mobilnog telefona na nekoj kućnoj zabavi. Pjeva njemu najdražu pjesmu, kažu; sjedi tako, snimljen iz profila, nekako neobično koncentriran, gotovo odsutan, i pjeva: “Ide Mile lajkovačkom prugom...”. Taj rođeni zajebant u tom se trenu ne šali, vidi se. Kao Indijanac, kao šaman u obredu povezuje ono materijalno više nespojivo, što se samo još duhom priziva da se u zraku dodirne i splete, kao dim dvije udaljene vatre.

Bio sam ranije naslutio da se iza rođenog satiričara krije, duboko a stidljivo čak, suprotnost: pjesnik sa sklonošću lirici i refleksivnoj poeziji (pa tako, čuo sam, i mojoj, i to mi je silno značilo), možda čak i ambicijom da sam bude lirik. Osjetio sam povezanost, kao u prešutnom dogovoru, i odmah i diskretnu zahvalnost kad je jednom negdje apostrofirao ime Radeta Drainca. Nije tu stvar “samo” u poeziji i izboru. Tko (je) u Hrvatskoj zna(o) za Drainca uopće?

U vjerojatno najoriginalnijoj, od onoliko originalnih stvari u *Feralu*, voljenoj jer za preživljavanje nužnoj rubrici “Greatest Shits”, jednom je nepojamnoj Sanji Trumbić (da, to je ona “Danke Deutschland” sirotica) i njenoj otpjevanoj baljezgariji dalo – a siguran sam da je Predrag stajao iza toga – “Nagradu James Douglas Morrison – za poeziju”.

Morrisonov kolega i subrat Ray Manzarek, pričao je o plemenu u Africi koje vjeruje da je čovjek živ dok mu netko izgovara ime. Pogledao je Ray u kameru, nasmiješeno i inatljivo, s dišpetom: “...i zato kažem sad – Jim Morrison”.

Zato i ja sad kažem – Predrag Lucić.

Đorđe Matić

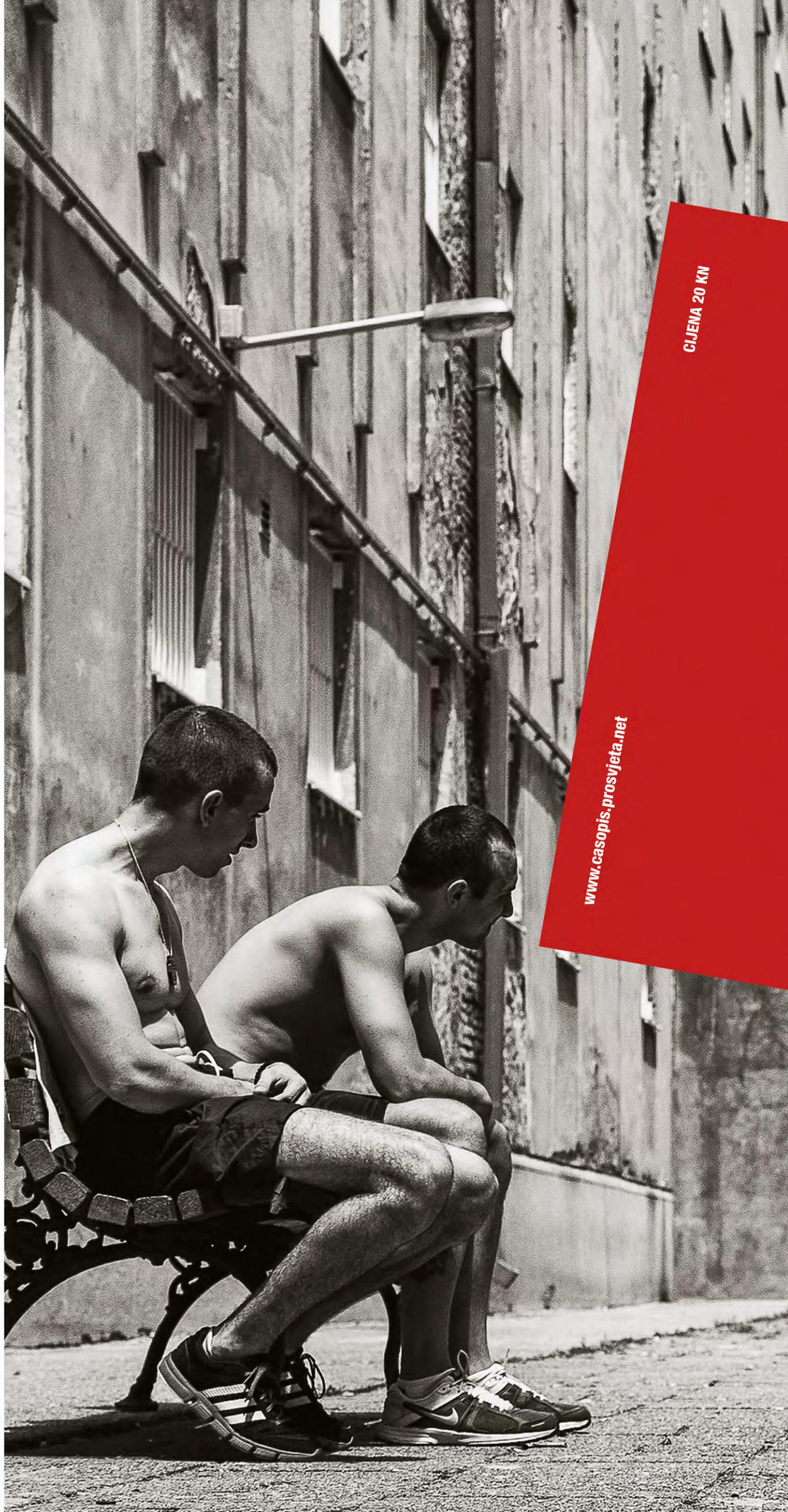
Foto: Igor Čoko iz ciklusa *Zarobljeni (Trapped)*

PAULINA ARBUTINA / RADOJE ARSENIĆ / GORAN BABIĆ / DIMITRIJE BIRAČ
JADRAN BOBAN / GORAN BORKOVIĆ / ZORAN DASKALOVIĆ / SRĐAN GAGIĆ / DR. JELENA ILIĆ
MILOŠ K. ILIĆ / NENAD JOVANOVIĆ / DANILO LUČIĆ / ĐORĐE MATIĆ / IGOR MRKALJ
BOJAN MUNJIN / ANĐELA PENDIĆ / ALEKSANDAR POPOVIĆ / MILE RADOVIĆ / IGOR RUŽIĆ
SRĐAN SANDIĆ / SANJA ŠAKIĆ / SINIŠA TATALOVIĆ / ČEDOMIR VIŠNJIĆ / BORIS VRGA

АУТОПИ

FOTO: IGOR ČOKO IZ CIKLUSA IZA REŠETAKA

www.casopis.prosvjeta.net

CIJENA 20 KN